

Департамент культури і туризму
Харківської обласної державної адміністрації
ОКЗ «Харківський науково-методичний центр
охорони культурної спадщини»
ОКЗ «Харківський художній музей»
Центр українських студій та краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Тези доповідей учасників XXVII Міжнародної наукової конференції «Слобожанські читання»

Конференція проходить з нагоди
Міжнародного дня пам'яток і визначних місць,
Дня пам'яток історії та культури,
присвячена пам'яті нашого друга й колеги
Валерія Романовського (1976 – 2023),
харківського історика, пам'яткознавця, захисника Батьківщини

18 квітня 2023 р.

м. Харків

*Публікується за рішенням засідання науково-методичної ради
Харківського художнього музею (протокол № 2 від 20.03.2023 року)*

Редакційна колегія:

Абраменко Лариса Миколаївна,
заступник директора з наукової роботи ОКЗ «Харківський художній музей».

Бахтіна Світлана Анатоліївна,
провідний науковий співробітник відділу пам'яток історії ОКЗ «ХНМЦОКС».

Красиков Михайло Михайлович,
канд. філ. наук, доцент, професор кафедри українознавства, культурології та історії науки
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ»).

Куделко Сергій Михайлович,
канд. іст. наук, професор, директор Центру українських студій та краєзнавства імені
академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Павлова Ольга Григорівна,
канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного
факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Полякова Юліана Юріївна,
головний бібліограф науково-бібліографічного відділу Центральної наукової бібліотеки
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, театрознавець, лауреат
творчої премії імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського міськвиконкому в галузі
театрального мистецтва (2013).

Шило Олександр Всеволодович,
доктор мистецтвознавства, професор, професор кафедри образотворчого мистецтва
та дизайну Харківського національного університету міського господарства імені
О. М. Бекетова.

Янкул Олексій Миколайович,
доктор філософії (PhD) з історії та археології, провідний фахівець Центру українських
студій та краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька ХНУ імені В. Н. Каразіна.

A16 Тези доповідей учасників XXVII Міжнародної наукової конференції
«Слобожанські читання». – Харків : Курсор, 2023. – 128 с.

До збірки включені тези доповідей учасників XXVII Міжнародної наукової конференції
«Слобожанські читання», присвяченої пам'яті нашого друга й колеги Валерія Романов-
ського (1976 – 2023), харківського історика, пам'ятокознавця, захисника Батьківщини,
що проходить з нагоди Міжнародного дня пам'яток і визначних місць, Дня пам'яток історії
та культури.

За добір інформації і достовірність фактів, цитат,
статистичних даних, імен власних і географічних
відповідальність несуть автори статей. Матеріали,
що публікуються, можуть не відбивати точку зору
редакційної колегії і видавництва.

© ОКЗ «Харківський науково-
методичний центр охорони
культурної спадщини», 2023
© Авторі, тексти, 2023

ВАЛЕРІЙ РОМАНОВСЬКИЙ (1976 – 2023),
ХАРКІВСЬКИЙ ІСТОРИК, ПАМ'ЯТКОЗНАВЕЦЬ,
ЗАХИСНИК БАТЬКІВЩИНИ

*Михайло Михайлович Красиков,
кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри україно-
знавства, культурології та історії науки Національного технічного
університету «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ»),
директор етнографічного музею «Слобожанські скарби» імені Гната
Хоткевича НТУ «ХПІ»*

**ВАЛЕРІЙ РОМАНОВСЬКИЙ –
ПАМ'ЯТКОЗНАВЕЦЬ, ПАМ'ЯТКООХОРОНЕЦЬ, ЗАХИСНИК УКРАЇНИ**

Валерій Станіславович Романовський (26 червня 1976 – 16 січня 2023) загинув від смертельного поранення, захищаючи Україну – ту, яку він знав як історик, яку любив як людина, яку не міг не рятувати як свідомий громадянин.

Усе його доросле життя було боротьбою за Україну його мрії – вільну не тільки від іноземних агресорів, а й від внутрішніх варварів – негідників, які паплюжать пам'ятки історії та культури, чиновників, які потурають безсоромним забудовникам чи нахабним орендарям пам'яток навіть національного значення, невігласів і профанів при владі. Коли церковники перефарбували Покровський собор у Харкові й знехтували (разом із управлінням містобудування та архітектури Харківської облдержадміністрації) наказом міністра культури провести реставрацію та повернути храму первісний вигляд, він переживав за долю найстарішої пам'ятки архітектури Харкова так, як можна переживати лише за долю близької людини, і пропонував найрішучіші дії.

Справжній історик, як і поет, починається з болю. Коли ти відчуваєш не просто жаль, а невимовний біль від того, що зникає Минуле – і хочеться врятувати його від забуття й небуття. Мабуть, саме це нестримне бажання протидіяти звичайній людській байдужості до здобутків предків та культурної спадщини століть, такій комфортній соціальній амнезії, яка дозволяє людям із грошима та зв'язками безкарно нищити не лише історично цінну так звану «фонову забудову», але й начебто захищені законом офіційно визнані пам'ятки історії та архітектури, аби вирішувати свої прагматичні задачі, було причиною того, що після 7 років учителювання випускник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, фахівець із історії, української мови та літератури

Валерій Романовський став завідувачем експозиційного відділу Харківського приватного музею міської садиби (у 2003 – 2005 рр.), а пізніше – завідувачем відділу Зводу пам'яток ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини» (у 2006 – 2007 рр.). Тему кандидатської дисертації молодий історик обрав близьку до душі – «Розвиток пам'яткознавства на Харківщині в XIX – на початку XX ст.». І після захисту дисертації у 2007 році про що б не писав науковець – це були в першу чергу пам'яткознавчі студії.

Вже перші публікації та виступи на конференціях В. Романовського засвідчили, що у Харкові з'явився уважний дослідник історичного минулого, який вмів працювати з архівними документами й обізнаний із широким колом джерел із історії краю. «Передні уваги упорядника неопублікованих матеріалів із рукописів архієпископа Філарета та документів», вміщені у 3-му томі «Историко-статистического описания Харьковской епархии» архієпископа Харківського та Охтирського Філарета (Д. Г. Гумілевського) у виданні 2006 р. й сьогодні вражають ґрунтовністю вивчення теми та бездоганністю текстологічних принципів публікації.

Як коментатор та аналітик джерел особистого походження В. Романовський виступав і пізніше й зажив у колег репутацію «аса» у цій галузі. Особливо значущою його роботою стала розвідка «Лабіринтами Павла Жолтовського: розвідки та коментарі до споминів пам'яткознавця», опублікована 2013 р. у першому томі тритомника «Вибраних праць» мистецтвознавця П. Жолтовського – «Umbra vitae : Спогади. Листування. Додатки». Мала рацію одна читачка, яка зауважила, що читати коментарі Валерія було часом цікавіше за основний текст. Справді: у них не лише голий фактаж, не лише стисле, але вичерпне подання об'єктивної інформації про ту чи іншу персону чи подію, а й власна думка та «тепло душі», що не так часто подибуємо у сучасних наукових коментарях.

Участь В. Романовського як коментатора у публікації 2021 р. другої книги спогадів Юрія Шевельова «Я – мене – мені... (ідовкруги)», як зазначав один із співавторів цих коментарів С. Вакуленко, була не просто вагомою – деякі (найскладніші!) речі міг прокоментувати тільки він.

Перший розділ згаданих вище «Передніх уваг...» Валерій завершив загадковою фразою: «Томи праць Філарета сповнені нашої відкритості до них». Такою ж відкритістю сповнені й не зібрані ще томи праць історика В. С. Романовського. Тож відкриватимемо їх із вдячністю та любов'ю, бо саме в них живе душа автора.

ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ, ЗРУЙНОВАНА СПАДЩИНА

ВІКТОР СТАНІСЛАВОВИЧ ДВОРНИКОВ,

*координатор штабу порятунку спадщини «Heri» в Харківській області,
керівник та засновник архітектурно-будівельної майстерні «Dvornikov.
Design»*

ОБСТЕЖЕННЯ ПОШКОДЖЕНИХ ОБ'ЄКТІВ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ ТА М. ХАРКІВ ВНАСЛІДОК ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Протягом осені 2022 – весни 2023 років командою харківської експедиції «Штабу порятунку спадщини "HERI"» проводилось, а на момент написання тез триває обстеження об'єктів архітектурної спадщини в межах Харківської області, пошкоджених внаслідок повномасштабного вторгнення рф на територію України. З різним рівнем поглиблення обстежено більше 190 об'єктів.

Обстеження пошкоджених об'єктів архітектурної спадщини внаслідок бойових дій під час військового стану мають на меті збір первинної інформації для всебічного аналізу впливу війни на культуру, оцінки масштабів ушкоджень, відкриття кримінальних проваджень за фактом пошкодження об'єктів спадщини, категоризації об'єктів за ступенем цінності та ступенем ураження, пріоритезації необхідності їх відновлення, фіксації і документації неушкоджених об'єктів, які знаходяться в зоні ризику і відносяться до вразливих груп (об'єкти у ветхому стані, дерев'яна архітектура тощо).

На сьогодні в світі існує декілька методик обстеження, а також форм для фіксації інформації про об'єкти дослідження, які розроблені міжнародними організаціями по охороні нерухомої спадщини (ICROM, UNESCO тощо). Обстеження проводяться комплексним методом і включають фотофіксацію, відеофіксацію, аудіофіксацію показів свідків, усне опитування і письмову фіксацію зі слів, технічне обстеження об'єктів, складання

графічних схем ушкоджень, 3D сканування, 3D фотограмметрію.

В умовах бойових дій, загрози артилерійських, ракетних та бомбових атак важливим аспектом є безпека проведення робіт та вибір маршруту обстеження. Для цього проводиться моніторинг актуальної інформації про ситуацію на фронті, прогнозів з відкритих джерел, рекомендацій збройних сил та інших силових структур, які забезпечують безпеку цивільного населення. Для вибору маршрутів досліджується інформація про стан доріг, цілісність мостів на маршрутах слідування, інформація про проведення розмінувань.

Можна виділити кілька типів експедицій по дослідженню пошкоджених об'єктів архітектурної спадщини внаслідок бойових дій:

- верифікаційна, що передбачає поверхневий спрощений огляд об'єктів для оцінки необхідності проведення подальших робіт,
- поглиблена, яка передбачає детальний аналіз стану втрат, обстеження стану будівельних конструкцій, фіксацію втрат,
- криміналістична, передбачає супровід слідчих груп і фіксацію уражень об'єктів внаслідок певних військових дій в рамках кримінальних проваджень або для відкриття таких.

Наслідком роботи по фіксації ушкоджень є розробка рекомендацій невідкладних дій по стабілізації об'єктів нерухомої спадщини, аналіз подальших ризиків для їх відновлення. Основною загрозою після ушкодження пам'яток є дії комунальних служб під час прибирання завалів та прилеглої території, невибірковість їх дій відносно окремих конструкцій і деталей, збір та вивіз будівельного сміття, утвореного внаслідок руйнації елементів, фрагментів або цілих споруд.

Нефахове відновлення та нефаховий ремонт об'єктів спадщини часто призводить до пошкодження їх елементів і деталей, зміни пропорцій, в окремих випадках, на розсуд балансоутримувачів або власників приміщень, разом із відбудовою відбувається незаконна реконструкція із прибудовами або надбудовами приміщень, і, як наслідок, втрата цінності таких об'єктів.

Окремим ризиком є дії підрозділів МНС під час розбору завалів, та необережне ставлення до окремих елементів та частин будівель. Причина полягає в однаковості підходів до роботи на звичайних об'єктах і на об'єктах спадщини.

Яна Геннадіївна Пересьолкова,

провідний науковий співробітник відділу пам'яток історії ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини»

ПРОБЛЕМИ ФІКСАЦІЇ СТАНУ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

Відповідно до своїх функцій ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини» бере участь у виготовленні, складанні та передачі Центральному органу охорони наукової документації з описами та фотофіксацією об'єктів культурної спадщини.

В актах візуального обстеження пам'яток, які постраждали внаслідок повномасштабного російського вторгнення, ми наголошуємо на порушенні ворогом протокол Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (Гаага, 1954).

Конвенція з'явилася як констатація того, що культурним цінностям в ході двох світових воєн було завдано серйозної шкоди і що внаслідок розвитку військової техніки вони дедалі більше наражаються на загрозу руйнування.

Основним постулатом Договору є ствердження, що втрата, завдана культурним цінностям кожного народу, є втраченою для культурної спадщини всього людства, оскільки кожен народ робить свій внесок у світову культуру, отже, збереження культурної спадщини має велике значення для всіх народів світу, важливо забезпечити міжнародний захист цієї спадщини.

Конвенція трактує культурні цінності незалежно від їхнього походження та форми власності як рухомі та нерухомі цінності, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу. Це пам'ятки архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, археологічні місця знаходження, архітектурні ансамблі, що становлять історичний або мистецький інтерес.

Наприкінці 20 ст., після низки збройних конфліктів, виявилось, що Договір та протокол не охоплюють усі напрямки захисту культурних цінностей. Тому у 1995 році в Парижі відбулася зустріч держав-сторін Конвенції, на якій було ухвалено рішення про створення Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року, котрий був підписаний сторонами Договору у 1999 році.

Протокол містив нові елементи захисту культурних цінностей, такі як: персональна кримінальна відповідальність, кваліфікація ушкоджень

культурних цінностей як військовий злочин, уточнення поняття «військова необхідність», введення інституту «посилений захист», створення нового органу – Комітету захисту культурних цінностей – і розширення переліку заходів захисту.

Другий протокол Україна ратифікувала лише у 2020 році, коли Верховна Рада України ухвалила закон «Про приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року».

Ратифікація Другого протоколу надала можливість Україні звертатися до ЮНЕСКО з проханнями про надання технічної допомоги в організації належного захисту власних культурних цінностей, підготовчих, профілактичних або організаційних заходів на випадок надзвичайних ситуацій, а також отримати додаткові інструменти в організації здійснення моніторингу та охорони культурних цінностей на тимчасово окупованих територіях. Закон передбачає захист культурних цінностей на окупованих територіях, адже під час збройного конфлікту забороняється будь-яке використання цих цінностей, якщо воно може призвести до їхнього руйнування або пошкодження; будь-які археологічні розкопки, якщо тільки це не потрібно виключно для охорони, обліку або збереження культурної цінності. Будь-які археологічні розкопки культурних цінностей на окупованій території, їх модифікації чи зміна виду їх використання здійснюються, якщо тільки це дозволяють обставини, у тісному співробітництві з компетентними національними органами окупованої території.

Відповідно до рекомендацій, розміщених на сайті Міністерства культури та інформаційної політики України, заходами з охорони (збереження) культурних цінностей можуть бути, зокрема:

1. систематизація інформації про культурні цінності, включаючи мінімальну інформацію про кожну культурну цінність, що дозволяє однозначно її ідентифікувати, з обов'язковим фотографуванням і дублювання інформації на надійних різних засобах зберігання;
2. за можливості облаштування захисних споруд та інших засобів захисту закладів культури, що зберігають культурні цінності.

Щодо виконання першого пункту, то Центр проводить моніторинг новин на офіційних телеграм каналах Міністерства культури та інформаційної політики, Харківської міської ради, Харківської обласної державної адміністрації, Харківської обласної прокуратури з приводу новин про пошкодження об'єктів культурної спадщини на території Харківської області. Матеріали з сайтів будуть використані як докази для кримінального переслідування причетних до злочинів відповідно до українського

законодавства у Міжнародному кримінальному суді в Гаазі та спеціальному трибуналі після його створення.

Стосовно виконання другого пункту, то Харківською міською радою було прийнято рішення про обкладання мішками з піском трьох пам'яток монументального мистецтва національного значення з метою захисту їх від пошкоджень.

На жаль, сьогодні назвати точну кількість пошкоджених або зруйнованих пам'яток не виявляється можливим. Адже декілька громад досі знаходяться в окупації, на території деяких громад продовжуються бойові дії. Проведення подальшого моніторингу пам'яток, особливо археологічних, неможливе у зв'язку із загрозою життю від вибухонебезпечних предметів.

Після Перемоги на нас чекає кропітка робота по дослідженню стану збереженості майже 10 тисяч пам'яток історії, археології та монументального мистецтва.

Інна Володимирівна Чернікова,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, координатор з виховної роботи факультету історії і права

Використання досвіду пам'яткоохоронців Харківщини 1920-х рр. в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну

Український народ протягом віків створив численні культурні цінності, збереження й використання яких є необхідною умовою нових духовних досягнень та формування глибоких патріотичних почуттів сучасного покоління українців. В умовах повномасштабного вторгнення росії на територію України постає питання про дієву систему охорони та збереження об'єктів культурної спадщини України. З 24 лютого 2022 р. в Україні відбувається цілеспрямоване пошкодження старовинних будівель (пам'яток архітектури), історичних кладовищ, пам'ятників, релігійних споруд, творів мистецтва, пам'яток природи, будівель закладів культури: театрів, музеїв, бібліотек; археологічних об'єктів: курганів, валів давніх земляних укріплень, місць розкопок та ін. Зафіксовані факти поранення (загибелі) цивільних осіб, громадян України внаслідок застосування сили та зброї окупантом при спробі пошкодження культурних об'єктів.

За даними заступниці міністра культури та інформаційної політики України Катерини Чуєвої, які були оприлюднені 15.03.2023 під час прес-конференції на тему: «Міжнародна допомога з порятунку пошкоджених музейних цінностей у воєнний час» у Медіацентрі Україна – Укрінформ, у державі пошкоджено або повністю зруйновано майже 1300 об'єктів культурної інфраструктури. І близько 500 пам'яток культурної спадщини, об'єктів нерухомої культурної спадщини в різних регіонах України. Крім того, складною є ситуація з музейними колекціями, приватними колекціями, архівними та бібліотечними зібраннями.

Найбільше від злочинів держави-агресора постраждали культурні пам'ятки у Харківській, Донецькій, Чернігівській та Київській областях.

Тому процес національної стійкості українців потребує збереження та популяризації історико-культурних цінностей, актуалізації багатовікових надбань нації. Охорона пам'яток історії та культури є пріоритетно-стратегічною лінією збереження культурної спадщини української нації. Зокрема, стаття 66 Конституції України покладає на суспільство обов'язок не заподіювати шкоди культурній спадщині.

У цьому контексті важливим є досвід діячів пам'яткоохоронного руху на Харківщині у першій половині 1920-х рр. В умовах тогочасної кризи після довготривалого періоду національно-визвольних змагань українського народу спочатку відбулося налагодження дієвої системи законодавчих актів та нормативних документів зі збереження культурної спадщини. Їх поява значно посилила контроль за станом охорони, наукового вивчення та використання пам'яток історії та культури в регіоні.

Проводячи певні аналогії з сучасною потребою українців у складний час випробувань охороняти та зберігати об'єкти культурної спадщини, на підставі досвіду 1920-х років, можна виділити 3-и базові вектори, які можуть сприяти охороні пам'яток історії та культури України в умовах повномасштабного вторгнення росії: ефективність діяльності державних пам'яткоохоронних інституцій, високий потенціал музейних установ у справі охорони та збереження об'єктів культурної спадщини та допомога громадськості, фахівців, науковців.

Зокрема, звертаючись до досвіду українців у 1920-ті роки, важливим етапом стабілізації ситуації з охорони культурної спадщини на Харківщині у першій половині 1920-х рр. було становлення та розвиток державних інституцій: ВУКОПМИСу, ГУБКОПМИСу, Крайових інспектур з охорони пам'яток матеріальної культури, УКОПК, Республіканського комітету охорони та збереження історико-культурних, архітектурних і археологічних пам'ятників УРСР.

Важливу роль у збереженні пам'яток історії та культури відігравали

музейні установи Харківщини: Музей українського мистецтва, Етнографічний музей Слобідської України ім. Г. С. Сковороди, Харківський історично-археологічний музей, Вовчанський культурно-історичний музей, Ізюмський окружний та місцеві Володимирський (Наталіївський) музеї. Саме завдяки ентузіазму музеєзнавців, їх активному співробітництву з державними пам'яткоохоронними органами та місцевими громадськими осередками, здійснювалося масштабне виявлення, дослідження та збереження археологічних пам'яток, використання архітектурних та історичних об'єктів культурної спадщини.

Громадськість також надавала суттєву допомогу у справі рятування, охорони та збереження культурної спадщини. Зокрема, відбувається становлення та робота таких громадських осередків: Всеукраїнського товариства з охорони пам'яток старовини й мистецтва, Вовчанського, Куп'янського, Старосалтівського та Великобурлуцького повітових комітетів охорони пам'яток мистецтва, старовини й природи; Вільшанського осередку «Краєзнавство»; громадських районних інспектур у справах охорони пам'яток при Окружній комісії.

На основі попереднього досвіду державних установ та громадських осередків відповідного спрямування на початку 1920-х рр. відродилася та діяла харківська школа пам'яткознавців, представлена в цей час плеядою прогресивних місцевих учених і культурних діячів, таких як В. Бабенко, Д. Багалій, Р. Даньковська, В. Дубровський, В. Зуммер, Є. Іванов, М. Сібільов, С. Таранушенко, О. Федоровський, П. Фомін, Ф. Шміт та інші. Завдяки їхній самовідданій праці у першій половині 1920-х рр. було набуто цінного й різноманітного досвіду охорони пам'яток, апробовано різні організаційні форми пам'яткоохоронних установ, конкретизовано напрями цієї роботи.

Саме ініціатива членів громадських осередків, залучення до свого кола фахівців, представників наукової і творчої інтелігенції в основному дозволяли втілювати в життя заплановані заходи з охорони пам'яток. Громадська позиція наукової інтелігенції та свідомого місцевого населення з питань охорони та збереження об'єктів культурної спадщини, їх ентузіазм та співробітництво з державними пам'яткоохоронними інституціями, ініціатива заснування громадських осередків та товариств відповідної спрямованості свідчать про сформований у 1920-ті рр. громадський пам'яткоохоронний рух на Харківщині.

Отже, у цілому 1920-ті рр. відзначалися складним післявоєнним процесом відродження, появи та становлення державних пам'яткоохоронних організацій, формуванням відносно сприятливих умов для реалізації громадських ініціатив у межах Харківщини, апробацією форм і методів їхньої роботи. Протягом цього етапу широко розгортається пам'яткоохоронна

справа, масово виникають відповідні осередки – музеї, комісії, комітети, товариства тощо. Цей досвід може бути використаний через 100 років у системі врятування, охорони та збереження культурної спадщини України в умовах повномасштабного вторгнення рф.

ВІКТОР МИХАЙЛОВИЧ РЯПОЛОВ,

мистецтвознавець-реставратор, старший науковий співробітник, завідувач архівного відділу Науково-дослідного і проектного інституту цивільного будівництва «СХІДБУДПРОЕКТ»

**ПРИБУТКОВИЙ БУДИНОК І. П. ГЛАДКОГО
(НИНІ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ МИСТЕЦТВ
ІМ. І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО) НА ПЛ. КОНСТИТУЦІЇ, 11 В ХАРКОВІ:
ІСТОРІЯ, АРХІТЕКТУРА, МИСТЕЦТВОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЛІКВІДАЦІЇ НАСЛІДКІВ БОМБАРДУВАННЯ**

Колишній прибутковий будинок купця 1-ї гільдії І. П. Гладкого на пл. Конституції, 11 (кол. Миколаївська, 19) протягнувся з північного заходу до південного сходу по лінії, на якій в стародавні часи Харківської фортеці стояв відтинок рубленої по городовому стіни проміж кутовою Вістовою та Шаповалівською баштами.

Його триповерховий об'єм зведено в 1900 р. за проектом архітектора Б. Г. Михаловського. На другому та третьому поверхах І. П. Гладкий здавав заможним харків'янам фешенебельні квартири. Перший поверх орендували магазини, серед яких своїми шикарними інтер'єрами, що збереглися, завжди виділявся магазин Харківської кондитерської фабрики «Жорж Борман» (нині «Ведмедик»). Після революції 1917 р. будинок націоналізували, а адресу змінили на пл. Тевелева, 11.

У 1919 р. Харків на деякий час став столицею УРСР. В його центрі почали масово надбудовувати будинки дореволюційного періоду. Реконструкцію будівлі на пл. Тевелева, 11 з надбудовою на два поверхи зробили у 1929 – 1930 рр. за проектом архітектора П. З. Крупко, після чого в приміщеннях 2-5-го поверхів розмістили Інститут радянської торгівлі. У 1954 р. помешкання передали ВУЗу народного господарства, а з 1963 року їх займає Харківський державний інститут мистецтв ім. І. П. Котляревського (нині ХНУМ ім. І. П. Котляревського).

У 1980 р. цей будинок офіційно визнано пам'яткою архітектури місце-

вого значення з охоронним № 39. Його об'ємно-просторова композиція дещо асиметрична і складається з головного корпусу, що стоїть вздовж червоної лінії площі, та двох різновеликих крил зі сторони двору. Спочатку об'ємно-просторову композицію увінчували ступінчастий аттик і вальмовий дах з полігональним куполом флорентійського типу, які розібрали у 1929 р. в процесі реконструкції. Зараз її завершує двосхилий дах з трикутними цегляними брандмауерними стінками.

Оштукатурений головний фасад вирішений у пишних неоренесансних формах і має симетричну композицію з чітким вертикальним членуванням, яке завдають ледь виступаючі флангові ризаліти, лопатки, пілястри і тричвертні колони. Центральна частина головного фасаду акцентована ледь виступаючим ступінчастим ризалітом. Тут на рівні другого поверху розташована лоджія з масивною кам'яною балюстрадою. Крім того, на головному фасаді змонтовано чотири неоренесансних та два необарокових балкони. Стіни фасаду прикрашені рустом, віконними блоками флорентійського типу з напівциркульними прорізами, канелюрованими пілястрами композитного ордеру, тричвертними колонами іонійського і композитного ордеру, масивними декоративними кронштейнами з волютами, різноманітним ліпним декором необарочного та неоренесансного вигляду.

Завершують архітектуру головного фасаду широкий фриз з ліпними фестонами, розірваний по центру карниз середнього виносу з дентикулами та огороження даху у вигляді парапетної стінки з фільонками зі вставками двох сегментів кам'яної балюстради з широкими перилами і фігурними балясінами. Увінчує всю композицію щипець з волютами, на площині якого змонтовано картуш.

Північно-західна стіна будинку примикає до стіни колишньої біржі (нині другий корпус ХНУМ ім. І. П. Котляревського), а південно-східна стіна – до стіни другого Харківського пасажу (нині торговельний комплекс «Дитячий Світ»). Дворові фасади не оштукатурені та скромно декоровані методом фігурного укладання цегляної кладки.

Внутрішній план має комбіноване коридорно-анфіладне рішення. По центру будівлі досить автентично виглядає сходовий блок, де можна бачити різноманітний неоренесансний декор і парадні сходи з необароковими кам'яними перилами дещо модернізованого вигляду. В багатьох приміщеннях збереглися тягнуті профілі, елементи ліпного декору та дерев'яні двостулкові фільончасті двері з масивними бронзовими ручками.

В підсумку, можна стверджувати, що колишній прибутковий будинок купця 1-ї гільдії І. П. Гладкого зведений в дусі флорентійських палаццо у неоренесансному стилі з вкрапленнями окремих необарокових елементів і з ледь помітною модернізацією частини архітектурного декору. Згідно

з класифікацією Б. А. Бондаренка, він відносився до прибуткових будинків 1-го типу з квартирами на 7-10 кімнат із оздобленням, зручностями та інженерним обладнанням, які забезпечували комфорт максимально високого рівня для проживання верхівки суспільства. Ця будівля була споруджена за проектом маститого майстра з високоякісних матеріалів і досить дбайливо надбудована в довоєнний час радянського періоду. Під час бомбардувань 2022 р. вона, на щастя, зазнала лише незначних пошкоджень, і цілком підлягає ремонтно-реставраційним роботам, які не потребують дуже великих капіталовкладень.

Вадим Олександрович Хесін,
академік Української академії архітектури, дійсний член національного комітету Міжнародної ради з питань пам'яток і видатних місць (ICOMOS), голова наглядової ради, головний архітектор Науково-дослідного і проектного інституту цивільного будівництва «СХІДБУДПРОЕКТ»

**ХАРКІВСЬКА ТОВАРНА БІРЖА
(НИНІ КОНСЕРВАТОРІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ МИСТЕЦТВ
ІМ. І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО) НА ПЛ. КОНСТИТУЦІЇ, 13:
ІСТОРІЯ, АРХІТЕКТУРА, МИСТЕЦТВОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЛІКВІДАЦІЇ НАСЛІДКІВ БОМБАРДУВАННЯ**

Будівля колишньої Харківської товарної біржі на пл. Конституції, 13 (кол. Миколаївська, Тевелева, Радянської України) протягнулася зі сходу на захід по лінії, де в часи Харківської фортеці стояв відтинок рубленої по городовому стіни проміж кутовою Вістовою та Старою Московською баштами.

Наприкінці XIX – початку XX ст. тут звели в неокласичних формах двоповерховий галантерейний торговельний будинок «Брати Абрам і Яків Альшванг», який займав місце на стику Монастирського (нині Спартаківського) пр. з Миколаївською пл. Після революції 1917 р. цей магазин націоналізували, а в 1925-1926 рр. реконструювали під потреби товарної біржі з надбудовою до 5-ти поверхів за проектом архітектора О. В. Лінецького. На початку 30-х рр. XX ст. біржу ліквідували, а на її місці розмістили редакцію газети «Комуніст», яка у 1934 р. переїхала до Києва. Звільнені приміщення зайняла відроджена Харківська консерваторія.

Після Другої Світової війни навпроти колишньої біржі розібрали руїни

Палацу піонерів, через що перестала існувати забудова північного боку Спартаківського пр., площа Тевелева в північній частині істотно розширилася, а об'єм колишньої біржі визначив південно-східний кут цього розширення і візуально став своєрідним акцентом у центрі архітектурної композиції площі.

У 1980 р. цей будинок офіційно визнано пам'яткою архітектури місцевого значення з охоронним № 34. Його об'ємно-просторова композиція складається з п'ятиповерхового корпусу зі скульптурною групою та баштою-ротондою і триповерхового корпусу, які побудовані з червоної цегли і оштукатурені з боку площі та Спартаківського пр. терразитною штукатуркою темно-сірого кольору.

Головний (північно-східний) фасад, завдяки прямокутним віконним прорізам і широким лопаткам має чітко виражене вертикальне і горизонтальне членування. На лівому фланзі першого поверху розташований головний вхід, який обрамлено сильно модернізованим порталом з тричвертними колонами в дусі порталів стародавньої японської храмової архітектури. На нього спирається напівциркульне вікно з оздобленням у вигляді русту, що імітує стріластий наличник із замковим каменем. Стіни головного фасаду й широкі лопатки мають оздоблення у вигляді сколотого русту давньоримського типу. Прямокутні простінки проміж лопатками і вікнами гладкі та контрастують завдяки світло-сірому кольору. На рівні четвертого поверху на полі цих простінків у 1925 – 1930 рр. розміщувався барельєфний напис «БІРЖА». Завершують композицію головного фасаду тричастинне панорамне вікно лучкового типу та масивний ступінчастий парапет. На парапеті змонтовано щит французького типу з барельєфним гербом Харкова. Ліворуч від парапету стоїть скульптурна група, де бога торгівлі та поштової справи Гермеса оточують символи корабельного, залізничного та авіаційного транспорту. Трохи нижче змонтовано щит іспанського типу із зображеннями терезів і жезлу Гермеса.

Північний фасад п'ятиповерхового корпусу формально знаходиться в Спартаківському пр., але фактично дивиться на пл. Конституції. Він має оформлення, що є дуже близьким до оформлення головного фасаду. Правий фланг та центр фасаду завершує ступінчаста парапетна стінка, а на лівому фланзі на куту північного та північно-східного фасадів стоїть триярусна башта з відкритою ротондою та флагштоком. Північний фасад триповерхового корпусу оздоблено значно скромніше. Його прикрашають сколотий руст на рівні першого поверху, декоративні імітації торців балок на полі стіни третього поверху та ледь помітний профільований карниз.

Західна стіна колишньої біржі примикає до східної стіни будинку по вул. Квітки-Основ'яненка, 1, а південно-східна стіна – до північно-західної

стіни будинку на пл. Коституції, 11. Дворові фасади не оштукатурені та майже не оздоблені.

Через головний вхід можна потрапити в приміщення з кам'яними парадними сходами, яке прикрашено штучним мармуром червоного та чорного кольору. З рівня другого поверху дерев'яні сходи з широкими поручнями на точених балясинах ведуть в колишній операційний зал біржі з пишним інтер'єром у дусі раннього ренесансу. Інші приміщення розташовані згідно з коридорною схемою та обслуговуються другорядними сходами. В деяких з них збереглися елементи аутентичного декору.

Таким чином, колишня Харківська товарна біржа є архітектурною пам'яткою, яка в основному сформувалася в першій чверті XX ст. Вона являє собою вельми цікавий зразок еkleктики, де екстер'єр, який виконаний в дусі модернізму нової хвилі, вдало поєднано з ледь модернізованими ошатними неоренесансними інтер'єрами. В сукупності з елементами торговельної та радянської символіки архітектура даної будівлі фактично є творчим передбаченням виникнення та подальшого розповсюдження радянського варіанту ар-деко. Обидва корпуси колишньої товарної біржі знаходяться в задовільному стані, але мають деякі пошкодження, що отримані в результаті бомбардувань 2022 р. Без сумніву, дана пам'ятка архітектури має істотну художню цінність і потребує дбайливих ремонтно-реставраційних робіт.

ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ТА МУЗЕЙНА СПРАВА

Світлана Анатоліївна Бахтіна,

провідний науковий співробітник відділу пам'яток історії ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини»

Наукова збірка «Культурна спадщина Слобожанщини»

До 20-ліття від початку видання «КСС»

Наукова збірка «Культурна спадщина Слобожанщини» видається з 2003 року за матеріалами міжнародної наукової конференції Слобожанські читання (СЧ), яку проводить Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини (Центр) і Харківський художній музей.

Понад двадцять років на сторінках збірки «КСС» місцеві дослідники розповідають про життя, творчість і науковий внесок наших попередників – пам'яткознавців початку ХХ ст., засновників охоронної справи на Харківщині і в Україні, відомих співвітчизників, або тих, хто перебував у Харкові – вчених, архітекторів, скульпторів, художників, акторів, співаків, музикантів, педагогів, підприємців, про проведені археологічні, етнографічні експедиції, реставрацію храмів, ікон, фресок, картин, інвентаризацію пам'яток археології, історії, монументального мистецтва, обстеження, вивчення пам'яток історії – будинків, садиб, їх архітектурні стилі, виявлення нових об'єктів культурної спадщини, сучасні проблеми містобудування, наукову реставрацію, порушення Закону України «Про охорону культурної спадщини».

855 авторів – архітекторів, істориків, музеєзнавців, мистецтвознавців, бібліотекарів, театрознавців, викладачів вузів, шкіл, науковців, краєзнавців надрукували 2025 статей в збірках Центру, в тому числі в «КСС».

Перші шість наукових збірок «КСС» за матеріалами V СЧ, присвячених 10-річчю незалежності України: «Пленарне засідання», «Історія та краєзнавство», «Культура і мистецтво», «Музейна справа та охорона культурної спадщини», «Історія харківського священства», видані друком у 2003 році.

І у 2004 році видана перша збірка «Історія родин та генеалогія».

У КСС (число 4, 2005 рік) вперше з'являється логотип – давня кам'яна жіноча скульптура, яку обережно тримають руки пам'яткознавця.

З КСС (число 30, 2016 рік) кожна збірка починається з розділу «Охорона культурної спадщини і музейна справа».

Найактивнішими авторами з самих перших конференцій ще у кінці ХХ ст. стали В. Д. Путятін, Ю. Ю. Полякова, І. О. Шудрик, О. М. Зінухов, Р. К. Рибальченко, Ю. І. Палкін, О. Ю. Лейбфрейд, С. Б. Шоломова, В. О. Кодін, О. Ю. Волох, М. М. Красиков, І. М. Лаврентьев, О. О. Іваницький, які залишились вірними СЧ і КСС назавжди.

Центр традиційно на СЧ відзначає ювілейні дати, присвячені нашим землякам, або тим, хто відвідував Слобожанщину, спілкувався з харків'янами.

На обкладинці, титульних аркушах розділів, з яких складається кожна збірка, розміщені зображення пам'яток історії, архітектури, монументального мистецтва, об'єкти культурної спадщини з короткими поясненнями. Також майже усі статті в збірці багато ілюстровані.

Розділ «Сторінки пам'яті» існує з 2011 року. Він присвячений нашим друзям, колегам, які пішли з життя. З багатьма з них ми починали СЧ у 1999 році. Ще зовсім недавно ми з радістю розміщували їх статті у збірках КСС, розповідали про них в ювілейній збірці «Праці пам'яткознавців». І ось слова болю та співчуття. Це про Н. Матвейшину, О. Іваницького, М. Васильєву, Р. Рибальченка, А. Гавриленка, О. Хорошковатого і багатьох інших. На титульному аркуші розділу, починаючи з КСС (число 43) зображення дуба – символу світової вісі, яка з'єднує верхній і нижній світи, знаменуючи центр Всесвіту. Це дуби-велетні ХVІІІ ст. з с. Хатнього і с. Шевченкове Великобурлуцького району, саду імені Шевченка м. Харкова.

Збірки «Культурна спадщина Слобожанщини» – своєрідні документи, які зберігають думки краєзнавців, архітекторів, істориків, тих, хто не байдуже ставиться до історії нашого міста, нашого краю, Слобожанщини, її минулого і майбутнього.

Крім розділів і статей по охороні культурної спадщини і музейній справі, існують розділи з історичного краєзнавства, генеалогії, етнографії, історії війн ХХ ст., церковної історії, культури і мистецтва.

В цей час готується новий довідник за усіма збірками КСС: тематика, публікації авторів, особистості, яким присвячені статті, або такі, про яких є інформація в текстах.

ХНМЦОКС за матеріалами СЧ і конференції молодих вчених «Пам'ятоохоронні традиції Слобожанщини», видає також збірки «Пам'яткознавчі погляди молодих вчених ХХІ століття» (вип. 1-10), «Некрополь Слобожан-

щини» і «Праці пам'ятокознавців» (вип. 1–4).

Наші збірки, в яких друкують свої статті не лише дослідники з Харкова і області, а й з Києва, Сумської, Донецької, Черкаської, Полтавської, Тернопільської областей, продовжують своє життя.

У 2022 році видано КСС 51.

*ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА БЕЛЯКОВА,
завідуюча відділом наукової обробки документів і організації каталогів
Наукової бібліотеки Харківського національного медичного університету*

КОЛЕКЦІЯ ДИСЕРТАЦІЙ – КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК У ФОНДІ НБ ХНМУ

У 1804 році було відкрито Імператорський Харківський університет (ІХУ) з медичним факультетом, який заклав основу Харківської вищої медичної школи. Було підготовлено велику кількість лікарів та вчених-медиків, які зробили вагомий внесок у розвиток медичної науки й практики.

Імена багатьох широко відомі в історії медицини й принесли заслужену славу Харкову. Засновники та керівники лікувальних закладів та інститутів, нових напрямків у медицині. Вони – почесні громадяни Харкова та почесні члени кількох медичних товариств. Їхні імена увічнінені у назвах вулиць нашого міста, медичних закладів і кафедр. Знамениті вчені-медики зробили великий внесок у розвиток медицини Слобожанщини. Прийдешні покоління лікарів мають знати ці імена, аби навчатися на прикладі їхнього життя любити та працювати задля людей.

Правонаступником медичного факультету ІХУ є Харківський національний медичний університет. Тому у фондах Наукової бібліотеки зберігається література з фондів медичного факультету.

У НБ ХНМУ ведеться робота з книжковими пам'ятками. Раритетні видання – це перлина фонду бібліотеки. Виокремлено фонд дисертацій до 1920 р., який зараз нараховує 1247 екземплярів (з конволютами, що містять до 10 назв), серед них – 88 назв дисертацій, автори яких – співробітники медичного факультету ІХУ та медичних закладів міста. Найстаріша дисертація – 1868 року: автор Гіршман Л., назва – «Матеріали для фізіології цветоощущення». Серед авторів дисертацій є такі відомі імена: Бокаріус М. С., Браунштейн А. П., Високович В. К., Гіршман Л. Л., Подрез А. Г., Трінклер М. П., Фабрікант М. Б., Фавр В. В. та інші. Ведеться робота над

анотованим бібліографічним покажчиком дисертацій, захищених в ІХУ. Робота з дослідження цієї колекції триває.

На кожен дисертаційний складено паспорт. У ньому вказано інвентарний номер; шифр; автор; назва; місце та рік видання; дата надходження до НБ ХНМУ; ціна. Також зазначено кількість сторінок, окремих листів, ілюстрацій, таблиць, карт, конволют. У примітках – зазначено палітурка чи обкладинка, їх стан, на титульному листі – штампи. Штрихкод наклеюють на паспорт для збереження видань.

У багатьох дисертаціях є присвяти, дарчі, подяки. Зазвичай вони адресовані професорам за запропоновану тему, керівництво науковою роботою, допомогу у практичній клінічній освіті, за сердечне ставлення. До деяких наукових праць є епіграфи. Також є екслібриси лікарів Зороховича І. М. та Бокаріуса М. С. Всі видання оцифровані та розміщені в Репозитарії ХНМУ.

У наукових працях зазначені організації, в яких молоді вчені проводили свої дослідження: «Бактериологический институт», «Гигиеническая лаборатория», «Харьковский Университет», «Кабинет судебной медицины», «Лаборатория общей и экспериментальной патологии профессора А. В. Репрева», «Лаборатория физиологической химии», «Патолого-анатомический кабинет профессора Н. Ф. Мельникова-Разведенкова», «Продевятическая клиника профессора П. И. Шатилова», «Физиологическая лаборатория профессора В. Я. Данилевского», «Харьковская губернская земская больница», «Харьковское медицинское общество».

За печатками можна простежити шлях документа, де він знаходився раніше – у приватних чи інших бібліотеках, або у підрозділах нашого вишу: «Бібліотека кафедри общей гигиены Харьковского медицинского института», «Бібліотека Общестуденческого кооператива в г. Харькове», «Бібліотека Харківського медичн. інституту», «Бібліотека женского медицинского института Харьковского медицинского общества», «Бібліотека читальня профессионального союза студентов медиков Харьк. Унив.», «Императорский Харьковский университет, Гистологический кабинет», «Научная библиотека 1-го Харьк. Мед. Института», «Студенческая библиотека Харьк. госуд. мед. академии», «Факультетская клиника Императорского Харьковского университета», «Факульт. терапев. клиника 1-го Х.М.И.», «Физиологическая лаборатория Императорского Харьковского университета», «Харківський мед. інститут, кафедра фізіології», «Харк. мед. інститут. Наукова бібліотека».

Наукова бібліотека ХНМУ популяризує книжкові пам'ятки. Застосовують нові технології у бібліотечній роботі. Раритетні дисертації, розміщені в Репозитарії ХНМУ, стають доступнішими для наших читачів.

ГЕННАДІЙ ГЕННАДІЙОВИЧ ВАЛІГУРА,

*магістр, студент кафедри Міжнародної безпеки та дипломатії Академії
військового мистецтва, Польща*

ПАМ'ЯТНИК ГЕРОЯМ ВАРШАВСЬКОГО ГЕТТО

У загальному розумінні та суспільному сприйнятті пам'ятник – це скульптурний або скульптурно-архітектурний витвір, основною функцією якого є увічнення пам'яті людини або події. Однак він завжди говорить про людину як особистість і про народ як спільноту, про вчинки і заслуги окремої людини і про колективні вчинки. Він говорить про громаду, і не лише про громаду, якій він присвячений, але й про громаду, яка його заснувала. Тому пам'ятник є «*signum temporis*», що свідчить про соціальні, політичні, державні, національні чи загальнолюдські цінності епохи, в яку він створений. С. Гедіон писав: «Пам'ятники – це межові стовпи, в яких люди висловлюють символи своїх ідеалів, своїх цілей і своєї поведінки. Їм судилося пережити епоху, в яку вони були створені, і залишити спадщину для майбутніх поколінь. Вони утворюють зв'язок між минулим і майбутнім».

У Святому Письмі надається дуже важливе значення пам'ятникам як носіям соціальної пам'яті. Людина схильна забувати, а тому потребує нагадування. Наприклад, коли Ісус Навин повів ізраїльтян у їхнє нове місце проживання, їм потрібно було перетнути річку Йордан (Нав. 3:15-16). Бог розділив води, і люди перейшли посуху (Нав. 3:17). Для створення пам'ятника на честь цього дива вони взяли з дна річки дванадцять каменів і склали їх на березі (Нав. 4:3, 6-7). Коли хто-небудь запитував, що означають ці камені, ізраїльтяни повинні були розповідати, що зробив Бог того пам'ятного дня. Однак потрібно бути дуже обережним у виборі форми і вигляду пам'ятників, щоб не порушити заповідь Господа Бога «Не роби собі кумира і ніякого зображення того, що на небі вгорі, і що на землі внизу, і що у воді нижче землі; не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я Господь, Бог твій, Бог ревнитель...» (Вихід 20:4-5).

Проект пам'ятника Героям Варшавського гетто був представлений Президії Центрального комітету євреїв Польщі і прийнятий до реалізації в січні 1947 року. «І ось, на спаленій крові і попелі, вже тільки єврейського народу, зводиться цей правдивий, унікальний і дивовижний пам'ятник», – писав Єжи Баурський в газеті «*Stolica*».

«Посеред пустелі колишнього гетто, "єврейського кварталу", "зараженого кварталу" – як називали його німці, де навколо були вже не руїни і розвалини, а пустельні купи попелу, – десятки тисяч людей жили і вмирали в нелюдських умовах. Боротьба зі злиднями і повільною смертю тривала три роки, поки не призвела до відчайдушного вчинку – євреї, приречені на знищення в останньому акті своєї трагедії, взяли за зброю. Внаслідок кривавої битви всі вони були вбиті, а околиці, де вони мешкали, зрівняні з землею. На місці цих боїв було споруджено пам'ятник на честь загиблих... Пам'ятник стояв на місці найважчих боїв повстання, на перехресті вулиць Заменгофа і Анелевича (колишня вулиця Гусяча), названа на честь командира загиблих під час повстання бійців». Повстання у Варшавському гетто було першим міським повстанням проти німців під час Другої світової війни у всій Європі і мало великий вплив на подальшу історію.

Перший пам'ятник Героям Гетто у вигляді пам'ятної круглої дошки було відкрито вже у квітні 1946 року – через три роки після падіння повстання, завдяки зусиллям Центрального єврейського комітету. На її лицьовій стороні було зображено пальмове листя (символ мучеництва), івритську літеру «ב» та напис трьома мовами (польською, івритом та ідишем): «Тим, хто поліг у безприкладній героїчній боротьбі за гідність і свободу єврейського народу, за вільну Польщу, за визволення людства – польським євреям». Навколишні плити з червоного пісковика мали на меті нагадати про пролиту кров.

19 квітня 1948 року, поруч з попереднім пам'ятником, у п'яту річницю початку повстання у Варшавському гетто, було відкрито пам'ятник, виконаний Натаном Рапапортом за проектом Леона Марка Сузіна. Навпроти пам'ятника знаходиться Музей історії польських євреїв. Поряд з меморіалом знаходяться пам'ятні камені «Стежки єврейської боротьби і мучеництва» та пам'ятний камінь «Жоґота». Копія пам'ятника знаходиться в Інституті Яд Вашем в Єрусалимі.

Рішення про спорудження меморіалу прийняв Центральний комітет євреїв у Польщі, який тоді знаходився в Любліні. У 1946 році інженеру Леону Сузіну було запропоновано розробити проєкт. Це було місце першої сутички між єврейськими повстанцями та німецькими військами під час повстання в гетто 1943 року. Воно відбулося на площі між вулицями Анелевича, Кармеліцької, Леватовського та Заменгофа.

Пам'ятник був створений у Парижі, де його відплили у ливарні Малакоффа (оскільки Рапапорт жив там після війни), а весь він був облицьований скандинавським лабрадоритом – одна з версій його походження говорить про Швецію, звідки Адольф Гітлер наказав привезти камінь для

спорудження пам'ятників перемоги в кожній із завойованих європейських столиць. Такий камінь привезли і до Варшави, але пам'ятник так і не збудували. Його використали після війни для спорудження цього самого пам'ятника. Пам'ятник Героям Гетто був профінансований за рахунок внесків єврейських організацій.

Пам'ятник являє собою блок заввишки 11 метрів. На західній стороні внизу пам'ятника є напис трьома мовами: польською, ідишем та івритом: «Єврейський народ – своїм борцям і мученикам», а вгорі – бронзова скульптура чоловіків, жінок і дітей під назвою «Боротьба». Вона символізує героїчне повстання повстанців. Фігури тримають у руках пляшки з бензином, пістолети та гранати. У центрі – фігура Мордехая Анелевича. На задній частині пам'ятника, з боку вулиці Заменгофа, знаходиться рельєф «Дорога на смерть» (*Pochód na zagładę* або *Pochód na śmierć*), що зображає дорогу до Треблінки. На ньому можна побачити лише євреїв, а позаду видніються лише німецькі каски. Усі фігури спрямовані в один бік, лише одна – дитина озирається навкруги, імовірно, щоб побачити зелень, якої в гетто майже не було. По обидва боки пам'ятника – два однакові блоки з написами на кожному: «Повстання у Варшавському гетто – героїчна боротьба єврейських борців за людську гідність – тривало з 19 квітня по 15 травня 1943 року».

Визначення ідентичності міста без символіки неможливе – кожен з елементів, які потенційно можуть бути основою для виокремлення міста, для надання йому певного значення, має бути виражений у символі, інакше він не міг би існувати як складова свідомості мешканців міста. Місто набуває свого характеру не лише завдяки функціям, які воно виконує, але також (чи, можливо, передусім) завдяки їх символічним підкріпленням, присутнім у просторі. Без них поселенська одиниця стає порожнім місцем проживання, позбавленим ознак території, з якою можна себе ідентифікувати. У процесі формування ідентичності міста та його мешканців необхідно правильно артикулювати, підтримувати зміст, на який вказує символ, що є важливим для процесів інтеграції локальних спільнот.

*ЛАРИСА МИКОЛАЇВНА КОЛЕСНИКОВА,
завідувач відділу зводу пам'яток та облікової документації ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини»*

**ПІДГОТОВКА МАТЕРІАЛІВ ДО ХАРКІВСЬКОГО ТОМУ
«ЗВІД ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ»
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 2022 – 2023 РР.**

Наприкінці 2021 р. співробітниками ОКЗ «ХНМЦОКС» за підтримки Департаменту культури та туризму ХОДА було підготовлено до видання четверту книгу «Звід пам'яток історії та культури України: Харківська область. Куп'янський район. Великобурлуцька, Вільхуватська, Дворічанська, Шевченківська територіальні громади». Енциклопедичне видання / Упоряд. Л. М. Колесникова, Я. В. Ліхолетов. – Харків : Курсор, 2021. – 254 с. Вона є продовженням першої книги «Звід пам'яток історії та культури: Харківська область. м. Куп'янськ і Куп'янський район», яку було видано ще у 2018 р.

У зв'язку з проведенням нової адміністративно-територіальної реформи у 2020 р., в останній виданій книзі міститься 3-и нариси про вже новостворені територіальні громади: перший про Великобурлуцьку і Вільхуватську, другий – Дворічанську та третій – Шевченківську громади Куп'янського р-ну Харківської обл., 313 статей про об'єкти культурної спадщини за видами: архітектура, археологія, історія, монументальне мистецтво, бл. 580 ілюстрацій та картографічних матеріалів, розширений науково-довідковий апарат.

На березень 2022 р. було заплановано проведення презентації книги для широкого кола читачів, та, на жаль, ця урочиста подія так і не відбулась, бо 24 лютого 2022 р. розпочалось повномасштабне вторгнення російських окупантів на територію України.

В умовах воєнного часу, з 1 серпня 2022 р. у дистанційному режимі відновив роботу відділ зводу пам'яток та облікової документації ОКЗ «ХНМЦОКС», на базі якого існує наукова робоча група, що займається підготовкою матеріалів до видання Харківського тому «Звід пам'яток історії та культури України». Також вийшли працювати дистанційно переважна більшість співробітників інших відділів Центру.

Основним напрямком роботи відділу зводу пам'яток та облікової документації у 2022 – 2023 рр. є проведення підготовчої роботи з форму-

вання матеріалів до видання п'ятої книги енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури. Харківська область. Чугуївський район. Вовчанська і Старосалтівська територіальні громади». З цією метою було продовжено роботу з написання планових статей співробітниками Центру. Здійснювався моніторинг написання та доопрацювання статей науковими редакторами відділу зводу пам'яток та облікової документації.

Звичайно, що із-за воєнного стану в Україні, який і триває наразі, було внесено свої корективи в роботу. Співробітники ОКЗ ХНМЦОКС Л. Колесникова, завідувач відділу зводу пам'яток та облікової документації та В. Дідик, провідний науковий співробітник відділу пам'яток археології залучались до роботи щодо формування гуманітарних наборів для населення Харківщини від ХОД(В)А. На початку 2023 р. В. Дідик, автор багатьох археологічних статей енциклопедичного видання, вступив добровольцем до лав ЗСУ на захист нашої держави.

Мешканці м. Харкова, як і всієї Харківської обл., з перших днів відчули сильні вибухи від ворожих ракет, які продовжуються й на березень 2023 р. Майже щодня від російських обстрілів руйнуються будівлі, гинуть мирні жителі, знищується культурне надбання Харківського регіону. Найбільшими все ж є втрати серед наших захисників України. Так, 16 січня 2023 р. помер у шпиталі від бойового поранення на фронті канд. іст. наук В. Романовський, який у 2006 – 2007 рр. був завідувачем відділу Зводу пам'яток ОКЗ «ХНМЦОКС» та зробив свій значний внесок у підготовку матеріалів до видання Харківського тому Зводу. Згодом він працював доцентом кафедри культурології ХДАК.

Сумною була звістка про те, що 28 березня 2022 р. передчасно за станом здоров'я, пішов із життя керівник Центру досліджень історико-культурної спадщини України Інституту історії НАН України, заступник Голови Головної редакційної колегії «Звід пам'яток історії та культури України», д-р іст. наук С. Кот, який направляв роботу обласних редколегій Зводу. Але його роботу продовжила д-р іст. наук Р. Маньковська, яка в листуванні від 15 січня 2023 р. висловила особисту подяку у підготовці Харківського тому Зводу та передала схвальний відгук на нашу останню видану книгу «Звід пам'яток історії та культури України. Харківська область. Куп'янський район. Великобурлуцька, Вільхуватська, Дворічанська, Шевченківська територіальні громади» від імені Головного редактора багатотомного видання «Звід пам'яток історії та культури України» академіка НАН України В. Смолія. На початку 2023 р. цю книгу вже в електронному форматі розміщено на web-сайті Інституту історії НАН України у розділі «Електронна бібліотека», як всі інші книги Зводу, що були видані раніше.

Слід зазначити, що в рецензуванні загальних словників по окремим

районам Харківської обл. брала активну участь та надавала поради в цьому напрямку роботи канд. іст. наук, старший науковий співробітник Центру культурних досліджень інституту історії НАН України Г. Денисенко. Другим рецензентом енциклопедичного видання є док. іст. наук, професор кафедри історії ХНПУ ім. Г. С. Сковороди О. Богдашина. Протягом багатьох років наукова робоча група Зводу співпрацює з Центром краєзнавства ім. П. Т. Тронька (з 2022 р. – Центр українських студій та краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька) ХНУ ім. В. Н. Каразіна, який очолює канд. іст. наук, професор кафедри історіографії, джерелознавства та археології ХНУ ім. В. Н. Каразіна С. Куделко.

Тож робота над Харківським томом Зводу продовжується й в умовах воєнного стану та в ній бере участь велика кількість науковців з різних вищих навчальних закладів та наукових установ.

Я сподіваюсь, що після нашої Перемоги буде проведено інвентаризацію збережених пам'яток на Харківщині з фотофіксацією, та на основі цих оновлених матеріалів з'явиться на світ чергова книга, яку заплановано обласною редакційною колегією Харківського тому «Звід пам'яток історії та культури України».

АНАСТАСІЯ ОЛЕГІВНА БОЖЕНКО,

канд. іст. наук, старший викладач кафедри українознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (ХНУ імені В. Н. Каразіна),

ОПЕСЯ ВЛАДИСЛАВІВНА ЧАГОВЕЦЬ,

аспірант, кафедра урбаністики та містобудування Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова (ХНУМГ імені О. М. Бекетова)

Виявлення цінності архітектури сталінського періоду в умовах процесів декомунізації

Політичні події середини 2010-х років – Революція Гідності, початок війни на Донбасі – стимулювали українське суспільство до перегляду ставлення до радянської спадщини. Зокрема, порушуються питання щодо того, що робити з архітектурою радянського періоду, особливо тією, що належить до сталінського періоду.

В цілому, архітектуру, яка склалася у період правління Сталіна, можна

назвати радянським неокласицизмом, проте в рамках цієї дефініції існують різноманітні визначення стилю. Найвживаніший термін – «сталінський ампір». Також зустрічаємо такі назви як «сталінський декоративізм», «пролетарська класика» та навіть «сталінське бароко».

Самі ж архітектори, які працювали в той період, вважали себе послідовниками різних архітектурних стилів: історик архітектури І. Фомін вважав, що «сталінський ампір» є ознакою неокласицизму, М. Гінзбург орієнтувався на мистецтво стародавньої Греції класичного періоду, а А. Шусев – на мистецтво Римської імперії. Хронологічні рамки сталінського періоду в архітектурі найчастіше починаються від 1932 року – конкурс на Палац рад у Москві й до 1954 року – до постанови «Об устранении излишеств в проектировании и строительстве» 4 листопада 1955 року. Корисною є рамка «незручної спадщини» – терміну, який в західній історіографії вживається щодо тоталітарної, колоніальної спадщини, яка, з одного боку, несе на собі певну цінність, що не дозволяє її знищити, а з іншого – її складно вписати в поточний нарратив колективної пам'яті.

Проблема збереження сталінської архітектури загострилася з початком широкомасштабного вторгнення російської федерації. У Харкові, з одного боку, деякі визначні об'єкти, наприклад, будівля ХОДА (арх. В. Костенко, В. Орехов, 1954 р.) зазнали значних руйнувань внаслідок обстрілів. З іншого ж боку, під час обговорень долі цієї будівлі неодноразово висловлюються міркування щодо відмови від її збереження через приналежність до тоталітарної архітектури. Чутливим моментом є перетворення ХОДА на місце пам'яті й розробка концепції комеморації подій березня 2014 року (спроба захоплення ХОДА представниками «Антимайдану») та 1 березня 2022 року (влучання російської ракети й загибель волонтерів). Серед інших будівель цього періоду, що найбільше постраждали від російських ракет, можна також згадати будинок міської ради (В. Н. Петі, В. П. Костенко та інші, 1947 – 1950 рр.), будівлю Нацполіції та СБУ (Н. Ф. Черноморченко, З. Д. Юдкевич, 1958 р.). В цих будівлях зруйновані перекриття, сходи, частини дахів, наразі всі об'єкти законсервовано.

Незначних руйнувань зазнали: будинок універмагу – ЦУМ (М. А. Мовшович, 1952 р.), житловий будинок заводу транспортного машинобудування (П. І. Арешкін, 1954 р.) та будівлі у центрі міста, а також будівля 9-го гарнізонного Будинку офіцерів та будинок навчального корпусу Харківського гвардійського танкового училища (автори невідомі, 1945 р.), що знаходяться в районі Холодної гори.

Ще одним проблемним питанням все ще залишається радянська символіка на пам'ятниках архітектури. З одного боку, її наявність порушує закони про декомунізацію (наприклад, герб УРСР на будівлі Харківської

міськради), з іншого боку – швидкий демонтаж неможливий без консультації експертів з реставрації.

Сталінська архітектура знаходиться в зоні ризику не лише через об'єктивні причини – руйнування внаслідок обстрілів, але й з точки зору ідеологічного забарвлення, тому необхідно підняти дискусію у суспільстві про практики переосмислення незручної спадщини. Немає чіткої стильової атрибуції харківської архітектури цього періоду, тому вся архітектура цього періоду визначається як «сталінський ампір», що додає негативного змісту в ідеологічному контексті.

Денис Миколайович Вітченко,

кандидат архітектури, доцент кафедри будівництва, геотехніки і геомеханіки Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Будинок Василя Кричевського на вул. Котляревській, 13 у Харкові: дослідження, шляхи збереження та реставрації

12 січня (за новим стилем) 2023 р. виповнилося 150 років від дня народження Василя Кричевського. Формування української архітектури першої третини ХХ ст. з яскравими рисами національної самобутності невід'ємно від імені видатного українського архітектора, художника, сценографа, мистецтвознавця, педагога. Дослідження архітектурних об'єктів авторства Василя Кричевського є вкрай важливим для повернення імені митця в історію українського зодчества. Не тільки широкому загалу а й фахівцям насамперед відомі два архітектурні витвори Василя Кричевського – будівлі колишнього Полтавського земства у Полтаві та музею Тараса Шевченка у Каневі. Мета доповіді привернути увагу до маловідомого архітектурного об'єкта авторства Кричевського – власного будинку на вул. Котляревського, 13 у м. Харкові, розкрити особливості його дослідження, накреслити шляхи збереження.

Відомості про авторство Кричевського щодо будинку наведено у статті Степана Таранушенка «Василь Кричевський» (1929 р.), монографії Вадима Павловського «В. Г. Кричевський. Життя і творчість» (1974 р.). Ґрунтовна історико-краєзнавча розвідка щодо будинку Кричевського була підготовлена у 1993 р. Тетяною Тихомировою, яка сама була жителькою будинку в 1929 – 1967 рр. Нею були розшукані архівні матеріали ДАХО, які підтвер-

дили факт придбання земельної ділянки, будівництва та володіння будинком у 1897 – 1907 рр. родиною Василя Кричевського. Наведені свідчення старожилів щодо перебування у будинку брата Василя Кричевського – художника Федора Кричевського, дані щодо змін екстер'єру та інтер'єру будинку, свідком яких їй довелося бути. Наведені свідчення про меблі оригінального дизайну, ймовірно виготовлені за проектом Кричевського та придбані у нього наступними власниками будинку. Матеріали Тихомирової щодо історії будинку Кричевського у Харкові були використані Валентиною Рубан-Кравченко у її монографії «Кричевські і українська художня культура ХХ ст. Василь Кричевський» (2004 р.).

До двотомника «Василь Григорович Кричевський: хрестоматія» (2016 р.), у пошуку й підготовці матеріалів якого взяв автор доповіді, увійшла збірка джерел про творчий спадок митця, зокрема архітектурні проекти Кричевського. Опубліковані авторські списки творчих робіт, підготовані Кричевським у 1933 та 1938 рр., серед яких запис про проектування власного будинку у Харкові. Також у виданні наведений рисунок плану будинку та земельної ділянки, зроблений Вадимом Павловським за спогадами Василя Кричевського, зафіксованими в останні роки життя. Мабуть через це на плані невірно підписані вулиці, суттєво змінені пропорції приміщень, їх розташування.

В ході підготовки вказаного вище видання автором доповіді була виконана графічна реконструкція власного будинку Кричевського в Харкові, якою й проілюстрована ця книга. Цей будинок є єдиним збереженим об'єктом архітектури України, що був зведений за власним проектом митця й належав родині Кричевського. На жаль, будинок не є пам'яткою культурної спадщини.

У січні 2013 р. в ході меморіальної екскурсії по місцям перебування Василя Кричевського у Харкові у будинку на вул. Котляревській, 13 побував онук Василя Кричевського – Василь Лінде-Кричевський, майстер декоративно-ужиткового мистецтва. Від сучасних власників будинку був отриманий дозвіл на огляд та фотофіксацію будинку. У січні-лютому 2013 р. автором доповіді та представником фахової організації велися перемовини із власником щодо організації ремонтно-реставраційних робіт на наукових засадах. На жаль, від проведення робіт замовник відмовився й провів ремонтні роботи за власним смаком на власний розсуд. Треба зазначити, що власником були максимально збережені фасади будівлі, що виходять на вул. Котляревську та вул. Володимирську, але зазнали перебудови автентична веранда південного фасаду та вхідний ганок і тамбур західного фасаду.

Незважаючи на перебудови та втрати, будинок Кричевського на

вул. Котляревського, 13 у Харкові зберіг значною мірою свою автентичність, може бути запропонований для занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (вид – пам'ятка історії та архітектури) за однією із ознак: «є витвором видатного архітектора». У віддаленій перспективі можливий викуп будинку у власників з організацією музею видатного українського майстра.

Володимир Михайлович Лопатько,

архітектор-реставратор, доцент кафедри реконструкції, реставрації архітектурних об'єктів Харківського національного університету будівництва та архітектури (1995 – 2022), науковий керівник,

Дар'я Дмитрівна Пересада,

магістр архітектури, випускниця Харківського національного університету будівництва та архітектури (ХНУБА, 2022)

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ Г. С. Сковороди у с. Сковородинівка ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди було засновано у 1972 році на місці колишньої садиби А. Ковалевського, де наприкінці XVIII ст. провів свої останні роки життя та похований видатний український філософ, поет та мандрівник Г. Сковорода.

Протягом півстоліття музей розвивався в рамках музеєзнавчої науки, що склалася в Радянському Союзі, активної пропаганди творчості великого філософа. Під музейні експозиції було пристосовано нібито меморіальний об'єкт, де жив і помер Г. Сковорода.

На великій території музейного комплексу збереглася низка об'єктів, пам'яток історії та архітектури XVIII – XIX ст.:

- «Будинок управляючого», де розміщувалася адміністрація музею, сільський клуб, котельня – кінець XVIII – XIX ст.,
- «Комора», дерев'яна споруда кінця XIX ст.,
- могила філософа з надгробною плитою,
- стародавній регулярний парк та фруктовий сад,
- «Дуб» – місце, де любив відпочивати філософ,
- ставок, що з'явився на момент створення та формування садиби А. Ковалевського,

– Пам'ятник Г. С. Сковороді, встановлений до одного з ювілеїв філософа.

Територія музейного комплексу була добре упорядкована, що сприяло проведенню великих святкових заходів, пов'язаних не лише з життям філософа, а й з етнографічними подіями та датами.

До 300-річчя народження Г. С. Сковороди (2022 р.) у музеї було розпочато великі ремонтно-реставраційні роботи. Передбачалося оновлення експозиції музею, пристосування існуючих історичних об'єктів під нові адміністративно-господарські потреби музейного комплексу, реконструкція інженерних мереж тощо.

Ремонтно-реставраційні роботи, що почалися 2021 р., виявили ряд неточностей у трактуванні не тільки історії об'єктів музейного комплексу, а й самого села. Виникли дискусії щодо пристосування реставрованих об'єктів.

З ініціативи обласної адміністрації, деяких колег – архітекторів, музеєзнавців визначилися тенденції перегляду Концепції розвитку музейного комплексу.

Істотний вплив на ці події здійснила військова агресія росії проти України, яка розпочалася у 300-річний ювілей Г. Сковороди у лютому 2022 р. Ракетним обстрілом було сильно пошкоджено будівлю самого музею – пам'ятки історії національного значення. Також була пошкоджена дерев'яна «Комора» – пам'ятка архітектури місцевого значення, постраждало багато дерев історичного парку, порушено впорядковану територію навколо історичних об'єктів.

До підготовки нової Концепції розвитку музейного комплексу у с. Сковородинівка включилося безліч різних організацій, фахівців, навчальних закладів.

Кафедра реконструкції, реставрації архітектурних об'єктів Харківського національного університету будівництва та архітектури у рамках дипломного проектування представила свій варіант Концепції.

Основою концептуальних рішень проекту стали рекомендації Міжнародної Ради музеїв (ICOM), що закликає музеї працювати в рамках сучасних демократичних ідей, які виключають пропаганду, маніпуляцію та фальсифікацію історії, що було характерно для політики Радянського Союзу та сучасної росії.

Нові історико-архівні та бібліографічні дослідження історії садиби, життя Г. Сковороди дозволили авторам запропонувати свій погляд на Концепцію розвитку музейного комплексу. Він передбачає, насамперед, збереження об'ємно-планувальної структури музею, по-друге, реставрацію та пристосування його історичних і архітектурних пам'яток з додаванням нових функцій. У проекті запропоновано низку нових об'єктів архітектури та

благоустрою, нові ідеї туристичного обслуговування населення.

Відтворення історичного середовища, близького до епохи XVIII – XIX століть, не лише на території музейного комплексу, а й на прилеглих до нього територіях – один із ключових пунктів Концепції. «Дух місця» має сприяти розвитку Національного літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди як одного з великих туристичних центрів не лише Слобожанщини, а й України.

Концепція подальшого розвитку музейного комплексу у с. Сковородинівка в рамках магістерської дипломної роботи отримала позитивний експертний висновок видатних учених, членів державної екзаменаційної комісії та рекомендована до публікації.

КАТЕРИНА ТИМОФІВНА ЧЕРКАСОВА,

доктор архітектури, професор кафедри «Урбаністики та містобудування» Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (ХНУМГ ім. О. М. Бекетова), дійсний член Східно-Українського відділення УНК ICOMOS

ПРО СТВОРЕННЯ МУЗЕЮ Г. М. ХОТКЕВИЧА В СЕЛИЩІ ВИСОКОМУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ім'я Г. Хоткевича в історії культурного життя Харківщини першої третини XX століття пов'язане з подіями, що визначають піднесення національної самосвідомості, формування суспільних рухів на підтримку розвитку національних традицій, що виявилися у різних видах образотворчого та монументального мистецтва, у літературі, музиці, театральному мистецтві, архітектурі. Особа Г. Хоткевича – літератора, громадського діяча, музиканта, безпосередньо пов'язана з представниками культурної спільноти цього часу. Він близько знав художника С. Васильківського, активного члена мистецького гуртка на Харківщині, з ним працював над сценічним оформленням вистав робітничого театру; підтримував стосунки з акторами театру М. Кропивницького, пізніше М. Садовського; членами сім'ї Алчевських, які брали активну участь у культурному житті Харківщини, займалися благодійною діяльністю. Г. Хоткевич цікавився історичними науками, філософією, літературою, був знайомий із Д. І. Багалієм, Н. Сумцовим.

Заміська садиба Г. М. Хоткевича (1877 – 1938) розташована у селищі

Високому в будинку по вул. Хоткевича (колишня Червоноармійська), 10-а. Тут він жив на протязі від 1923 по 1938 рр. Найбільш близька відстань до садиби від залізниці Харків-Мерефа проходить по схилу від залізничної станції «Наукова» вверх по вул. Горького. Відстань від ст. «Жовтнева» до садиби з боку вул. Хоткевича складає біля 1 км. За спогадами Г. Бажул, 1932 р. на схилі пологої гори, внизу якої проложена залізниця, серед великого саду стояв просторий, але старий дім на шість-сім кімнат з великою густо затіненою хмелем верандою. Садиба займала площу 5100 кв. м. В 1941 р. територія садиби була зменшена до 3100 кв. м, на сьогодні складає 2000 кв. м. Новозбудований кам'яний будинок, що належав володарю гімназії Голубниченко, був придбаний Г. Хоткевичем у 1928 р. Відведена під забудову територія садиби освоюється після 1943 р.

Спочатку будинок був дерев'яний, оштукатурений. Покрівля – кроквяної конструкції зі значними звисами. Згодом будинок був обкладений вогнетривкою цеглою, фрагменти якої входять до червоно-цегляної кладки наступного етапу реконструкції. За рахунок збільшення товщини стін звис покрівлі став незначним. До повздовжніх фасадів будинку примикали: дерев'яна засклена веранда з боку входу у споруду і дерев'яна відкрита тераса на кам'яному фундаменті, яка розкривалася в сад.

Післявоєнна реконструкція значно змінила зовнішній вигляд будинку. Проведене часткове перепланування приміщень: декілька віконних та дверних отворів були закладені, в тому числі подвійні двері, що зв'язували вітальню з садовою терасою. Стіни були оштукатурені, в робочому кабінеті і спальні Г. М. Хоткевича на стелях виконані профільовані тяги.

Після пожежі 1994 р., яка знищила покрівлю первісної конструкції, будинок був відремонтований. Цегляна кладка на окремих ділянках була відновлена з силікатної цегли. Була прибудована частина будинку на місці сіней з верандою, що згоріли. Стіни відбудованого об'єму знижені на висоту аттика. Також втрачені сандрики вікон, змінені розміри віконних отворів північно-східної частини будинку.

У 1996 році колективом фахівців Харківського технічного університету будівництва та архітектури було проведено докладне обстеження збереженої, але значно перебудованої будівлі. У документах з обстеження технічного стану будівлі було зазначено про виявлені фрагменти руйнування несучих стін через неякісно проведену реконструкцію. Відзначено відступи від сучасних норм за показниками теплоізоляції внутрішнього простору, зроблено загальні висновки щодо необхідності проведення ремонтних робіт та зміцнення несучих конструкцій будівлі.

Основні рекомендації щодо можливості пристосування колишньої садиби родини Г. Хоткевича до сучасного використання та його часткової

музеєфікації отримали втілення у проектних розробках студентів архітектурного факультету ХТУСА. На сьогоднішній день в умовах використання інноваційних технологій з'явилися нові можливості відтворення історичного контексту визначного місця та посилення його туристичного потенціалу.

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

ВІРА ГРИГОРІВНА БУДЮКОВА,

учитель математики та інформатики Огульцівського ліцею Валківської міської ради Богодухівського району Харківської області

«Я в світ вернусь! Я буду жить!»

РЕАБІЛІТАЦІЯ О. Ю. КОРЖА

*І знову квіти, і бджола
Над ними радо загула.
Мене ж не радують вони
Цієї смертної весни.*

«Смерть Хвильового», 13.05.1933

Отак 30-річний талановитий сільський поет розчарувався у житті: «в моїх очах огонь потух, і серцем ніби я охлух», і далі: «остило все. Душа німа», «Дрозда почую «чак-чак-чак», та розумію «жах, жаж, жаж...»

Перенесімося у той 1933 рік. Що так розчарувало молодого поета? Напевно, розчарувала весна 33-го, яка дійсно була смертною для мільйонів українських людей від голоду, а ще – смертною для його колег з будинку «Слово», відомого тепер на весь світ завдяки режисеру Тарасу Томенку, смертною для членів багатьох літературних організацій, що почали розцвітати в тогочасній столиці України Харкові.

Що ж відомо про постать поета Олександра Юхимовича Коржа з села Огульці? Широкому загалу несправедливо мало. Хоча він працював в Харкові з 1920 року до 1933 року пліч-о-пліч з Коряком, Хвильовим, Елланом Блакитним, Сосюрою, Тичиною, Остапом Вишнею і багатьма іншими, але свідомо залишався сільським поетом до кінця свого життя:

*Однак молитися тому,
хто держить небуття і тьму
Не хочу. Я за те, щоб жить.
До дна гіркоту буду пить.*

Дана робота, приурочена до 120-річчя з дня народження поета-земляка

Олександра Коржа, має мету довести на основі його літературних творів, фактів з біографії, що він дійсно вартий реабілітації як український поет, письменник, художник, гравер, щоб остаточно зняти з нього тавро «зрадника».

Широкому загалу відомо, можливо, те, що зробив для Коржа Іван Лисенко – заслужений діяч мистецтв України, теж наш земляк, який витягнув із забуття Олександра Коржа: видав книгу «Шуміти прошу листя» (вибране) у 2006 році, збірку «Поет зболеного серця (Олександр Корж у спогадах і матеріалах)», вмістив кілька статей про нього у свої літературознавчі видання, подав статті про Коржа на різні енциклопедичні сайти, у Вікіпедію, де знаходимо рядок: «За весь час життя Олександра Коржа Спілка письменників України не подала запиту до реабілітації». Донька поета Ольга Лютенко подавала клопотання про реабілітацію, але отримала відмову – просто через те, що вона не носила прізвища батька.

До видання батькових творів долучився його син Юліан, який видав у 2007 році власним коштом «Додаток до книги «Шуміти прошу листя» в кількості, як нам відомо, всього 2 примірників.

В цій роботі мені б хотілося показати деякі грані особистості Олександра Коржа, оголити трагедію його таланту:

- розповісти про початок літературної діяльності поета, в творчості якого висвітлено події того часу;
- надати свідчення про літературні організації, до яких належав О. Корж, так само як і інші поети «розстріляного відродження»;
- проаналізувати свідчення О. Коржа про Голодомор у поемі та віршах;
- зупинитись на непохитній громадянській позиції О. Коржа, на його мовчазному протесті як доказі вірності своєму слову, своєму народу, рідній землі.

Тобто тим самим довести, що все життя О. Ю. Корж своїми діями і творами прославляв рідну землю і гідний того, щоб його ім'я було реабілітованим і зайняло достойне місце в українській літературі.

На основі чого можна робити такі висновки? Разом з учнями Огульцівського ліцею ми вивчали його біографію, літературну творчість, мемуари, архівні матеріали з історії краю, порівнюючи історичні події того часу з їх відбиттям у творах О. Коржа, аналізували, якою була громадянська позиція поета-земляка, проводили зустрічі в стінах Огульцівської школи, присвячені творчості поета-земляка. В Огульцівському музеї історії школи є матеріали про Коржа, зібрані протягом 25 останніх років. Предметом дослідження став творчий спадок О. Ю. Коржа, спогади митців, які знали нашого земляка, Івана Лисенка, який закінчив Огульцівську школу, багато років був єдиним другом і помічником Олександра Юхимовича в царині літератури, дослідження Ірини Корж «Козацькому роду нема переводу?»

(з історії одного роду за два століття)», спогади Майї Столярової, місцевого краєзнавця, яка багато років збирає факти з історії Огульців, а також спогади багатьох представників родини Коржів, які неодноразово відвідували школу. Новизна роботи в тому, що це перша спроба всебічного аналізу творчості О. Ю. Коржа з позиції необхідності його офіційної реабілітації. Тож це данина поету-земляку, який зазнав такої тяжкої долі і залишився вірним своєму народу, рідному краю, Україні – справжнім життєвим цінностям, яким присвятив свою творчість: «Я шелестітиму травою. Я буду в тріпоті листви».

СВІТЛАНА БОРИСІВНА ГЛИБИЦЬКА,

головний бібліограф Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ВИХОВАНЕЦЬ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВІКТОР РУСИНОВ: ЖИТТЯ, ОБІРВАНЕ НА ЛЬОТУ

20 років тому в горах Ірану загинула команда кращих вітчизняних діячів авіаційної справи. Серед них – випускник Харківського державного університету і – на той час – директор з міжнародних авіаційних програм компанії «ІнтерАМІ» Віктор Вікторович Русинів. Філолог за освітою, ентузіаст радіосправи, талановита та креативна особистість.

Народився В. В. Русинів 2 травня 1953 р. у с. Коротич Харківського району Харківської області. В 1960 – 1970 рр. навчався в Коротичанській середній школі. Займався у радіогуртках – своєї школі та Палацу піонерів м. Харкова.

У 1970 – 1972 рр. працював в установах Харкова, де знадобилися його знання радіоаматора: в інженерно-будівельному інституті, інституті радіоелектроніки, на приладобудівному заводі імені Т. Г. Шевченка.

В 1972 – 1974 рр. служив у лавах Радянської Армії радіооператором у військах зв'язку. 1974 – 1979 рр. працював начальником радіостанції в штабі цивільної оборони Харківської області.

З 1978 р. почав друкуватися у всесоюзному журналі «Радио».

У 1976 – 1981 рр. навчався на відділенні російської мови як іноземної філологічного факультету Харківського державного університету (нині – Каразінський університет).

З 1981 по 1990 рр. викладав російську мову іноземним студентам

у ХДУ. Написав декілька статей з методики викладання російської мови як іноземної.

У 1984 – 1987 рр. був відряджений до Індії, де читав курс російської літератури в Університеті Шиваджи (м. Колхалур) та Дарварському університеті (м. Дарвар).

Після повернення з Індії доповнював освіту на факультеті підвищення кваліфікації Університету дружби народів імені Патриса Лумумби (м. Москва).

Всі ці роки молодий викладач продовжував займатися радіосправою.

У 1989 р., коли у м. Спітак (Вірменія) стався потужний землетрус, Русинів ініціював туди відрядження. Налагоджував зв'язок на аварійних частотах, розшукував родичів людей, які постраждали під час катастрофи.

У 1990 р. був у радіоекспедиції до м. Прип'яті – для участі в проведенні всесоюзного телемарафону «Чернобыль». Метою заходу був збір коштів на медичне обслуговування та соціальне забезпечення постраждалих від катастрофи.

В. В. Русинів був родоначальником в СРСР (а з кінця 1980-х рр. і в Україні) радіоаматорської програми IOTA («Islands On The Air» – «Острови в ефірі»). З його ініціативи влітку 1990 р. була здійснена перша острівна експедиція IOTA на острів Моржовець в Білому морі для встановлення радіозв'язку з Великою землею.

Після звільнення в 1990 р. із ХДУ Русинів два роки працював журналістом газети «Ленінська зміна» (з 1991 р. – «Событие»).

Саме у цей час він познайомився з Павлом Науменком, засновником компанії ІнтерАМІ, яка займалася авіабудуванням. І незабаром Віктор Русинів був запрошений на посаду директора з міжнародних відносин цієї компанії.

Русинів зростає не тільки у професійній сфері, а й у сфері життєвого захоплення: став членом вищої світової ліги радіоаматорів, учасником та організатором багатьох радіоекспедицій в різні куточки земної кулі, написав у співавторстві дві праці з радіотехніки.

У середині 1990-х рр. Русинів зіграв одну з ключових ролей в команді ІнтерАМІ, яка разом з Харківським авіаційним заводом реалізовувала угоду з Іраном на поставку літаків Ан-74. Почали здійснюватися і інші проекти: з постачання літаків Ан-74 до Єгипту та Лаосу, Ан-140 до Ірану, готувалася база для освоєння авіаційного ринку Латинської Америки.

Постать В. В. Русинова стала настільки відомою, що його персона потрапила до міжнародного рейтингу інтелектуалів планети «International Who's Who of Intellectuals» (Cambridge, 1999).

Він був у розквіті творчих сил, на злеті можливостей...

23 грудня 2002 р. літак з кращими фахівцями авіаційної галузі зазнав аварії в горах Ірану. На борту був і 49-річний В. В. Русинов.

На згадку про нього в Харкові в 2004 р. була відкрита Колективна радіостанція UT0LWR імені Віктора Русинова. З 2020 р. щорічно проводяться відкриті заочні змагання учнівської молоді України з радіозв'язку на коротких хвилях під назвою «Молодіжний Кубок ім. В. В. Русинова UT8LL».

Володимир Миколайович Дєдов,

заслужений працівник культури України, з жовтня 2019 року – співробітник інформаційно-просвітницького відділу Свято-Успенської Святогірської Лаври

**ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА
ТА СВЯТОГІРСЬКИЙ ІГУМЕН ЛАВРЕНТІЙ КОРДЕТ
До 300-річчя від дня народження Г. С. Сковороди**

Питання взаємовідносин Лаврентія (Кордета) та Григорія Сковороди, відображення цих відносин у листах мандрівного філософа, відвідування ним Святогірського Успенського монастиря та обставин, за яких це відбувалося, досліджувалися в різних аспектах авторами як в радянський період, так і в сучасній українській історіографії. Найбільший внесок у дослідження життя та творчості отця Лаврентія як педагога та вченого вклало професором Харківського національного університету ім. Каразіна Людмилою Посоховою.

Історіографічний огляд досліджень про архімандрита Лаврентія (Кордета), міститься у статті автора «Лаврентий Кордет (к 300-летию со дня рождения)» (2020). У 2022 р., у зв'язку з підготовкою публікацій, присвячених 300-річчю від дня народження Григорія Сковороди, вийшла у світ книга В'ячеслава Горбоносова та Андрія Парамонова «Дорогами Сковороди. Слобідська Україна», де окрема стаття присвячена Святогірському монастирю та зв'язкам Григорія Сковороди з його настоятелями. Розмірковуючи з приводу відвідування Григорієм Сковородою ігумена Лаврентія в Святогірському монастирі, автори задаються питанням, чому в листі від 18 квітня 1765 року ректору колегіуму Іову (Базилевичу) Григорій Сковорода, даючи характеристику святогірському ігумену Лаврентію, нічого не пише з приводу зустрічі з ним у Святих Горах. Відповідь на поставлене запитання очевидна. До написання вказаного листа Григорій Сковорода

не зустрівся з отцем Лаврентієм у Святогірському монастирі, оскільки останній лише місяць тому був призначений настоятелем у Святі Гори, та й сам лист був написаний у зв'язку з цим призначенням одразу після того, як звістка про це надійшла в Довжок, де в цей час знаходився сам Григорій Сковорода. І хоча дослідники біографії та творчості Григорія Сковорода вже протягом майже 70 років звертаються до цього джерела (текст листа вперше опублікований П. Поповим у 1955 р. у збірці «Радянське літературознавство» у № 18, с. 64), сам авторський текст та його переклад сучасною мовою потребує додаткового дослідження. Оригінал листа зберігається у Російській національній бібліотеці Санкт-Петербургу (фонд А. А. Титова, № 1395). На початку листа, вітаючи ректора колегіуму з минулим святом Великодня, Григорій Сковорода пише: «Поздравляю ж Вас с не совсем еще минувшим праздником, а паче с пожеланным отсутствием его высокопреподобия достойнопочтенного нового святогорского игумена отца Кордета». У листі Григорій Сковорода шкодує, що Харківський колегіум і насамперед учні втратили «такового и толикого уда». Сковорода насамперед зазначає в отці Лаврентії невтомну діяльність у просвітництві студентства. Уподобнюючи отця Лаврентія святому пророку Йоні, він пише про якість «нового святогорского игумена», який був здатний і до наук, і до практичних справ, до війни і до миру, до Бога і до світу. Звернемо увагу на ту частину листа, де Григорій Сковорода уподібнює Лаврентія (Кордета) святому пророку Йоні. У всіх відомих нам публікаціях тексту листа, у тому числі в академічних виданнях зібрання творів Г. С. Сковорода, читаємо: «Что до мене касается, то я сего чистосердечного мужа уподобил бы святому пророку Ионе, кой извержен в демонстроителнии волны, целому училищному кораблю благодитише, а его навклиру породил облегчение» (см. напр.: Листи Г.Сковорода // Григорій Сковорода. Твори в двох томах. Т. 2. Київ, 1961. С. 420; Письма Григория Сковороды // Григорий Сковорода. Сочинения в двух томах. АН СССР. Ин-т философии. Т. 2. Москва, 1973. С. 306). У наведеній цитаті незрозумілий сенс визначення «демонстроительные» хвилі. При більш уважному прочитанні рукопису стає зрозуміло, що в перекладі тексту сучасною мовою допущено помилку, яка перекочує з видання у видання як творів самого Григорія Сковорода, і досліджень про нього. Г. С. Сковорода писав: «Что до мене касается, то я сего чистосердечного мужа уподобил бы святому пророку Ионе, кой извержен в домостроителнии волны...», що має як інше звучання, а й смислове навантаження. Підсумовуючи вищевикладене, відзначимо, що редакційним колегіям, які готують до перевидання твори Григорія Сковорода, у тому числі його епістолярну спадщину, необхідно внести виправлення у текст листа Григорія Сковорода від 18 квітня 1765 р. до архімандрита та рек-

тора Харківського колегіуму Іова (Базилевича) та усунути вищезгадану помилку, допущену в попередніх виданнях під час перекладу авторського тексту на сучасну мову.

ГАЛИНА СЕРГІЇВНА КРАХМАЛЬОВА,
*громадський діяч з охорони культурної спадщини Харківської області,
онука професора М. Я. Грота, філософа, психолога*

ХАРКІВ – ЛЬВІВ. 2022 – 2023

3 ЩОДЕННИКА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНОЇ ОСОБИ

24 лютого 2022 прогрімилі вибухи в Харкові, росія напала на Україну. Цей раптовий напад змусив багатьох людей покинути свої помешкання, захопивши із собою саме необхідне з речей і вирушити зі своїми дітьми з Харкова загалом у невідомість. Люди за можливості забирали із собою своїх літніх батьків і домашніх улюбленців.

13 березня ми вирушили втрьох (я, мої дочка і онука) з Харкова, взявши із собою своїх тваринок (морську свинку і двох шуриків). Рушійною силою була онука, котрій виповнилося 16 вже в путі. Після всіляких митарств і мандрювань ми опинилися у Львові. Залишати Україну ми не збиралися, сподіваючись на швидке повернення до Харкова. Тут, на Західній частині України ми відчуваємось не так комфортно як в Харкові. Все інакше. Не уявляю, як наші українці, які були вимушені шукати прихисток за кордоном, без знання мови, уживаються там. Низький уклін тим державам і людям, які дали притулок нашим українцям.

І ось ми опинилися у Львові і виявилось, що надовго. Вже літо минуло. Приїхали ми 7 червня 2022. Онука тут знайшла своїх знайомих з Харкова і нових друзів. Донька знайшла нових знайомих і продовжувала спілкування із своїми клієнтами і друзями. Поступово все якось у них налагоджувалося. Всі турботи про наш побут на новому місці взяла на себе донька. Одна я опинилася не у справ. Але Львів – дивовижний, він вразив мене, захопив, зачарував, і мені захотілося із ним ближче познайомитися. Ходити я люблю. Район нашого перебування порівняно недалеко від центру, і я почала свої мандрівки. Перший раз спромоглася заблукати, вимушена була навіть звернутися по допомогу. Але спочатку був просто страх, що я в чужому місті, вік в мене поважний, розмовляю на поганому суржикі, раптом щось?

Зараз я стала сміливішою, намагаюсь прислуховуватися до розмовної мови, читаю книжки українською. Донька періодично їздить до Харкова і привезла мій «Новітній російсько-український, українсько-російський словник».

Всі незнайомі мені слова я записую в зошит і за словником їх перекладаю. Багатьох слів нема в словнику. Це специфіка того, що тут були і поляки, і австрійці, і німці. Онука добре знає українську, перейшла повністю на неї, і проблем в неї нема, донька теж, і тільки я відстаю. Від цього і моя невпевненість в спілкуванні. Але, як скрізь і завжди, люди різні – одні підтримують, коли намагаємось розмовляти українською, інші виказують незадоволення. Це вже залежить від культури людини. В деяких кав'ярнях і магазинах я бачила оголошення «російськомовні, які намагаються розмовляти українською, ви не смішні, ви – чудові».

У Львові опинилося багато людей із своїми улюбленцями (питомцями). Не всіх брали на квартири, і ось на зупинках були плакати, які засуджували тих, хто не бере квартирантів із тваринами. На одному плакаті був цікавий напис: «Я переписала квартиру не на онука, а на kota».

Цікаві вулиці Львова, ті, які довгі. Вони не йдуть просто прямо, а якось розвертаються. На початку мені це було незрозуміло, а потім я освоїлася. Проходячи вулицями, бачиш багато цікавого. Під назвами багатьох вулиць є таблички із інформацією про людину, ім'ям якої вона названа, і її фотографія. Є багато меморіальних дошок, які присвячені видатним людям, суспільним діячам, священикам, борцям за незалежність України та інш. Вони різні і дуже цікаві.

Хотілося б написати про деякі пам'ятники, які нещодавно встановлені у Львові.

Між трьома корпусами Медичного університету стоїть пам'ятник на честь подвигу медиків у Другій світовій війні, встановлений у 1975 році.

Пам'ятник В'ячеславу Чорноволу, на п'єдесталі напис – «Ми українці, були, є і завжди будемо вільними. 2002 рік».

Пам'ятник встановлений перед Львівським національним університетом ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Цей пам'ятник створили в Україні вперше – «Це подяка усім ветеринарним лікарям, які навчали і виховували наступні покоління ветеринарів протягом кількох сторіч. 2016 р.».

Недалеко від місця нашого проживання знаходиться Львівська обласна науково-педагогічна бібліотека (ЛОНПБ). Вже в перші дні нашого приїзду я звернула на неї увагу. Ворота огороджують невелику територію, всередині якої знаходиться двоповерховий палац початку XIX ст. видатної родини Шептицьких. Цей будинок був збудований для Адама Замойського.

З 20-х років ХХ ст. належав Леву і Ядвізі Шептицьким. В 1925 році тут була заснована Państwowa Biblioteka Pedagogiczna we Lwowie (Державна педагогічна бібліотека у Львові). З 1947 року в цьому будинку розташувалась ЛОНПБ. Бібліотека притягувала до себе, вабила. Але прийти так з вулиці я не наважувалася, тому що науково-педагогічна. А тут дочці підказали переселенці з Маріуполя, що в цій бібліотеці проходять заняття Клубу «Мову вчи, – не мовчи!». Ось як ми з дочкою опинилися в бібліотеці, яка гостинно дала нам прихисток. Заняття проводяться по п'ятницях. А по четвергах відбуваються заняття Клубу книгозбірні «Вивчаємо видатні постаті України». Іноді проходять об'єднані засідання двох Клубів. Засідання проводяться в межах проекту «Інноваційна бібліотека».

24 лютого 2023 року відбулося таке об'єднане засідання двох Клубів Книгозбірні. Пройшов рік з початку вторгнення росії в Україну. Хвилиною мовчання вшанували пам'ять загиблих в тилу і на фронті. Тільки в єднанні всіх частин України наша сила і незламність. Тема засідання – презентація про українського історика, політолога, культуролога, бібліографа, сходознавця, громадського діяча Ярослава-Івана-Ананія Дашкевича. Презентацію проводив доктор філологічних наук, професор кафедри фольклористики ЛНУ ім. І. Франка Ярослав Гарасим, який є ідейним натхненником та викладачем Мовного Клубу «Мову вчи, – не мовчи!». На цій зустрічі я подарувала бібліотеці від імені авторів збірку наукових статей «Культурна спадщина Слобожанщини» (часло 49 – Харків. 2021), а також літературно-краєзнавче дослідження Ганни Столярової «Харківська весна Лесі Українки» (Харків, 2004, С. 96).

Цікаві зустрічі проходять в цьому приміщенні. Розкажу ще про одну. 10 березня 2023 року відбулася знакова подія – 20-те ювілейне засідання Мовного Клубу, організованого для ВПО в межах бібліотечного проекту «Інноваційна бібліотека». Ініціатором створення Клубу виступила Звенислава Калинець-Мамчур – депутат Львівської обласної ради, членкиня депутатської комісії з питань освіти, науки та інновацій.

Хвилиною мовчання вшанували пам'ять Героїв, полеглих в війні проти агресора.

10 березня – День Державного Гімну України – отже в стінах книгозбірні лунає славень! Люди з різних куточків України об'єдналися в спільному виконанні державного символу! Ми сильні, тому що об'єднані. Опісля розпочався флеш-моб – масове виконання «Холодного Яру» Т. Г. Шевченка. Твір умовно був поділений на 21 сегмент, кожен учасник Клубу зачитав свою частину вірша. Працівники бібліотеки доєдналися до заходу і презентували унікальні видання творів Т. Г. Шевченка, котрі є в фондах книгозбірні.

Потім Ярослав Гарасим презентував цікаву лекцію «Тарас Шевченко – пізнаний і непізнаний».

Головною ідеєю Клубу «Мову вчи, – не мовчи!» є любов до України, до нашої мови, вивчення і пошанування наших героїв, знання нашої історії, плекання національної ідеї. Слава Україні! Героям Слава!

До речі тут будуть слова Костянтина Ушинського (1823 – 1870), який сказав, що мова – найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що поєднує віджилі, живущі і майбутні покоління народу в одне велике, історичне живе ціле.

Коли зникає народна мова, народу немає більше. На цій зустрічі я передала в подарунок від автора книжку – літературно-краєзнавче дослідження Г. П. Столярової «Слобожанський уклін Тарасові Шевченку» (Харків, 2009) з її персональним екслібрисом.

Модератором та організатором заходу виступала заступниця директора КЗ ЛОР ЛОНПБ Оксана Кумецька, яка завжди присутня на різних зборах. Як мені здається, саме вона душа усіх заходів цієї бібліотеки.

Цікаві зустрічі Клубу «Вивчаємо видатні постаті України» проводить Наталя Звольська, завідувач відділу науково-консультативної та методичної роботи бібліотеки.

Андрій Цибко – директор ЛОНПБ, завжди підтримує ініціативи співробітників, сам є постійним доповідачем, сприяє гармонійній інноваційній роботі бібліотеки.

Моя донька теж організувала разом з Оксаною Кумецькою «Клуб рукоділля» для ВПО і всіх охочих, який проходить по вівторках.

Деякі концертні і театральні установи приймають біженців безкоштовно, підтримуючи їх моральний дух.

22 лютого 2023 концертна програма «Пам'яті нескорених» присвячується полеглим воїнам ЗСУ та невинно убієнним в російсько-українській війні. Цей концерт відбувся в Львівській національній опері. Прозвучав реквієм Джузеппе Верді. Також прозвучав твір української композиторки Вікторії Польової «Буча. Lacrimosa».

За диригентським пультом виступала всесвітньо відома Кері-Лінн Вілсон – канадська диригентка українського походження. Зал був приголомшений силою впливу музики, величним звучанням хору і прекрасним виконанням солістів.

Різні концерти, театральні вистави проводяться на підтримку ЗСУ.

Львів – це місто, від якого не втечеш, воно тебе притягує до себе своєю величністю та старовинною красою.

ВІКТОР ГРИГОРОВИЧ МЕЛІХОВ,
викладач Навчально-наукового інституту міжнародної освіти Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ПЕРШИЙ «МЛИНЕЦЬ» ЗА НІМЕЦЬКИМ РЕЦЕПТОМ

**До 211-ої річниці ЗАСНУВАННЯ
ПЕРШОЇ В СХІДНІЙ УКРАЇНІ ГАЗЕТИ**

Як відомо, Харківський університет був заснований у 1805 році зусиллями легендарної трійці: керівника Правління училищ Міністерства народної освіти Росії Василя Каразіна, випускника Женевського університету, попечителя Харківського навчального округу, графа Северина Потоцького і випускника Московського університету, службовця Міністерства юстиції Іллі Тимковського.

Відкриття університету перевернуло побут провінційного містечка, яким був Харків, надало йому значення освітнього й культурного центру.

Засновники університету намагалися створити зразковий навчальний заклад, залучивши для цього іноземних викладачів. За підрахунками істориків, з 47 професорів 29 були іноземцями (18 викладачів з Німеччини, 7 – із слов'янських країн, 4 – з Франції). Як зауважив академік Д. Багалій, «вони принесли з собою кращі академічні традиції старовинних західних університетів». (Крім професури, були запрошені десятки технічних спеціалістів з Європи для лабораторій та навчальних кабінетів університету.) За словами сучасників, Харків набув слави «українських Афін».

Завдяки також університету в Харкові відбулося народження вітчизняної журналістики. Справа в тому, що іноземці, які прибули з країн з давньою та розвинутою журналістикою, ніяк не могли збагнути, чому університетське місто не має газет та часописів. Так чи інакше, але 4 травня 1812 року з університетської друкарні вийшов російською мовою перший номер газети «Харьковский еженедельник». Згодом газета виходила щосуботи обсягом 1-1,5 друкованих аркушів та накладом 600 примірників.

Видавцем газети був професор філософії Йосип Лангнер, а редактором – професор агрономії Карл Нельдеген. У зверненні до читачів редактор писав: «Предметом цих листків є загальнокорисні знання з економіки і технології, а також важливі комерційні повідомлення і наостанок предмети, що служать для приємної бесіди, як-от вірші, анекдоти і т. п.».

Широко висвітлювалася в газеті торгівля в місті, наявність товарів на ярмарках і їх ціни, різноманітні громадські заходи (зокрема, концерти), продаж нерухомості, питання працевлаштування та ін.

Намагаючись залучити читачів, К. Нельдехен почав друкувати статті з історії літератури й естетики, а також вірші і епіграми. Саме цей напрямок газети зустрів активну підтримку професорів і студентів, почав складатися гурток авторів і шанувальників красного письменства. Саме тоді зійшла зірка одного з перших харківських літераторів та видавців – Василя Масловича.

Нарешті до Петербургу дійшли відомості, що в глибокій провінції невідомо хто почав видавати якусь газету без дозволу столичної влади. Почалася бюрократична тяганина, хто має нести відповідальність за невинну ініціативу німецьких професорів. І тут грянула навала Наполеона, і вже в липні Державна Рада імперії постановила, щоб всі кошти міста, крім вкрай необхідних, передати до Державної Скарбниці країни.

Газета «Харьковский еженедельник» припинила своє існування 20 липня 1812 року. Десь на вулиці Гоголя на знищеному лютеранському кладовищі спочиває вічним сном редактор першої харківської газети Карл Нельдехен. А навкруги вирує життя, в кіосках метрополітену продають різні харківські газети. Вони мають велику перевагу перед «Харьковским еженедельником», але тільки одну ваду – вони не були першими...

Дмитро Кирилович Милославський,

кандидат медичних наук, старший науковий співробітник відділу артеріальної гіпертензії та профілактики її ускладнень ДУ «Національний інститут терапії імені Л. Т. Малої НАМН України»,

Людмила Миколаївна Грідасова,

завідувач відділу науково-організаційної роботи та медичної інформації з бібліотекою ДУ «Національний інститут терапії імені Л. Т. Малої НАМН України»,

Олена Михайлівна Кулешова,

провідний бібліотекар відділу науково-організаційної роботи та медичної інформації з бібліотекою ДУ «Національний інститут терапії імені Л. Т. Малої НАМН України»

ЛІКАР, ВЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ І ЛЮДИНА З ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ

**До 20-ої річниці від дня СМЕРТІ АКАДЕМІКА
ЛЮБОВІ ТРОХИМІВНИ МАЛОЇ**

13 січня 2023 р. виповнилося 104 роки від дня народження Людини з великої літери, мудрого Вчителя, фундатора створення Академії медичних наук (АМН) України, Жінки з міжнародним визнанням, яка пройшла складні шляхи війни, кавалера багатьох орденів, високо кваліфікованого Педагога і Лікаря, відомого у світі Науковця, видатної Особистості – академіка Любові Трохимівни Малої. А 14 квітня цього року настане 20 років, як вона пішла з життя...

Любов Трохимівна Мала (1919 – 2003) – академік НАН України, АМН України, засновник і перший директор Інституту терапії АМН України (який нині Національний та носить її ім'я). Організатор провідної школи терапевтів і кардіологів в Україні, вона підготувала 36 докторів і 188 кандидатів наук. Була завідуючою кафедрою госпітальної терапії (1955 – 2003) та Головою Спеціалізованої вченої ради з присудження вчених ступенів з терапії, кардіології та педіатрії при ХНМУ (1972 – 2003). Свою наукову діяльність вона присвятила вивченню особливостей серцево-судинної системи спочатку при туберкульозі, а згодом при атеросклерозі, ішемічній хворобі серця, гіпертонічній хворобі, гострому інфаркті міокарда (ГІМ), серцевій недостатності; дослідженню пресорних і депресорних систем нейрогуморальної регуляції при захворюваннях внутрішніх органів; фундаментальним дослідженням в кардіології, гастроентерології, нефрології, пульмонології, клінічній фармакотерапії. Л. Т. Мала – автор понад 700 наукових праць, 32 монографій, 25 охоронних документів.

Л. Т. Мала була не тільки видатним лікарем, талановитим вченим і педагогом, але й прекрасним організатором системи охорони здоров'я, засновником системи надання допомоги хворим на ГІМ, одним з провідних ініціаторів з'їздів терапевтів України, учасником численних міжнародних конгресів, брала активну участь у суспільному житті. Піонерські роботи Л. Т. Малої сприяли визнанню терапевтичної школи Харківщини як в Україні, так і за її межами. Л. Т. Мала відома також як «відданий читач» Харківської наукової медичної бібліотеки. Працювала вона в ній і у вихідні дні, під час відпустки до пізнього вечора, готуючи матеріал до нових лекцій та публікацій.

За видатні наукові та людські досягнення Біографічний інститут США в 1996 році присвоїв Л. Т. Малій почесне звання «Людина року» і нагородив

«Міжнародним культурним дипломом пошани» (1997). Міжнародний Європейський біографічний центр (Кембридж, Велика Британія) з 1998 року включає її ім'я в видання «2000 видатних вчених ХХ століття». У 1999 році Л. Т. Мала була удостоєна звань Героя України та «Почесний громадянин міста Харкова» № 1. За цикл фундаментальних праць з кардіології Л. Т. Мала стала посмертно Лауреатом Державної премії України (2003).

Вона була вимогливим, суворим Учителем, але ніколи не нянькою, що нав'язувала своїх думок, не терпіла неуваги до хворого, запізнь на роботу, приходила на службу раніше, уходила пізніше за інших. Л. Т. Малій була притаманна висока культура, вона знала напам'ять великі фрагменти прози і поезії, цитувала їх точно і завжди до місця, була добре обізнана в історії Стародавнього світу, любила читати, слухати українські народні пісні, розбиралася в класичній музиці, літературі, живописі, часто відвідувала концерти, любила прогулянки містом, дбайливо ставилася до дітей співробітників. Академік Л. Т. Мала також була взірцем загальнолюдських та професійних здібностей. Її улюблені фрази, цитати стали «крилатими» для учнів Великого терапевта. Серед її улюблених фраз: «Сили жити і працювати мені дає любов до обраної спеціальності, свідомість того, що моє життя і робота проходять на благо Людства». Л. Т. Мала була дбайливою донькою, тепло згадувала свого батька, влаштовувала дні його пам'яті, а після смерті матусі завжди відвідувала її поховання у рідних місцях Оріхівського району Запорізької області, які зараз, на жаль, потерпають від обстрілів окупантів. Вона повторювала «Я мрію, щоб прийдешні покоління жили мирно, дружно і щасливо. Хочу сподіватися, що це обов'язково буде». За життя вона набула всенародного визнання, а після смерті всі відчували скорботу від її відходу.

Померла Л. Т. Мала 14 квітня 2003 після важкої нетривалої хвороби на 85-му році життя. Похована академік Л. Т. Мала на Почесній алеї на 2-му кладовищі в м. Харкові, де в 2004 році був встановлений бронзовий бюст Великому Терапевту. За часів керівництва Інститутом акад. Л. Т. Малою був заснований чудовий Зимовий сад і музей портретів та наукових робіт її попередників – відомих українських терапевтів. З метою увічнення пам'яті Л. Т. Малої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 213-р від 9.04.2004 року Інституту терапії АМН України присвоєно ім'я цієї видатної Людини. Традицією стало проведення Щорічних терапевтичних читань пам'яті Л. Т. Малої. Рішенням Харківської міської ради від 20 листопада 2015 року ім'ям Любові Малої названо проспект у Новобаварському районі м. Харкова. У 2019 році установа відсвяткувала 100-річний ювілей свого засновника. 6 березня 2019 року була відкрита меморіальна дошка на будинку на Пушкінському узвозі, 5, в якому Академік мешкала.

До-100 річчя з дня народження Л. Т. Малої були проведені вечір її пам'яті у Музеї видатних харків'ян, виступи на радіомовленні, телебаченні. Її діяльність було висвітлено у фахових журналах, загальноукраїнських і міських харківських газетах, на сторінках Вікіпедії. А 11-12 квітня 2019 року під час Ювілейних Щорічних читань присутні змогли побачити бюст Академіка перед входом до Зимового саду. У 2020 році Інститут, що носить її ім'я, відсвяткував своє 40-річчя.

Сьогодні ДУ «Національний інститут терапії імені Л. Т. Малої НАМН України» став не тільки пам'яттю про Великого Лікаря, а й свідченням того, що життя, присвячене служінню людині, завжди залишає слід в серцях і пам'яті поколінь. Співробітники установи згадують яскравий творчий шлях видатного вченого, зберігають і продовжують традиції Л. Т. Малої в своїх наукових дослідженнях, розвивають лікувальну та просвітницьку діяльність. Світла їй пам'ять...

Олександр Анатолійович Мушта,

завідувач Меморіального музею «Зелений будиночок» Кам'янського державного історико-культурного заповідника

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ КАМ'ЯНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У XVII – XVIII СТ.

Територія містечка Кам'янки і околиць (нині Черкаська область), як й інші українські етнічні землі, впродовж століть входили до різних країн та державних утворень. Особливо виокремлюється буремний період середини XVII – XVIII ст., коли через постійні війни землі правого берега Наддніпрянщини переходили з рук в руки до інших країн. Ці процеси проходили дуже динамічно, тому історія Кам'янки потребує детальнішого вивчення.

Кам'янка як поселення виникла на поч. XVII ст. у складі Речі Посполитої. За адміністративним устроєм населений пункт, як і вся східна частина нинішньої Черкаської області, входили до складу Київського повіту Київського воеводства.

З початком Української національної революції 1648 р. Кам'янка стає одним із козацьких містечок столичного Чигиринського полку Війська Запорозького. Ця адміністративно-територіальна одиниця була утворена з південних частин Київського воеводства в межах новоствореної козацької держави. До Чигиринського полку входили сучасні території південно-

східної частини Черкаської області та західна й південно-західні терени Полтавщини.

З 1663 р. Чигиринський полк, через козацькі війни та протистояння, обмежується територією правобережної зони Наддніпрянщини. Попри формальний васалітет Речі Посполитої ці терени залишались безпосередньо в управлінні Війська Запорозького.

Згідно Бучацького мирного договору 1672 р. в межах Південної Київщини і Брацлавщини була виокремлена Українська козацька держава під протекторатом Туреччини. Кам'янка в складі Чигиринського полку увійшла до цього утворення.

Після ряду війн і протистоянь між поляками, турками і московитами у 1686 р. був укладений мир між Річчю Посполитою і Московією, згідно якого Правобережжя України повертається полякам. Це було закріплено Карловицьким договором із Османською імперією 1699 р. Територія Кам'янки, згідно з даними договорами, увійшла до складу Речі Посполитої, знаходячись на її південному кордоні.

Але остаточно польська влада повернулася на Правобережжя після розгрому російських військ турками у Прутському поході 1711 р. та укладення договору із Османською імперією про невтручання московитів у справи Речі Посполитої.

Кам'янка в цей час повертається до складу Речі Посполитої, знаходячись недалеко від її південного кордону. Впродовж XVIII ст. в адміністративно-територіальному плані Кам'янка відносилася до Київського повіту Київського воєводства. Центром цього воєводства був Житомир, оскільки Київ та прилеглі до нього землі з 1686 р. дісталися московитам.

Наприкінці XVIII ст. територіальна приналежність Кам'янських земель в межах Речі Посполитої змінюється. У 1789 р. з південних та південно-західних меж Київського воєводства виокремлено Звенигородський повіт, який був прилучений до Брацлавського воєводства. Відповідно, Кам'янка, як й інші навколишні терени, відносилася уже до Звенигородського повіту Брацлавського воєводства. Однак уже у 1792 р., після перемоги Торговицької конфедерації, були скасовані означені адміністративні розмежування і Київському воєводству повернули забрані регіони на її південно-східному напрямі.

У 1793 р. відбувся третій поділ Польщі, за яким вся Правобережна Україна була приєднана до складу Російської імперії. Відповідно, у 1793 – 1795 рр. Кам'янські землі приєднали до складу Київського намісництва, потім впродовж 1795 – 1796 рр. ці терени стали частиною Вознесенського намісництва, а вже з 1796 р. долучилися до новоутвореної Київської

губернії. Кам'янка стала одним із волосних центрів утвореного в межах губернії Чигиринського повіту.

Отже, впродовж століть Кам'янські землі входили до різних військових та адміністративно-територіальних одиниць кількох держав: Речі Посполитої, Війська Запорозького та Османської імперії. Але в результаті десятиліть запеклої боротьби українців за свою державність переможцем виявилась третя сторона – московський імперіалізм. Ця країна нав'язала свій територіальний поділ, який протримався тут впродовж багатьох десятиліть.

Михайло Іванович Саяний,

директор Зміївського краєзнавчого музею, заслужений працівник культури України, громадський діяч з охорони культурної спадщини Харківської області, почесний громадянин Зміївського району

Дворянські роди Друцьких-Соколінських, Зенбулатових та Бедряг

ГОРТАЮЧИ СТОРІНКИ МЕТРИЧНИХ КНИГ ЗМІЄВА

Завдяки розсекреченню багатьох архівних документів працівниками Зміївського краєзнавчого музею за останні роки було опрацьовано сотні архівних документів із фондів Державного архіву Харківської обл., Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного. Знайдений цікавий матеріал по історії багатьох населених пунктів та багатьох родин, які з давніх часів проживали на Зміївщині.

І ось, при перегляді метричних книг храмів міста Змієва (а їх до більшовицького перевороту 1917 року на території міста красувалося аж п'ять) за 1770 – 1800 роки, почали попадатися незнайомі прізвища. То хто ж ці люди і чим вони цікаві для історії Зміївщини?

Друцькі-Соколінські – литовський та російський княжий дворянський рід. Літописи свідчать, що їх родоначальник Друцький князь Семен Федорович Бабич (приблизно XX коліно від Рюрика, онук князя Івана Друцького), володів селом Соколино (Сокольнею) разом зі своїм братом, князем Федором Федоровичем Бабичем за прізвищем Конопля – родоначальником роду князів Конопля-Соколінських.

У всеросійських гербовниках про родоначальника Друцьких-Соколінських зазначено по-різному. Так, у гербовнику Долгорукова записано: «Князь Семен Федорович Бабич та Федір Федорович Бабич – родоначальники князів Друцьких-Соколінських», а в гербовнику Бобринського записано: «Князь Андрій Іванович Друцький, одружений з князівною Литовською, донькою великого князя Кейстутія, родоначальник князів Друцьких-Соколінських». У гербовнику Руммеля записано: «Князь Андрій Іванович, родоначальник князів Друцьких-Горських, князів Друцьких-Любецьких та князів Друцьких-Соколінських».

Відомо також, що 22 жовтня 1800 року Імператором Павлом рід князів Друцьких-Соколінських внесено до п'ятої частини (древніх родів) «Загального гербовника дворянських родів Російської імперії».

Про князя Арістарха Васильовича Друцького-Соколінського вдалося знайти небагато інформації. Із метричних книг м. Змієва стало відомо, що він із родиною проживав у нашому місті і був парафіянином соборного Покровського храму, який стояв навпроти сучасного будинку райвійськомату. Його прізвище багато разів згадується в метричних книгах за 1790-і роки у зв'язку із народженням дітей – його часто місцеві заможні жителі брали за хрещеного батька.

Відомо, що окрім дочки Катерини у нього був старший син, теж Арістарх. Син у 1786 році служив сержантом у Сибірському гренадерському полку. Також був рідний брат, генерал-майор Єліферій Васильович Друцький-Соколінський, який у 1804 – 1807 рр. командував Ольвіопольським гусарським полком, а з 1808 по 1810 роки був шефом Харківського драгунського полку.

Перші згадки про родину Зенбулатових у Змієві відносяться до 1790-х років, де вперше згадується про генерал-майора Якова Михайловича Зенбулатова. У «Загальному гербовнику дворянських родів Російської імперії» написано: «Предок прізвища Зенбулатових Іван Отешев син Зенбулатов за службу і за Московське сидіння в 7096 (1588) році нагороджений помістям».

Народився Я. М. Зенбулатов у 1723 році, з 1756 року розпочав військову службу. Спочатку служив у артилерії, брав участь у Семирічній війні (1756 – 1763 рр.) у чині поручика, та російсько-турецькій війні 1768 – 1774 років. Будучи в чині майора, в листопаді 1770 року був нагороджений орденом св. Георгія 4-го ступеня за особисту сміливість і хоробрість та відмінну твердість і невтомність під час проведення облоги міста Бендери.

10 липня 1773 року Зенбулатов підвищений у підполковники 1-го канонірського полку (пушкарі). З 1780 року, вже у званні полковника, командував 2-м фузілерним полком (солдати мали на озброєнні кремнієві

рушниці). 2 жовтня 1781 отримав чин генерал-майора і був призначений обер-комендантом Оренбурга. З 1783 року – голова Оренбурзької прикордонної комісії. З 1786 по 1791 роки працював у прикордонному суді, заснованому для розбору справ, які виникали між росіянами та киргизами (найменування казахів за царської Росії). З 1792 року Зенбулатов Я. М. – обер-комендант по Єкатеринбурзькій області Пермського намісництва.

1796 року вийшов у відставку і поселився у Змієві. У метричній книзі Покровського храму за грудень 1799 року читаємо: «Города Змиёва Госпо-дина Генерал Майора и Кавалера Якова Зенбулатова у крепостного его Василия Иосифова сына Шепеля и жены его Ульяны Ивановой дочери родилась дочь Варвара».

Помер Яків Михайлович Зенбулатов 1800 року, був похований на Зміївському кладовищі. Окрім ордена Святого Георгія 4-го ст. нагороджений орденом Святого Володимира 3-го ступеня.

Яким Фомич Бедряга народився 1738 року і походив із «молдавського шляхетства». Предок цього прізвища був підданим князівства Молдавського, який по запрошенню графа Румянцева в середині XVIII ст. прибув до Росії. Одна гілка цього сімейства, після розмежування губерній, коли частина Воронежської губернії була приєднана до Старобільського повіту Харківської губернії, опинилася в Харківській губернії, друга залишилася у Воронежській.

У російську військову службу записаний з 1746 року. Брав участь у Семирічній війні (1757 – 1761 рр.), зокрема, у взятті Берліна 1760 р.; 1769 – 1771 рр. – у російсько-турецькій війні. У серпні 1771 року нагороджений орденом Св. Георгія 4-го ступеня за відзнаки при взятті Кафи (зараз м. Феодосія, Крим). У цьому ж році отримав звання підполковника.

З 1774 року, командує ескадроном Ізюмського гусарського полку, знаходився в поході карального корпусу князя Голиціна проти Пугачова під Оренбург, боровся з пугачовськими загонами біля Прикам'я, біля тодішніх сіл Набережні Челни, П'яний Бор, під Заїнськом.

У битві, що розгорнулася 22 березня 1774 р. біля Татищевої фортеці, що оборонялася військом Пугачова, Бедряга командував авангардною групою кінноти, яка першою – слідом за штурмовою колоною піхоти, – увірвалася всередину фортеці, а потім переслідувала повстанців.

До осені 1774 р. Бедряга брав участь зі своїм ескадроном в каральних акціях проти пугачівців на Південному Уралі та Поволжі. Про Якіма Бедрягу згадує О. Пушкін у своїй «Історії Пугачова»:

«Пугачев сделал движение на Илецкий городок и, вдруг, поворотя к Татищевой, в ней засел и стал там укрепляться. Голицын послал было к Илецкому городку подполковника Бедрягу с тремя эскадронами конницы,

подкрепляемой пехотою и пушками, а сам пошел прямо на Переволоцкую (куда возвратился и Бедряга); оттуда, оставя обоз под прикрытием одного батальона при подполковнике Гриневе, 22 марта подступил под Татищеву».

У цьому ж 1774 році йому було подаровано маєток Зубковський в Двінській провінції Псковської губернії (лише одних кріпосних чоловіків, не враховуючи жінок та дітей, налічувалося 325 душ).

4 січня 1777 року Бедряга отримав звання бригадира. У цьому році вийшов у відставку. Після армії протягом шести років був предводителем дворянства Ізюмського повіту. В 1806 – 1808 рр. очолював міліцію по боротьбі з військами Наполеона в Зміївському повіті.

Яким Хомич Бедряга володів також більше 120 придбаними кріпосними, окрім того мав «жалованных Полоцкого наместничества Ржевского уезда в Зубковском Погосте в деревнях Рапской, Зеневичах, Дурновой, станциях Орловки, Бондарях триста двадцать пять, да покупных Изюмского уезда в деревне Лазукином Куте мужеска шестнадцать, женска полу семь душ». Бедряга мав також маєток в селі Бригадирівка (Дмитрівка) Зміївського повіту.

У Якіма Бедряги була дочка Ганна, яка володіла селом Бедряги в Зміївському повіті, та син Михайло, який служив у армії в званні майора.

У 1786 році Я. Х. Бедряга внесений, із сімейством, до 3-ї частини «Родословної книги Харківської губернії», а 10 травня 1803 року указом імператора Олександра I рід Бедряги визнано у спадковому дворянстві із внесенням до 1-ї частини «Дворянської родословної книги Російської імперії» з врученням диплому та герба.

Тільки декілька років назад почали вивчати розсекречені архівні документи, і вже є багато цікавої інформації. А скільки ще доведеться «перелопатити» сторінок метричних книг чи «ревізьких казок»!

Тож, робота з архівними документами продовжується і є надія, що таких цікавих «знахідок» по історії нашого краю у працівників Зміївського краєзнавчого музею попереду буде ще багато.

НАТАЛІЯ ПЕТРІВНА ТРИПУТІНА,

завідувачка сектору наукової бібліотеки Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова, заслужений працівник ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, лауреат Муниципальної премії ім. Дмитра Багалія у галузі краєзнавства 2013 р.

З ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ШКІЛЬНИЦТВА В УКРАЇНІ: ПРОФЕСІЙНИЙ ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКИХ ОСВІТЯН «ТРУДОВА ОСВІТА»

У процесі становлення національної освітньої справи в Україні чи не найгострішим періодом видаються роки революції та громадянської війни ХХ сторіччя. Основними принципами (засадами, напрямками) реформування нової української школи були загальнодоступність, обов'язковість та безоплатність початкового навчання, а також національне спрямування освітньої політики (дерусифікація) й подолання засилля в освітній сфері імперського диктату Москви. Втілення в життя освітньої моделі, висунутої та обґрунтованої українським Наркомом освіти Г. Ф. Гриньком у 1920 р., вимагало невідкладної розробки конкретних заходів з організації діяльності всіх низових управлінських структур, підпорядкованих освітньому наркомату.

Надійним інформаційно-комунікативним засобом в адміністративній та методичній роботі Охтирського повітового відділу наросвіти став журнал «Трудова освіта», перший номер якого вийшов у серпні 1920-го р.

Задекларований як неперіодичний друкований орган Охтирського повітвіднаросу, журнал, попри характерні для досліджуваного періоду нерегулярність випуску, недотримання стандартів поліграфічного оформлення (постійні зміни формату, використання для друку обгорткового паперу, недотримання у текстах єдиних граматичних правил тощо) став чи не першим в радянській Україні фаховим педагогічним виданням і пройшов поруч з читачем від першого числа у серпні 1920-го року до № 21/23 у березні 1922-го року.

Видання журналу було започатковано з метою оперативного вирішення нагальних проблем, які поставали перед освітянами Охтирщини за умов відсутності жодних вже розроблених керівництвом Наркомосу готових рецептів їх розв'язання, а також територіальної розпорошеності підпорядкованих відділу освіти установ. Але невдовзі журнал став не тільки

джерелом корисної інформації для фахівців, але й трибуною обговорення найгарячіших питань тогодення української школи.

До публікацій журналу ввійшли інформаційні повідомлення, інструктивно-керівні документи, навчально-методичні розробки із викладання нововведених шкільних дисциплін, статті з питань організації культосвітньої роботи, бібліографічні рекомендації тощо.

Протягом 2-х років авторський колектив журналу брав активну участь в обговоренні суперечливих питань стосовно купи геть нових методів навчальної та виховної роботи, які невпинно продукувалися діячами верхнього керівного ешелону Наросвіти, сміливо висуюючи нестандартні способи виживання галузі в умовах соціально-економічної руїни початку 1920-х рр. Так, один з керівників Охтирського Повітвіднаосу М. Л. Довгополюк обстоював ідею введення спеціального шкільного податку з населення (продовольством), який би допоміг протистояти остаточному зубожінню матеріальної бази наросвіти і втраті значної частини викладацького корпусу.

Видавці журналу не обходили увагою і жваве культурно-мистецьке життя повіту: діяльність створеного у 1920-му році місцевого музею, роботу сільських книгозбірень, професійних та самодіяльних театрів, музичних колективів, співпраця з активістами товариства «Червона просвіта» знаходила відбиття на його сторінках.

Організаторами та провідними авторами цього видання були лідери місцевої громадської думки – керівники Охтирського повітового відділу наросвіти Борис Дмитрович Антоненко-Давидович, Юрій Пилипович Самброс, Матвій Лукич Довгополюк, чиї імена згодом увійшли до анналів борців за українську національну культуру. Завдяки цим талановитим та невтомним трудівникам на ниві народної освіти часопис був позначений не тільки великою інформаційною насиченістю, а й чималою художньою виразністю.

Пожовклі стоси журналу «Трудова освіта», який за 100 років бурхливої історії нашої країни став унікальним раритетом, є безцінним джерелом інформації стосовно перших кроків в історії національної школи України пореволюційного періоду, включаючи драматичний перебіг подій на рівні периферійної ланки наросвіти.

В'ячеслав Олександрович Труш,
*науковий співробітник Лозівського краєзнавчого музею Лозівської міської
ради Харківської області, настоятель Преображенської парафії Україн-
ської Греко-Католицької Церкви міста Лозова*

Дослідження українського національно-визвольного руху на Харківщині в ХХ столітті

Вивчення українського національно-визвольного руху на Харківщині набуло особливої гостроти із початком широкомасштабного російського вторгнення. Тема малодосліджена, є потреба узагальнюючих праць концептуального характеру, які б аналізували український рух на Харківщині як в контексті руху загальноукраїнського, так і виділяли його специфічні локальні риси. Також тема має важливе значення для протистояння проросійським історичним фальсифікаціям, шовіністичній імперській концепції, для виховання молоді.

Хронологічні межі українського національно-визвольного руху охоплюють XIX – початок ХХІ століття. В своєму дослідженні зосереджуємося на періоді від Української революції 1917 – 1921 років до відновлення незалежності в 1991 році. Географічні межі охоплюють сучасну Харківську область. Хоча мають сенс й історичні дослідження із прив'язкою до центрів та територій ліквідованих адміністративних структур (губерній, повітів, округів, районів), етнографічних регіонів (Слобожанщина, Запоріжжя, Середнє Подніпров'я).

Джерельна база включає в себе писемні джерела, фотодокументи, усні спогади, які зосереджені в архівах різних установ як самого Харкова, так і інших областей України, приватних архівах, а також за кордоном. Їхня збереженість є різною. Частина джерел цифрована, зокрема періодична преса, мемуарна діаспорна література. Видано збірники документів, персоналій українських військових, репресованих. Проте відсутні детальні спеціалізовані покажчики, які б дозволяли орієнтуватися в масивах архівних документів з історії українського національно-визвольного руху.

Історіографія включає в себе дослідження радянського періоду; дослідження істориків діаспори; праці істориків доби незалежності. Харківщина досліджується не лише сама по собі, але і як складова загальноукраїнських досліджень. Найкраще досліджений період Української революції

1917 – 1921 років. Історики вивчали як окремі постаті (монографія Ф. Турченка про М. Міхновського), так і селянський рух (Я. Мотенко, В. Рєзніков), а також радянські каральні органи (В. Золотарьов, Е. Зуб, С. Труш). Є розвідки з історії Валківського (Валківсько-Ков'язького) повстання – Є. Сіваченко, О. Школьник, а також Павлоградського. Діяльність ізюмського отамана Г. Савонова досліджує Л. Ісаїв. Проте слабо вивченими залишаються інші виступи (наприклад Бишкінське), отамани (навіть махновський рух), підпільні організації та окремі видатні особистості (В. Доленко). Добре досліджений феномен українського націонал-комунізму. Радянські репресії 1930-х років значною мірою мали фальсифікований характер, тому варто ретельно аналізувати джерела.

Період Другої світової війни та повоєнного часу пов'язаний із діяльністю як політичних організацій (ОУН, ОУН-р, гетьманці), так і різноманітних організацій, установ, преси (газета «Нова Україна», товариство «Просвіта» тощо). Цей період досліджували А. Скоробогатов, О. Дьякова, О. Салтан, Ю. Щур, Ю. Радченко, В. Труш. Повоєнні українські організації досліджені мало.

Український рух 1950-х – середини 1980-х років характеризується актуалізацією українського чинника в масовій культурі (література, музика), в академічній науці (українська філологія, історія), діяльності дисидентів. Саме це підготувало ґрунт для формування широких українських рухів та політичних організацій (в першу чергу НРУ), українського відродження в культурній та церковній сфері.

Узагальнюючи, варто зазначити, що актуальність досліджень велика. Джерельна база значна, але недостатньо систематизована. Є цікаві ґрунтовні дослідження з окремих тем, проте деякі області вивчені недостатньо, бракує узагальнюючих праць.

Юлія Олексіївна Уткіна,

бібліотекар I категорії відділу «Україніка» імені Т. Г. Шевченка Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка

СТВОРЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-ВІКТОРИН З КРАЄЗНАВСТВА

Із досвіду ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ
ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

Краєзнавство у діяльності бібліотек є одним із важливих та пріоритетних напрямків, адже це – важлива складова культурної та історичної спадщини

країни. Завданням кожної бібліотеки є не лише створення та використання краєзнавчих продуктів, а й популяризація їх через різні форми обслуговування. Сьогодні діяльність бібліотек дедалі більше орієнтується на віддаленого користувача.

Сайт Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка (<https://korolenko.kharkov.com/>) став платформою для розміщення різноманітних інформаційних продуктів та послуг. Краєзнавча інформація представлена окремим блоком (розділом) – вебресурсом «Краєзнавство» (<https://kray.korolenko.kharkov.com/>). Розважальними, але водночас і пізнавальними компонентами у розділі, є освітні тематичні онлайн-вікторини, зокрема (<https://kray.korolenko.kharkov.com/tematychni-proekty.html>), які знайомлять користувачів з цікавими фактами, подіями та видатними діячами Слобідського краю (наразі вийшло 17 частин, робота триває).

«Першою ластівкою» стала вікторина з нагоди 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка у 2014 році. Хоча ресурс не мав винятково краєзнавчого характеру, перший досвід мав неабиякий успіх і онлайн-вікторини стали традиційним інтерактивом для користувачів бібліотеки. Краєзнавчі вікторини привертають увагу до культури та історії Харківщини і допомагають популяризувати їх. Підтвердженням тому можна вважати незмінний читацький попит до циклу вікторин «Краю, мій Слобожанщино» і «Видатні харків'яни». Всесвітньо відомий вчений Микола Бекетов, видатний режисер Лесь Курбас, актор Леонід Биков, науковець Володимир Вернадський, художник Ілля Рєпін – гучні імена людей, про яких користувачі чули не один раз. Усі вони були пов'язані з нашим краєм. Та чи так добре ми знаємо своїх земляків, як нам здається?

Такий ресурс може бути самостійним, окремим заходом або частиною більшого, комплексного (наприклад, для закріплення здобутих знань). Також завдяки вікторинам користувачі можуть самостійно в ігровій формі з будь-якого пристрою, підключеного до мережі «Інтернет», перевірити та поглибити свої знання, дізнатися щось нове про звичне та відоме.

Джерелом теоретичного та ілюстративного матеріалу вікторин слугують видання, представлені у фонді бібліотеки. Розробляючи запитання, фахівці намагаються зробити так, щоб відповіді користувачі могли знайти лише у книгах, а не на просторах інтернету, та зверталися до бібліотеки. Текстова частина доповнена портретами, архівними фото, ілюстраціями та зображеннями обкладинок книг.

Більша частина вікторин представлена на платформі Crowdsignal. Нова розробка – онлайн-вікторина «Архітектурна Харківщина» (в двох частинах), яка розкриває маловідомі факти про містобудування Харкова, його архітектурні та скульптурні пам'ятки, створена з використанням веб-

застосунку GoogleForms.

Таким чином, всіляко використовуючи можливості інформаційних технологій, фахівці бібліотеки намагаються працювати з віддаленими користувачами та надавати їм краєзнавчу інформацію через мультимедійні продукти, зокрема у форматі онлайн-вікторин.

Ганна Михайлівна Шпорт,

кандидат історичних наук, начальник відділу етнографії Центру українських студій та краєзнавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

До витоків вітчизняного раціонального бджільництва: освіта Володимира Ломакіна

Пасічництво – одне з найдавніших занять українців. Продукти життєдіяльності бджіл – мед, віск, квітковий пилок, маточне молочко, прополіс тощо – завжди широко використовувалися у побуті, служили важливим внутрішнім товаром, поставлялися до Західної Європи, Америки.

Сучасна Україна, яка ще у 2003 р. стала членом «Апімондії», входить до топ-10 держав, що визначають світовий рівень розвитку бджільництва.

Володимир Іванович Ломакін (1859 – 1906) належить до плеяди вітчизняних винахідників-пасічників кінця XIX – початку XX ст. Однак його ім'я майже невідоме широкій громадськості. Поза увагою дослідників також залишилася й освіта, отримана В. Ломакіним. Проте підґрунтя для чисельних ломакінських винаходів було закладене саме у роки навчання.

Народився майбутній пасічник-винахідник 13 квітня 1859 р. у Курській губернії, у сім'ї сільського священика. Початкову освіту Володимир Ломакін здобув у Рильському духовному училищі. Ними були опрацьовані першоджерела – «Уставы и штаты духовных семинарий и училищ, высочайше утвержденные 14 мая 1867 года», які діяли під час навчання Ломакіна.

Володимир отримав належну домашню освіту, необхідну для вступу до духовного училища. Він вже вмів читати й писати російською, читати старослов'янською, знав загальнозживані молитви, ази християнського вчення та перші дві дії арифметики і таблицю множення.

В училищі викладалися, крім суто духовних дисциплін, також загальноосвітні предмети: арифметика, географія. Належна увага приділялась чистописанню, мовам. Всіляко заохочувалось читання учнями «полезных

книг». До навчальних предметів входило й бджільництво. Вихованці відвідували монастирські пасіки, де мали змогу поєднувати теорію з практикою.

Отримані знання допомогли Володимирі Ломакіну продовжити навчання у Курській духовній семінарії. Рівень знань семінаристів був достатньо високим. Крім вищезгаданих дисциплін у Рильському духовному училищі семінарист Ломакін продовжив вивчати більш поглиблено «предмети общего образования»: словесність, історію, алгебру, геометрію, тригонометрію, фізику, філософію, яка включала «логику, психологію, обзор философских учений и педагогику». Більша увага приділялась латинській і грецькій мовам, а з нових додалися французька та німецька. Для бажуючих викладалася єврейська мова. А тих, хто мав хист до малювання, навчали іконопису. «По местным потребностям епархии» вводилось викладання додаткових предметів, у тому числі й бджільництва. Тож семінаристи отримували певні знання про місцеве садівництво, квітникарство та городництво, адже пасічництво тісно пов'язане з ними.

Володимир Ломакін досить відповідально відносився до навчання, «...был чистейшим примером семинариста того времени...». У 1882 р. він закінчив семінарію й отримав звання «студент». Деякий час – у 1882/1883 академічному році – Ломакін навчався у Харківському університеті як вільний слухач на фізико-математичному факультеті, на відділенні природничих наук. У Формулярному списку «О службе надзирателя Харьковского земледельческого училища надворного советника В. И. Ломакина» перший запис стосується Харківського землеробського училища. Тож з 30 січня 1885 р. розпочався харківський – бджільницький – період вже у трудовій біографії Володимира Івановича Ломакіна.

Таким чином, поєднання належної домашньої освіти, достатньо високого початкового рівня знань, отриманих у Рильському духовному училищі, ґрунтовно доповнених у Курській духовній семінарії і, частково, у Харківському університеті, з природженою допитливістю Володимира Ломакіна, заклали основи «ломакінської» епохи пасічництва – гордості вітчизняного бджільництва.

Ігор Володимирович Шуйський,

доктор філософії в галузі історії, провідний науковий редактор Комунального підприємства «Регіональний інформаційний центр» Харківської обласної ради

Діти – жертви Голодомору: ВІД ТРАГЕДІЇ ДО МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ

Цинічно спланований, реалізований радянським режимом Голодомор спричинив смерть мільйонів українців. Діти в силу вікових властивостей склали найбільш вразливу категорію населення, яка потерпіла від виснаження та поневірянь. Тоталітарна система вживала зусиль, замовчуючи наслідки голоду. Здобуття Україною незалежності, усвідомлення масштабів і глибини трагедії дозволило українцям привернути увагу світу до трагічних подій, реконструювати механізм заподіяння лиха на українській землі.

Між тим, злочини радянського режиму вчасно не отримали чіткої морально-правової оцінки світової спільноти. Актуалізація питання, активне обговорення міжнародними інституціями утисків прав українських дітей, дитячої смертності нині поєднано зі збройною агресією, розпочатою російською федерацією, правонаступницею Радянського Союзу. У підсумкових документах злочинні дії рф в суверенній Україні засуджуються і розглядаються як послідовне продовження сталінської політики, витоки якої беруть початок у 1930-х рр.

Конвенція ООН 1948 р. про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, на яку спирався Європейський парламент, ухваливши 15 грудня 2022 р. резолюцію «90 років після Голодомору: визнання масового морення голодом геноцидом», у статті II містить, як мінімум, три ознаки геноцидних дій, застосованих до українських дітей. Це навмисне створення життєвих умов, розрахованих на цілковите або часткове винищення певної групи; вживання заходів щодо запобігання дітонародженню в її середовищі; примусова передача дітей цієї групи в іншу. З огляду на природні особливості, за висновком доктора права Мирослави Антонович, діти та їх батьки піддавалися фізичному, біологічному, культурному геноциду.

Наукові дослідження трагічних подій 1932 – 1933 рр., проведені в останні десятиліття на основі розсекречених документів, оприлюднених

фактів, виявили певні закономірності в ставленні і практичних діях радянського тоталітарного режиму до дітей в Україні. Скоєний партійно-державним апаратом на чолі з Йосифом Сталінім Голодомор був наслідком цілеспрямованого застосування терору голодом, тобто геноцидом, покаранням українців за прагнення до створення самостійної держави, за внутрішній і фізичний опір радянській владі та її заходам. Тавруючи ганьбою українське село, називаючи «осередком класового ворога», кремлівська влада штучно створила несумісні із життям умови. Каральні акції застосовувались до всіх без винятку селянських родин, багатодітних сімей. Активно поєднуючи конфіскації з примусом, пануюча верхівка свідомо залишила значну частину населення України за межею виживання.

Називаючи дітей нащадками куркулів, «ворогів народу», радянська влада ставилася до них так само безжально і жорстоко, як і до батьків. Більшовицький Молох вимагав нових жертв. Селяни залізницею відправляли дітей до міст, підкидали до ясел, притулків. У сиротинцях столиці УСРР м. Харкова гостро бракувало спеціалістів. «Вихователі» намагалися примусово стерти історичну пам'ять. Новоприбулих часто записували за вигаданими іменами – Октябрини, Коммунера, похідними від партійних прізвиськ діячів – Сталіна, Віленор, Замвіл, також від гасла «Ленін любить дітей» – Лелюд. Вихованці втрачали національну ідентифікацію, стаючи «дітьми трудового народу».

У притулках діти не отримували повноцінного харчування, необхідної лікарської допомоги і помирали. Дехто спробував втікати і дістатись батьківщини, ризикуючи потрапити до людоджерів, опинитися між здобичі диких тварин. Безпритульність підштовхувала дітей до злочинності. Намагаючись вижити, діти жебракували, займалися крадіжками та розбоєм. Затриманих відправляли до спеціальних розподільників. За діючим законодавством, кримінальна відповідальність осіб починалась з 12 років.

Попри все, більшість свідків наприкінці 1980-х років розкрили світові правду про Голодомор.

МОНУМЕНТАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

ЛАРИСА МИКОЛАЇВНА АБРАМЕНКО,

заступник директора з наукової роботи ОКЗ «Харківський художній музей»

ГАЛИНА ФІСАН – ХУДОЖНИК ТЕАТРУ

Творчість Г. А. Фісан (1923 – 2008) була нерозривно пов'язана з театром. Висока живописна культура, набута нею у стінах Харківського художнього інституту, де її вчителями були Д. Овчаренко й О. Хвостенко-Хвостов, знайшла яскраве втілення в її театральних роботах. У творчому доробку художниці близько 50 вистав, створених для театрів Харкова, Запоріжжя, Севастополя.

Дебютом у театрі для неї стала комедія М. Кропивницького «Вій» (1950), де художниця виявляє себе вдумливою особистістю, яка має право на власну інтерпретацію твору. Добре вивчив все створене раніше, вона нікого не наслідує, а шукає свій шлях втілення твору.

Працюючи в обласному драматичному театрі в 1953 – 60 роках Галина Фісан оформила вистави за п'єсами Л. Зоріна, О. Арбузова, К. Треньова, для яких характерний живописно-об'ємний принцип оформлення. А шляхи до вдалого втілення задуму завжди йшли через вивчення, глибоке обміркування ідеї драматурга, проникнення в образи, творче засвоєння завдань режисера. Реалістичне направлення творчості художниці виявилось і в роботі над класикою українського театру – драмами І. Тобілевича «Наймичка» (1954) і «Безталанна» (1956) та М. Старицького «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» (1957). Сценічне оформлення цих вистав примушує згадати про джерела його колористичної системи – народне мистецтво. Тут традиції живописної образотворчості змикаються з традиціями старовинного театрального дійства.

З початку 1960-х років доля зв'язала художницю з музичним театром. В Харківському театрі опери та балету ім. М. В. Лисенка було втілено цілу низку вистав вітчизняного і зарубіжного репертуару. З перших вистав, оформлених нею в ХАТОБі, єдність живопису і музики стає творчим імперативом Г. Фісан. Вміння доцільно використовувати сценічний простір,

вирішувати планшет сцени – ось що особливо приваблює в роботах Фісан. Всю динамічну гармонію фарб оформлення хореографічної фантазії «Шехерезада» (1962) на музику М. Римського-Корсакова засновано на глибокому проникненні в образний стрій твору. Витончена східна казка і чарівна музика знайшли емоційне відображення в роботі художниці. Творча індивідуальність Фісан, її любов до мистецтва проторенесансу вплинули на стильові особливості сценографічного рішення балету «Франческа да Ріміні» (1962) П. Чайковського, зумовлюючи загальний настрій вистави, створюючи гармонійну композицію, сповнену великої ідейної та емоційної сили. Спираючись на традиції класичної японської гравюри, 1964 року вона оформлює оперу Дж. Пуччіні «Чіо-Чіо-Сан». Сценічне трактування художницею змісту опери позначено витонченістю образотворчої мови й заглибленістю поетичного проникнення в її лірико-драматичний характер. Колорит і композиція декорацій балету-феєрії М. Скорульського «Лісова пісня» (1980) знаходяться в тісному жанрово-стилістичному взаємозв'язку з музичною мовою й ідейно-тематичними особливостями твору. Вічний рух природи, один з головних образів балету, переданий в декораціях як складний комплекс живописних лейтмотивів тонкої, прозорої колористичної гами.

Важливим етапом біографії Галини Фісан була робота у Харківському художньому музеї, що почалася 1949 року, коли вона одразу зайняла посаду заступника директора з наукової роботи. Декілька разів за час роботи їй доводилося працювати й в. о. директора музею (1952, 1960, 1987 рр.). Це були, за визнанням самої Галини Андріївни, нелегкі періоди життя. Але її цілеспрямованість, зібраність та відповідальність допомагали працювати на формування іміджу музею. Вона не лише очолювала важливий підрозділ музею, а й писала статті, створювала каталоги, робила виставки, навчала молодих співробітників. Особливо хочеться виділити проекти останніх років, над якими працювала Г. Фісан. Це наукові каталоги колекцій творів Г. Нарбути та П. Мартиновича зі збірки ХХМ. Вона займалася науковою роботою до останніх днів, будучи прикутою до крісла, формувала архів народного художника України, сценографа Л. Братченка.

Галина Андріївна прожила довге життя, зумівши реалізувати себе в різних напрямках: як театральний художник і науковий співробітник, як керівник і наставник, як дбайлива мати та бабуся, яка, за всієї своєї зайнятості, не забувала про улюблених синів та онуків. Світла пам'ять про неї назавжди залишиться у наших серцях.

ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА БЕЗРУКОВА,

керівник гуртка історичного краєзнавства КЗ «Центр дитячої та юнацької творчості» Південної міської ради Харківського району Харківської області, почесний краєзнавець України

ХАРКІВ У ТВОРЧОСТІ БУДЯНСЬКОГО КЕРАМІСТА ГАЛИНИ ЧЕРНОВОЇ

Чернова (Поліщук) Галина Денисівна (1931 – 2016) народилася у м. Умань Черкаської області у родині агрономів. Художник декоративно-ужиткового (кераміка) та монументально-декоративного мистецтва. Закінчила Одеське художнє училище (1955). Закінчила Ленінградські курси підвищення кваліфікації (група художників-живописців) (1976). Разом з відомими харківськими художниками Б. Косаревим, М. Фрадкіним, В. Жежемським стояла у витоків створення секції декоративно-ужиткового мистецтва. Член Харківського відділення НСХУ (1960). Заступник голови (1964 – 1980), голова секції декоративно-ужиткового мистецтва (1980 – 1984) Харківського відділення НСХУ. Лауреат Муніципальної творчої премії (Харків, 1998). Почесний громадянин Будянської селищної ради (2008). Працювала на Будянському фаянсовому заводі (далі БФЗ) «Серп і Молот» (1955 – 1988), з 1968 р. – старший художник.

У 1974 р. архітектор Г. Кеслер запропонувала Галіні Денисівні взяти участь у реконструкції колишніх торговельно-складських приміщень середини XIX ст. у провулку Горяїновському (нині вул. Г. Квітки-Основ'яненка). Планувалося тут розмістити ресторан «Старе місто», інтер'єри якого мали прикрашати вітражі, гобелени, меблі й посуд, які б передавали настрої, традиції старого Харкова. Але посуд у ресторани був не зовсім таким, яким його мріяла бачити Г. Чернова. Директор БФЗ відмовився втілити в життя творчу роботу майстрині. Він запропонував Г. Кеслер асортимент посуду, який був у виробництві, і на якому зробили малюнки за темою «Старе місто». Але й у такому вигляді оформлення ресторану викликало захоплення. Декор зробили на Баранівському порцеляновому заводі.

Г. Чернова є автором (у співавторстві з В. Гутником) монументального оформлення виходу станції Харківського метрополітену «Історичний музей» (1984 р.). Майстри виготовили дев'ять фаянсових рельєфів – панно. На центральному панно «Геральдичне» зображена «зірка» будянського

фаянсу. На фоні цехових знамен ремісників під охороною старого та сучасного гербів міста Харкова подано символи ремесла, торгівлі та науки. На виході до Благовіщенського собору та Благовіщенського базару були розташовані три панно. Перше з них – «Ярмарок», на якому зображена постать жінки, Берегині добробуту сім'ї, що несе в кошику півня та калачі, на другому плані торговельні споруди, гончарі з глечиками, козак з конем, що відтворювало життя того часу. Друге панно – «Харківська фортеця»: сторожові козацькі башти, обвиті стрічкою часу в орнаментальний вінок. Третє – «Стріла» – старий герб міста Харкова, що символічно нагадує про Дике поле, засіяне стрілами чужинців, від яких слобожанці боронили свої кордони. З другого боку центрального панно «Геральдичне» (вихід на площу до Театру ляльок) – панно «Герб торговельного Харкова», на якому зображено голову коня та символ фінансового розквіту міста у вигляді срібних монет, що розкривають суть великих харківських ярмарок, далі фаянсовий літопис харківських ремесел зображує герб цеху ковалів: на ковадлі під ударом молота майстерно вигнута дугою металева стрічка, загартована у вогні. Шосте панно – композиція із заводських корпусів, об'єднаних орнаментальною стрічкою в єдине товариство фаянсового промислу, що символізує український фаянс. Сьоме панно присвячене гончарству. У фаянсовому птахові на гончарному крузі втілений нетлінний символ творчого життя народу. Далі розташоване восьме панно – «Харків театральний», на якому жартівливо виграє юнак-козак на музичній козі. І завершує парад фаянсових панно герб харківських чоботарів, які срібними підковками віддзвонюють гопака. Центральне панно «Геральдичне» та вісім бокових панно (1 x 1 м) були заставлені ятками на початку 1990-х рр.

Галина Чернова – автор панно «Мир» та «Будівельник» на переходах станції метро «Університет» (1984). Оформлювала вона і готель «Інтурист» на проспекті Науки.

Персональні виставки: Харків – 1960, Буди – серпень 2001, Харків – червень 2015. Остання виставка, яка проходила у важкий час історії держави в Харківському художньому музеї, мала символічну назву «Я бажаю Україні щастя, миру і добра». Г. Чернова – учасниця численних художніх і промислових виставок і ярмарок з 1959 р., в т.ч. у Загребі (Югославія), Токіо (Японія), Лейпцигу (Німеччина), Дамаску (Сирія), Марселі (Франція), Чикаго (США) та ін. Твори Г. Чернової знаходяться у Національному музеї українського народного декоративного мистецтва (Київ), літературно-меморіальному музеї О. Пушкіна (Одеса), Львівському музеї етнографії та художніх промислів, Харківському історичному музеї, Національному музеї-заповіднику українського гончарства (Опішне, Полтавщина), музеї Миргородського державного керамічного технікуму імені М. Гоголя

(Полтавщина), Диканському історико-красознавчому музеї (Полтавщина), Лозівському красознавчому музеї (Харківщина), Харківському та Сумському художніх музеях та ін. Роботи Галини Денисівни прикрашають приватні колекції Німеччини, США, Ізраїлю, Грузії, Литви.

Ольга Йосипівна Денисенко,

завідувач відділу українського та російського мистецтва XVI – початку XX ст. ОКЗ «Харківський художній музей»

СКОВОРОДА НА ПОРТРЕТИ І В ЖИТТІ

Григорій Сковорода, його ім'я, життя і діяльність є знаковими для культури України, Слобожанщини і, зокрема, Харкова. Мандрівний філософ, інтелектуал, знакова особистість епохи Просвітництва, поет, письменник, педагог, безперечний авторитет для своїх учнів. Добре відоме мистецьке надбання Сковороди – ілюстрації до відомої книги «Букварь мира». Саме йому завдячує Харків славою українських Афін. Хрестоматійними стали його рядки «Всякому городу нрав и права», що є нині девізом нашого міста. Міста і містечка, які він відвідав під час своїх мандрів, нині пишаються своєю приналежністю до цієї великої людини. Але все ж таки самому краю освідчився він у глибокій і шанобливій любові: «Полтавщина – рідна тітка, Слобожанщина – рідна мати». Не злічити у нашому краї місця, освячені його ім'ям: джерела, криниці, урочища, діброви, чернецькі пустині, дворянські садиби і звичайні сільські хати, козацькі монастирі, можновладні палаци. Мало хто в нашій історії міг похвалитися такою всенародною любов'ю і шанобою, споконвіку закоріненою в українстві повагою і поклонінням перед розумом і знаннями. А він, справжній велетень духу, дарував нам свої філософські притчі, які ми розгадуємо, трактуємо понині, і вони лягають на душу і серце кожного з нас. Його байки сприймаємо як закодовані ним біблійні морально-етичні заповіді, що він просто проповідував на своїх шляхах і дорогах, які він пильнував і любив. Не випадково історик Дмитро Багалій, прохаючи вже тоді прославленого нашого великого земляка Іллю Рєпіна надати свої твори для Харківського художньо-промислового музею, відразу запропонував йому сюжет «Сковорода проповідує на шляху біля бандуриста і гурту селян», тим самим окресливши знакові для Слобожанщини постаті і явища.

Незадовго до смерті Сковорода написав латиною, якою він володів

бездоганно, зворушливу «Молитву до Бога за місто Харків», спираючись на слова пророка Захарії: «Ці сім – це очі Господні, що обходять усю землю». Сковорода називає Харків «сьомим божим оком» і просить Всевишнього, щоб той зглянувся над містом колись, «мов сонце ясне».

Визначна особистість Григорія Сковороди, його життя, характерна зовнішність завжди привертала увагу майстрів образотворчості – від першого прижиттєвого портрета-парсуни, що надалі став іконографічним для майстрів наступних поколінь, до відомої роботи видатного слобожанина С. Васильківського для альбому «Українська старовина» (1902). Є багато великих багатофігурних полотен зі сценами життя великого подвижника, присвячених дитинству та юності, навчання в Києво-Могилянській академії, перебуванню в родині багатого поміщика С. Томари, викладанню в Переяславському та Харківському колегіумах, мандррам Україною та світом – від столичного Петербурга до країн Західної Європи. Серед авторів мистецької сквородиніани – Ю. Павлович, І. Іжакевич, А. Щербак, Б. Вакс, Г. Томенко, А. Константинопольський, В. Чаус, Л. Фітільов, майстри, що працюють нині – В. Ковтун, А. Анорічева-Єрьомка, О. Лазаренко, В. Христенко, О. Смородин, В. Лещенко, Г. Мироненко, студенти Національного педагогічного університету імені Г. Сковороди та інші.

Чим більше часу відділяє нас, людей ХХІ століття, від «безумного й мудрого», яким вважають ХVІІІ, в хронологічні рамки якого вмістилось життя Сковороди, тим більше вияскравлюється для нас значимість його морально-етичних заповідей, їх сучасне розуміння, особливо в світлі нинішніх воєнних подій в Україні.

Окупація і подальші обстріли Куп'янська, Великого Бурлука, Ізюма, Святогірська та інших місць, які вшанував своїми мандрами філософ, зруйнування музею в Сковородинівці. Цей мартиролог добре ілюструє офорт харківського графіка В. Христенка «Григорій Сковорода серед війни», що було створено за враженнями від зруйнованого меморіального музею. Уцілілий пам'ятник філософу – як апокаліптичне видовище серед понівечених конструкцій будівлі музею, де впродовж десятиліть любовно й шанобливо зберігали й примножували духовну спадщину видатного мислителя. Хрест, який тримає Сковорода, стверджує його як апостола миру, добра, справедливості й любові, всеперемагаюча сила якої вселяє віру й надію в прийдешній день. Ця метафорична деталь у роботі художника навіяна словами філософа: «Нічого не втрачено, якщо не втрачено все».

ВІКТОРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА НАЙДЕНКО,
аспірантка та викладач кафедри теорії і історії мистецтв Харківської
державної академії дизайну і мистецтв,

Людмила Данилівна Соколюк,
доктор мистецтвознавства, професор, член-кор. НАМУ, професорка
кафедри теорії і історії мистецтв ХДАДМ, науковий керівник

СЛОБОЖАНСЬКІ ПЕЙЗАЖІ ВІКТОРА ГОНТАРІВА

Харківський живописець, графік, монументаліст та педагог Віктор Гонтарів (1943 – 2009) є одним із провідних художників харківського мистецького осередку на зламі XX – XXI ст. Народився в мальовничому селі Сотницький Козачок, що на Слобожанщині. З дитинства захоплено вивчав козацьке минуле батьківського краю, селянські традиції та їх побут, милувався первозданною хутірською природою. Ці, здавалося б, не принципові моменти з його життя насправді мають колосальний зміст, оскільки саме вони суттєво вплинули на естетичні та сенсбуттєві погляди мистця та сформували його авторський стиль.

Значну частину його творчого доробку становлять слобожанські пейзажі. В них відчувається глибокий зв'язок з природою рідного краю, з якої мистець черпав натхнення. Серед розмаїтості мотивів поступово виокремлюється тема «осінніх сумів», як влучно охарактеризував її О. Федорук. Пейзажі відзначаються ліричністю та одухотвореністю. Гонтарів милується сумною красою природи, поетизує її, відображає мінливість часу, що помітно навіть в назвах його робіт, наприклад, таких як «Туга за осінню, що невпинно минає» (2002), «Слобідський краєвид» (2005), «Спокій» (2007), «Споглядання» (2022). Ці та ряд інших робіт вирізняються характерним гонтарівським монохромом – приглушеним блакитно-сірим чи вохровим колоритом та меланхолійним присмаком. В своїх пейзажах йому вдалося цілковито передати поетику рідного краю, майстерно відчувати регіональні особливості Слобожанщини та самобутність сільської природи, особливо восени. Адже ця пора найбільше захоплювала мистця та була співзвучна з його душею.

В його пейзажах переважає графічна експресія, що підкреслюється аскетичністю кольору, а також відмова від виразних вертикалей, що простежується в переважанні горизонтальних мазків та тяжінні зображених

рослин до позему. Наприклад, в таких роботах як «Чорна рілля» (1995), «Звичайний краєвид» (1997), «Надвечір'я» (1998), «Осінні трави» (2002), «Прозоре повітря» (1997) навіть верхівки дерев чи стрункі стебла очерету схиляються донизу, ніби від найменшого подиху вітру, створюючи інерцію руху, що підкорюється зоровій парадигмі та підсилює цю спрямованість. В цих та ряді інших творів присутній ще один елемент, що є своєрідним патерном гонтарівських осінніх ландшафтів. Мова йде про ворона, а в деяких випадках про його «молодшого брата» – грака, які здавна побутують в обрядовій культурі слов'ян та мають складну семантику. Одні в них бачать лихих провісників, посередників між світом живих та потойбіччям, а для інших вони є мудрими помічниками в магічних ритуалах. Цей птах є невід'ємною складовою гонтарівської лірики та виступає самотнім стафажем до його пейзажів, що органічно поєднується з символізмом осінньо-зимової пори, яка в народі асоціюється з присмерком життя, а іноді є самостійним персонажем його творів («Велика гава» 2000, «Пейзаж з вороною», 2001). Загалом, образ ворона та його семантика використовується автором і в сюжетних картинах як алегоричний засіб для висловлення творчого задуму («На схилі віку» 2001, «Лихоліття. 33-й рік» 2002).

Підсумовуючи, можна сказати, що метафорика слобідського пейзажу В. Гонтаріва має простий, але водночас витончений, впізнаваний характер, який вибудований на реальних спостереженнях за природою рідного краю та на сільських дитячих спогадах, які формувались в його особистому раю – Сотницькому Козачку. В його пейзажах відсутня колірна експресія, натомість проявляється впізнаваний монохромний колорит живописних робіт з певними акцентними вставками та відвертим домінуванням графічного начала. Гострі лінії влучно підкреслюють ледь помітну хвилястість слобожанських ландшафтів.

Ніна Володимирівна Несвідоміна,

Ірина Михайлівна Капустіна,

наукові співробітники Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О. М. Лазаревського

САКРАЛЬНА СПАДЩИНА ДОБИ КОЗАЧЧИНИ

Іконописне мистецтво своєрідне, оригінальне явище в історії вітчизняної культури. Його унікальні пам'ятки збагачують багатоманітну палітру

українського малярства. Багато пам'яток сакральної спадщини назавжди втрачені, але ті, що залишилися, яскраво ілюструють складний і неоднозначний період історії з його динамікою політичних та культурних змін.

Саме в іконі стикається реальність та ірреальність, з перевагою таємного, не до кінця зрозумілого від глобальності й величі Бога, творця Всесвіту та по-людськи ясного і зрозумілого всім земним у своїй мученицькій смерті, містичному воскресінні, духовній величі, що панує над світом вже понад дві тисячі літ, єднаючи людство, даючи прозріння й милосердно закликаючи до порозуміння, любові і справедливості. Як писав патріарх Йосиф, «ніяке мистецтво на світі і в історії не мало такого впливу на душу людську, як ікона на вірних, вона будила живу віру, зворушувала до покаяння і жертв за гріхи і вдаряла в найтонші струни побожності людського духу».

У Конотопському міському краєзнавчому музеї ім. О. М. Лазаревського зберігається унікальна ікона «Покрова св. Богородиці», копія XIX ст. з нікопольської ікони «Покрова св. Богородиці» XVIII ст. (Дерево. Олія. 53,5 x 30,0). Вона є однією з декількох ікон, які є на території України.

На світло-блакитному тлі (горішньому ярусі) – зображення Пресвятої Богородиці із святим омофором, своєрідним символом честі і чистоти, з двома духовними покровителями Війська Запорозького – Св. Миколаєм (праворуч) та Архістратигом Михаїлом (ліворуч).

На долішньому ярусі (на темному тлі по центру) – зображення військових клейнодів, з боків – кошового отамана Петра Калнишевського, а також писаря Війська Запорозького Івана Глоби з козацькою старшиною. І хоча немає ніяких відомостей про автора цієї неперевершеної пам'ятки мистецтва, та образи Петра Калнишевського, Івана Глоби і інших козаків, що закарбувалися на ній, нагадують залишену нам, нащадкам, найбільшу цінність – приклад вірного служіння рідній землі. Петро Калнишевський звертається від імені Війська Запорозького до Святої Покрови: «Молим, покрій нас Чесним Твоїм Покровом і ізбави нас от всякого зла». На іконі відсутні духовні особи, що досить характерно на той час, бо січове товариство розпоряджалося самочинно своєю церквою, яка була у віданні війська. Ідея ліквідації посередників між Богом і людьми, відбита в цій іконі, очевидно, була близька запорожцям, які не знали кріпаччини, а запровадили у своїх вольностях тип господарства, базований на зимівнику. Ікона стала свідченням реальної ситуації на Запоріжжі, коли Кіш вирішував справи церкви самостійно й не терпів зовнішнього втручання, а з другого – конфлікту між січовиками та урядом в останні роки існування Січі.

Ікона – феномен нашої православної віри. Вона є нашим повірником і дороговказом. Можливо, ікона вбирала найчистішу істину, надію часу,

щоб діяти організуюче і облагороджуюче, налагоджуючи рівновагу душевного життя сходженням божественної благодаті й проясненням свідомості.

Саме в іконі з винятковою переконливістю засвідчена незнищенність ідеї національної єдності, національної духовної ідентичності, національної сутності – в почуттях, обрядах, звичаях. Ми повинні завдячувати саме малярству, котре притаманною рідній землі (гармонійною) неперевершеною барвистістю кольорів закарбувало образи Вічного, Доброго, Справедливого.

Ольга Григорівна Павлова,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

СПЕЦИФІКА СПРИЙНЯТТЯ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ ХУДОЖНИКАМИ ХАРКОВА

Образне сприйняття та трансляція художніми засобами міського простору Харкова митцями починається з другої половини 1920-х рр. Вони передають своє сприйняття та бачення міського середовища специфічною мовою живопису та графіки. Аналіз відповідних за тематикою творів мистецтва показав, що відтворення та популяризація міських пейзажних мотивів відповідає стилістичним, соціально-культурним, естетичним нормам та традиціям, а також інтелектуально-культурним смакам митців та еліти суспільства, що характерні для історичних періодів.

Представлення міського простору художниками, що хронологічно охоплює від 1920-х років до сучасності, можна розділити відповідно на три періоди: перша половина ХХ ст., друга половина ХХ ст., сучасність.

Наявність творів першого періоду засвідчує, що переважаюча більшість сюжетних композицій представляє центр міста, а саме, майдан Рози Люксембург (нині Павлівський майдан), майдан Дзержинського (нині майдан Свободи), домінантами пейзажних творів стають архітектурні споруди, зокрема, Палац праці, Південний вокзал, Головоштамт, а також парк імені Т. Г. Шевченка, набережна річки Харкова, Університетська гірка та ін.

З другої половини ХХ ст., поряд з сюжетами, відтворюючими центр міста Харкова, з'являються нові об'єкти – вулиці: Свердлова (нині Полтавський шлях) та ін. Художники звертаються до сюжетів забудови нових

районів міста, наприклад, проспекту Леніна (нині проспект Науки) та його об'єктів, що стали символічними візитівками Харкова (харківські мінеральні води (Саржин яр), один із перших висотних готелів «Мир») та ін. Найбільш зображуваними є парк імені Т. Г. Шевченка та сам пам'ятник великому Кобзарю. Художники намагаються передати не лише значимі для міських жителів місця, які стали набувати символічного значення, але і настрої, схоплюють міську атмосферу, рух потоків пішоходів, фіксують розташування зупинок, види та рух міського транспорту, проведення будівельних робіт тощо.

В сучасному мистецтві харківських художників спостерігається підвищення інтересу до міста Харкова та його об'єктів. Більшість художників активізує свою увагу в межах теми «Мій Харків». Можна говорити і про певну спрямованість окремих художників на особисту творчу специфіку – спеціалізацію на темі харківського міського пейзажу. Зокрема, можна згадати творчі серії, присвячені Харкову, В. Стародубцева, Є. Єгорова, В. Панова та ін. В. І. Ковтун в своїй творчості останнього часу надає особливе значення пам'яткам сакральної архітектури, університетській тематиці та ін. Інші художники, поряд з уже названими темами та сюжетами, в своїх пейзажах зображують вулиці Харкова, що традиційно стали історичними – Сумську, Пушкінську, Полтавський шлях, а також історичний центр міста, центральні майдани, архітектурні споруди та пам'ятники, що в уяві і пам'яті сучасного харків'янина стали своєрідними символами міста.

Вибір сюжету чи звернення до того чи іншого об'єкта чи міського простору пов'язані із особистим художньо-естетичним сприйняттям образу Харкова художником, а також із культурним та соціальним інтересом та символізацією міського простору завдяки сучасним суспільним культурним практикам, пов'язаним із усвідомленням міського культурного середовища, установленими традицією та сучасними проблемами ідентифікації міського простору.

Отже, харківський міський пейзаж почав відтворюватися мовою образотворчого мистецтва з середини 1920-х рр. Вивчення сюжетів та композиційних вирішень художніх творів протягом вказаного періоду засвідчує, що художники весь час використовували сталі міські об'єкти (зокрема, пам'ятник Т. Г. Шевченку та парк імені Т. Г. Шевченка, будівлі Харківського класичного університету, центр міста Харкова, історичні вулиці Сумська, Полтавський шлях, Пушкінська та ін.). Можна також говорити про розширення діапазону міського простору у зв'язку з забудовою міста у другій половині ХХ ст. З'являються і окремі графічні серії (наприклад, «Старий Харків» художника П. А. Шигишаги та ін.). Сучасний період характеризується збільшенням інтересу художників до міського простору, що підтверджується як кількістю

митців, що звертаються до цієї теми, так і кількістю живописних та графічних робіт, що відтворюють різні куточки та об'єкти міста.

Юліана Юрївна Полякова,
головний бібліограф ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна, театрознавець, лауреат творчої премії імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського міськвиконкому в галузі театрального мистецтва (2013)

ПАНОРАМА «ГОЛГОФА»: СТВОРЕННЯ ТА ПОБУТУВАННЯ В ХАРКОВІ

У XIX столітті в Європі набув великої популярності такий тип видовища, як панорама. На теренах Російської імперії вона з'явилася ще у XIX в., але особливої популярності набула на початку XX століття. Панорама – це величезне мальовниче полотно, укріплене за верхній край по колу. На тлі полотна зазвичай робили об'єктний ряд, що складався з об'ємних скульптурних фігур. Поєднання мальовничого плану, що охоплює повне коло горизонту, з предметним планом та спеціальним верхнім світлом дозволяло створити ефект присутності та ілюзію стереоскопічності. Глядач, який знаходився на спеціальній платформі в центрі залу, ніби справді опинявся серед зображених подій.

Особливої популярності набула панорама, яка зображувала Єрусалим та його околиці під час страти Ісуса Христа. Вона демонструвалася у багатьох містах імперії, зокрема у Києві, Одесі та Харкові.

Панорамне полотно 94 метри по довжині та 13 метрів по ширині виконали віденські митці Карл Фореш та Йозеф Крігер під керівництвом художника і скульптора Бруно Пігльхайна. Це була авторська копія полотна, яке у 1892 р. загинуло у Відні під час пожежі. Взагалі ця панорама мала такий успіх, що митці зробили більше 40 копій для різних міст Європи.

Тоді ж був виданий альбом, який відтворював панораму в чорно-білому варіанті – «Bruno Piglhein's Panorama: Jerusalem und die Kreuzigung Christi Erläutert für die autorisirte Holzschnitt-Ausgabe» (Штуттгарт, 1890). Примірник цього видання зберігається у фонді ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна в колекції книг відомого геолога, професора університету Миколи Криштафовича.

Масштабна робота художників, якій передувала поїздка до Єрусалиму, дозволяла глядачам нібито справді опинитися на місті страти Ісуса Христа

і пережити цю доленосну подію. У Харків панораму привіз Г. П. Полетилло, який купив її за 60 тис. карбованців.

Для демонстрації панорами у 1904 р. у Харкові було споруджено спеціальне приміщення (кругла будівля з одноповерховими прибудовами та купольним перекриттям) біля так званих «Фруктових рядів» на Сергіївському майдані. Вважається, що проект створив архітектор О. М. Бекетов.

Панорама мала великий успіх. Офіційна церква ставилася до цього видовища не дуже схвально, але не заперечувала його пізнавального значення.

Панорама «Голгофа» працювала до 1907 р., коли її було переведено до Києва, де полотно демонструвалося ще деякий час. Після 1917 р. воно довго зберігалось у Києво-Печерській лаврі, а потім загинуло під час 2-ї світової війни.

У 1907 р. у приміщенні показували панораму польського баталіста В. Коссака «Битва при Пірамідах», присвячену єгипетському походу Наполеона.

У 1909 р. до Харкова було запрошено іншу панораму – полотно відомого польського художника Яна Стики «Муки християн у цирку Нерона» (своєрідна ілюстрація до роману Г. Сенкевича «Quo vadis»). Ця панорама мала значно менший успіх: вже у 1910 р. замість неї у приміщенні демонструвався моноплан системи «Блеріо», який належав відомому авіатору С. Уточкіну.

У тому ж році Г. Полетилло вирішив влаштувати в панорамі «Голгофа» концертний зал зі сценою, навіть зробив балкони. Але справа пішла погано, тому у 1911 р. він передав будівлю торговому будинку інженерів Бржостовича, Карсницького і Закржевського для відкриття скетінг-ринга (так звалось спеціальне приміщення з гладкою підлогою для катання на роликів ковзанах). Скетінг-ріг було відкрито 11 квітня 1911 р.

Але у 1912 р. у приміщенні вже зробили сінематограф «Акваріум». А від 1915 р. тут працював сінематограф «Маяк», який належав спочатку Вірі Ковстуновській, а потім Федору Сиротіну. А у 1920-ті роки кінотеатр деякий час мав назву «Червоний маяк».

У 1925 р. у зв'язку з реконструкцією майдану, а також з тим, що дерев'яна будівля кінотеатру «Маяк» деформувалася і стала пожежебезпечною, її було розібрано. Так закінчилася історія панорами «Голгофа» в Харкові.

Володимир Дмитрович Путятін,

провідний науковий співробітник відділу пам'яток історії ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини» (ОКЗ «ХНМЦОКС»)

ГРОМАДСЬКІ ВІТРАЖІ ХАРКОВА

Вітраж – це один з видів монументального мистецтва, який прикрашає інтер'єри приміщень. Виник він у VI ст. У Харкові перші зразки скляного панно з'явилися у XX ст. Значну роль у становленні світського вітража відіграла діяльність архітектора О. М. Бекетова. За його ескізами у художній мануфактурі Ф. К. Цетлера (Мюнхен) виконаний вітраж «Муза архітектури» (1897 – 1900). Це скляне панно (розміром 4 x 2,12 м) у родинному помешканні Бекетових вображає алегоричним уславленням архітектури, гармонійним поєднанням жіночої фігури з орнаментальним і геральдичним обрамленням. У роки Другої світової війни вітраж зазнав великих пошкоджень. На щастя, у 1967 – 1969 рр. він був реконструйований О. Ф. Проніним та Г. В. Тищенко. Можна вважати О. М. Бекетова одним із зачинателів світського вітража в Україні.

Переважно вітражі використовувались у культових спорудах. Найдавніший скляний арт-об'єкт знаходиться у храмі Усікновення голови Іоанна Предтечі в Молодіжному парку по вул. Пушкінській, 81. Тут з кольорових скелець і металу виконаний іконостас, вірогідно, роботи Ф. К. Цетлера. На сьогодні це єдиний скляний іконостас 1905 р. у місті. У незалежній Україні становище церкви значно поліпшилось. Численні храми, які були занедбані за часів радянської влади, Україна повернула місцевим єпархіям, відновились богослужіння, будівлі стали оновлюватись. Великі церкви стали прикрашати сучасними вітражами. Ціла плеяда монументалістів долучилась до оформлення культових споруд. Провідними вітражистами храмів стали проф. О. Ф. Пронін, проф. Г. В. Тищенко, доцент С. Є. Єгоров, заслужений художник України М. Н. Курсін, Д. М. Курсін, доценти Є. О. Котляр і М. Т. Радомський.

Поширенню вітражного мистецтва сприяло масове будівництво із залізобетону. Вдало математично розраховані конструкції крупноблочних і панельних будинків змінили функцію стін, які стали грати роль не опори, а перегородки між інтер'єром і зовнішнім середовищем. Вітражі оновили

дизайн сучасних офісів і комунікативних приміщень. У другій половині ХХ ст. змінились суспільно-політичні погляди людей, які очікували від мистецтва не агітаційної спрямованості, а краси, перетворення сучасних інтер'єрів на гармонійне середовище, яке втілює сучасні ідеали.

Найвидатнішими майстрами у розвитку харківської художньої школи стали О. Ф. Пронін і Г. В. Тищенко, які в 1967 р. заснували у Харківському художньо-промисловому інституті лабораторію вітражу, виховали десятки фахівців і сприяли захисту дипломів вітражами, що виконані у матеріалі. О. Ф. Пронін об'єднав етапи роботи над ескізом і створення вітражу в одній спеціальності. Це також сприяло успішному застосуванню рідкісного виду мистецтва у Східній Україні.

О. Ф. Пронін виконав для харківського метрополітену 8 вітражів. Для станції «Проспект Гагаріна» художник створив два панно з колотого скла «Слава подвигу» і «Підкорення космосу» (обидва 1975).

Новий крок у розвитку вітража зробив митець на станції метро «Індустріальна», де з литого скла зображені неосяжні природні стихії, а прорисом відтворені реальні промислові вироби. Композиції «Енергія» і «Сонце індустрії» відкривають безмежний простір для художніх асоціацій. Обидва відцентрових панно імпульсивні за змістом і упорядковані за правилами композицій. О. Ф. Пронін першим сміливо відтворив Сонце з протуберанцями та променями і гармонійно поєднав космічне із земним.

О. Ф. Пронін і Г. В. Тищенко разом із студентами створили десяток вітражних комплексів у Харкові і на лівобережній Україні, сформували Харківську школу вітражистів. У трактуванні самих несподіваних замовлень вони завжди дотримувались матеріалістичного світогляду, асоціації їх творів завжди спирались на наукові досягнення. Другою рисою харківської школи вітражів є опора на реалістичні засади академічної школи малюнку.

Замовниками громадських вітражів були університети, крупні підприємства, офіси і готелі. Завдяки цьому майстри звертались до теми сучасних досягнень, розкривали особливості наукових напрямків, зв'язок їх діяльності із суспільним життям. Так, В. Б. Грицюк зробив 13 вітражів у школі міліції Харківського гарнізону (1976 – 1978), де показав зразковий рівень навчання міліціонерів та їх органічну єдність з місцевим населенням. Безумовно, тут була певна ідеалізація процесу підготовки, але сучасні типажі художник розкрив досконало в своїх «острівних композиціях». Естетична привабливість цієї серії знайшла відгук у мистецтвознавчій літературі. Художник Ю. З. Вінник у вітражах шукав нову асоціативну мову на противагу основним засадам соціалістичного реалізму. У скляних панно для дитячого садка заводу «Серп і молот» (1979), у вітражі «Весілля» ресторану «Дружба» (1980) він інтригував глядача оригінальним і загадковим

трактуванням знайомих тем.

Видатним вітражистом Харкова став С. Є. Єгоров. Митець відійшов від плакатної патетики ранніх творів 1970-х рр. і також захопився асоціативністю загадуваних тем, намагався підкреслити декоративну красу скляних панно. Найвизначнішим його досягненням став цикл для Харківського інженерно-будівельного інституту (1980 – 1984). Багатогранний цикл розкривав різні аспекти діяльності архітектора: від поетизації місцевої спадщини до атмосфери творчого горіння проектувальників майбутнього. С. Єгоров розробив колористичну гармонію усієї серії. Він був послідовником фігуративного мистецтва і втілював національні ідеали краси. Послідовник школи О. Ф. Проніна, В. М. Носенков займався вітражем у 1990-і рр. Його пошуки розвивались від оповідних композицій у Будинку науки і техніки (Харків, 1991) до геометричної гри форм у вітражах Брянського вокзалу (1995) і колористичної вишуканості панно для приватного помешкання у Харкові (1997).

Унікальним явищем став вітражний комплекс у Салтівському навчальному центрі ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Під керівництвом академіка І. Ф. Прокopenка і художника В. Д. Добровольського для трьох корпусів виготовлено 214 скляних тематичних панно під загальною назвою «Концепція духовного простору». Митці розкрили велич світової та української культури, деякі національні та місцеві традиції, показали аспекти діяльності харківського педуніверситету. З-за ракетних обстрілів 2022 р. залишилось лише 60 творів. Але загальне уявлення про це явище збереглося в альбомі «100 вітражних композицій» 1999 р.

За часів існування України як самостійної держави замовниками скляних панно були не корпорації і промислові підприємства, а церкви Харківської єпархії та приватний сектор. Художники М. Н. Курсін і Д. М. Курсін у своїх культових ансамблях досягли утворення оригінальних вітражних комплексів в межах традиції євангельських сюжетів.

Значний успіх у суспільстві мав ансамбль вітражів у Храмі 2000-ліття Різдва Христового (1999 – 2003). Тут Д. М. Курсін відійшов від традицій німецької готики і став виконувати сучасні композиції, де переплелись риси італійського Відродження з реалістичною тенденцією сучасності. Частина триптиху із «Страсної седмиці» вражають єдністю психологічної виразності євангельських персонажів з яскравою декоративністю у передачі ландшафтних тем. Вперше за всю свою історію Харківська організація НСХУ присудила художнику медаль імені І. Ю. Рєпіна (2013) за сакральний ансамбль вітражів.

Сучасні майстри вітража Є. О. Котляр, Г. І. Мироненко і М. Т. Радом-

ський працюють як художники і мистецтвознавці. Є. О. Котляр захопився єврейською тематикою, оформляв синагоги Харкова і Києва, єврейські культурні центри. Г. І. Мироненко створював ансамблі вітражів у Відні, Москві та Харкові. М. Т. Радомський оздоблює вітражами і мозаїками Благовіщенський кафедральний собор Харкова та інші. Є. О. Котляр і М. Т. Радомський захистили дисертації на звання кандидата мистецтвознавства. Сподіваємось, що після закінчення російсько-української війни продовжиться подальший розвиток харківської школи вітража.

МАРИНА ІВАНІВНА ФІЛАТОВА,

кандидат мистецтвознавства, завідувача відділом зарубіжного мистецтва Харківського художнього музею

ГОЛЛАНДСЬКА ОРИГІНАЛЬНА ГРАФІКА XVII – XIX ст. з колекції ХАРКІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ

У Харківському художньому музеї зберігається колекція малюнків та акварелей видатних голландських митців XVII – XIX ст., яка досі в переважній більшості не введена у науковий обіг, тож її дослідження є вкрай актуальним. Ця збірка надійшла до музею 1873 р. за заповітом А. М. Алфьорова.

«Нідерланди зробили значний внесок в історію образотворчого мистецтва завдяки великій кількості талановитих художників, у тому числі малювальників», – зазначав історик мистецтва Ян Хендрік ван Гелдер. Зібрання голландської оригінальної графіки з колекції Харківського художнього музею є показовим для цього явища.

На поч. XVII ст. держава Нідерланди після війни з Іспанією розділилася на дві частини: південну – католицьку Фландрію і північну – протестантську Голландію. У той час Голландія була найважливішим центром європейської культури. Основними замовниками творів мистецтва були бюргери та магістрат. Зростання попиту на картини призвело до того, що в XVII ст. у Голландії з'являється спеціалізація майстрів за жанрами: портрет, пейзаж, жанрові сцени, морські краєвиди, архітектурні інтер'єри та натюр-морти. Людина та природа стають основними об'єктами спостереження і зображення митців. Картини зазвичай мали невеликий розмір.

В оригінальній голландській графіці XVII ст. знайшли своє віддзеркалення характерні риси «золотого віку» голландського живопису. В основному голландська графіка була матеріалом для майбутніх картин, але

могла бути й самостійним твором. Аркуші з колекції музею відрізняються стриманістю та камерністю форм. Проста і сама техніка, ретельно продумана творцями. Віртуозно використані ними м'якість олівця, легкість і прозорість розмивок сепії і туші для передачі скромної природи Голландії, її неяскового освітлення і вологого повітря.

В цілому XVII ст. знаменується розквітом пейзажного жанру. Найбільш ранні роботи з музейної збірки належать видатним художникам, які визначили основний шлях розвитку реалістичного пейзажу цього періоду – Яну ван Гойєну і Пітеру Молейну. На їхніх малюнках зображена природа, пронизана пізнаваним національним колоритом. Безсумнівний інтерес представляють також краєвиди авторів, чия діяльність відноситься до II пол. XVII ст. – Альберта Кейпа, Алларта ван Евердінгена, Яна Лівенса та ін. Лейтмотивом їх робіт є поезія повсякденності.

Голландія залишалася економічно сильною і процвітаючою країною і у XVIII ст., проте мистецтво, створене в цей час, було відображенням колишніх досягнень. Малюнок як самостійний вид образотворчого мистецтва продовжує розвиватися. Однак колекціонери звертають більшу увагу на деталізовані акварелі, які отримують особливу популярність в наступному XIX ст.

Музейне зібрання творів голландських майстрів XIX ст. вирізняється тематичним розмаїттям і є одним з найбільш значних в Україні. Андреас Схелфхаут, Антон Браакман та інші надають перевагу спокійним і ліричним зображенням, що відчувається в сприйнятті природи, в підході до розгортання сюжету та в манері виконання. У краєвидах ще мало руху, найчастіше вони побудовані на ритмі спокійних горизонтальних і вертикальних ліній. Типовими анімалістичними сценками представлено творчість Сімона ван ден Берга і Антона Мауве. Досить велика й тематично різноманітна група робіт гаагських художників II пол. XIX ст. До цієї школи належить Йоханес Босбом, в творчості якого знайшли своєрідне переломлення романтичні віяння. У роботах пейзажистів Віллема Рулофса та Антона Мауве, засновників товариства «Пульхірі студіо», виявляється безпосереднє вивчення природи, що споріднює їх з видатними майстрами західноєвропейського пейзажу – барбізонцями. Спокійний та розмірений ритм життя голландського міста відчувається у творах Петруса Герардуса Вертіна та Яна Вейссенбруха. У числі жанристів – один з найпопулярніших майстрів Херман Фредерік Карель тен Кате. Вишуканістю і красою кольорового рішення вирізняється акварель Давида Йозефа Блеса. Сюжет акварелі Гендріка Альберта ван Трігта «В суді» пов'язаний з інтересом до національно-визвольної боротьби голландців у минулому.

Одна з найцінніших робіт колекції – акварель «Смерть рибалки»

Йозефа Ізраелса, визначного майстра ХІХ ст., який сприйняв багато з мистецької спадщини Рембрандта і Веласкеса. Його творчість мала значний вплив на багатьох північних художників.

Митці Голландії в своїх творах досягли вершин реалізму, який приваблює і захоплює художників, колекціонерів та глядачів уже протягом кількох століть.

Ігор Вікторович Хомутов,

викладач кафедри реставрації та експертизи творів мистецтва Харківської державної академії дизайну та мистецтв (ХДАДМ)

ДОСВІД РЕСТАВРАЦІЇ ІКОН ДВНАДЕСЯТИХ СВЯТ ХІХ СТ. У ПРАКТИЦІ КАФЕДРИ РЕТМ ХДАДМ

На кафедрі реставрації та експертизи творів мистецтва Харківської державної академії дизайну та мистецтв за більш ніж три десятки років існування кафедри накопичено чималий досвід реставрації іконопису, переважно ХVІІІ – ХХ рр. Закономірно, що здебільшого доводиться працювати з творами сакрального мистецтва, які мали розповсюдження на Слобожанщині.

Окрему увагу завжди привертають ікони на сюжети Дванадесятих свят, особливо великоформатні. Дванадесяті свята – це дванадцять найважливіших після Великодня свят, як у православної традиції, так і у католиків. Присвячені подіям земного життя Ісуса Христа і Богородиці, вони входять до числа Великих свят. У східно-християнській церкві склалася традиція написання «празникових» ікон – зазвичай невеликих, майже квадратного формату. Але часто кілька з них писалися на одній великій дошці. Відомі й двосторонні «празникові» ікони.

Безпосередній реставрації передують ретельне дослідження іконографії та стилістики. Наприклад, у фондах Чугуївського художньо-меморіального музею І. Репіна знаходяться дві ікони, написані у традиції чугуївської іконописної школи другої половини ХІХ ст. – одна виконана на дереві, інша на полотні. Відправною точкою дослідження стала практично повна ідентичність зображення фігури Христа на обох іконах, що наводило на думку про якийсь спільний іконографічний зразок. У ХVІІІ – ХІХ ст. розповсюденим іконографічним зразком міг бути тільки відтиск з гравюри у вигляді самостійного листа або сторінки у книзі. Після довгих пошуків цей зразок

було визначено – першотвором слугувала робота французького гравера П'єра-Ембера Древе, яка в свою чергу була виготовлена по картині «Воскресіння» Жана Андре, написаної для Церкви послухників монастиря домініканців в Парижі.

Реставрацію на кафедрі РЕТМ пройшла велика кількість ікон Дванадцятих свят холуйської іконописної школи. Головна проблема холуйських ікон – стан збереження більшості з них. На жаль, техніка і технологія школи була далеко не досконалою, що призвело до характерних руйнувань.

Наприклад, у розхожих, тобто дешевих, іконах кінця XVIII – XIX ст. замість паволоки наклеювали папір (у дорогих іконах застосовували лляну тканину). В переважній більшості випадків цей технологічний прийом призводить до надмірного пониження якості зв'язку фарбових шарів та ґрунту з основою. Характерним прикладом можуть слугувати дві ікони «Воскресіння» та «Зішестя у Пекло» – початку та середини XIX ст., в яких через поганий зв'язок з основою більшість живопису просто осипалася. У другому випадку перед реставрацією живопису було зроблено графічну реконструкцію на основі іконографічного дослідження. Першим кроком стало співвідношення іконографії твору з каноном зображення сюжету, наступним – визначення ключових персонажів: в канонічному сакральному живописі кожен сюжет має обов'язковий набір ключових постатей, яких можна ідентифікувати за їх атрибутами чи місцеположенням. Останній етап – реконструювання навколишнього оточення. У першому ж випадку, оскільки загальні втрати живопису складали приблизно 85% від всієї поверхні зображення, виконання графічної реконструкції виявилось недоцільним. Було виконано умовні тонування з лесувальними градаціями у межах втрат.

Іншою характерною рисою холуйських ікон є широке використання імітаційних заміників дорогоцінних металів – копчене димом срібло, тонування відваром з лісової ягоди жостеру або шафрану тощо, що теж доводиться брати до уваги при реставрації. Оскільки матеріали зі змістом металу мають характерний відблиск, доводиться використовувати при тонуванні реставраційних вставок як традиційні фарби у поєднанні з глянцеви́м та матовим дамарними лаками, так і сучасні фарби на основі акрилатів. Прикладом подібної реставрації є реконструкція багатоклеймової холуйської ікони Дванадцятих свят кінця XIX ст., яку виконано у техніці темперного живопису по суцільному срібному тлу, вкритому кольоровим спиртовим лаком для створення ефекту золота, а оживки на одягах було нанесено розтертим коптільним золотом.

Ще одна цікава пам'ятка слобожанського сакрального мистецтва відноситься до іконописної школи іншого регіону – району міста Суджі.

Суджанська ікона «Воскресіння», створена в першій половині XIX ст., дістала чималих пошкоджень, і у другий половині століття ікону було поновлено. Під час поновлення композиція першотвору не зберігалась: деякі з сюжетів було записано зовсім іншими. У такому контексті особливо цікаве клеймо у правому нижньому куті ікони, де під живописом з сюжетом Хрестовоздвиження було відкрито сюжет з зображенням Успіння Богоматері. Під час реставрації реставратор-дослідник В. Шуліка зберіг в одному клеймі елементи різних за часом і композицією фарбових шарів.

Олександр Всеволодович Шило,

доктор мистецтвознавства, професор, професор кафедри образотворчого мистецтва та дизайну Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова (ХНУМГ ім. О. М. Бекетова)

ШЕДЕВР, ЯКИЙ МИ ВТРАТИЛИ

**ПРО «ПОРТРЕТ ОЛЕКСАНДРА III З СІМ'ЄЮ» РОБОТИ В. О. СЕРОВА,
ЩО ЗНАХОДИВСЯ У ЗБІРЦІ ХАРКІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ**

Відомо, що 17 (20) жовтня 1888 року на території Зміївського повіту Харківської губернії відбулася залізнична катастрофа – аварія царського поїзда біля станції Борки. Після краху поїзда царська сім'я прибула до Лозової, де відслужили перший молебень про порятунок. Звідти вона переїхала до Харкова. Під час перебування царської родини у Харкові місцеве дворянство влаштовує прийом на честь її чудового порятунку. У 1892 році Харківські дворянські збори приймають рішення змалювати прийом сім'ї Олександра III, що відбувся в 1888 р., на парадному портреті.

І. Ю. Репін порадив замовити портрет молодому тоді В. О. Серову. Портрет став етапним у творчості Серова: не узагальнюючим, а стартовим у низці виконаних Серовим великих парадних портретів, які згодом стали хрестоматійними. Це – портрети кн. З. М. Юсупової, кн. О. К. Орлової, кн. П. І. Щербатової та ін.

Портрет знаходився у будівлі Харківських дворянських зборів. Після революції він передається ВУЦВК. Зображення царської сім'ї стає тут недоречним. Картину накочують на вал шаром живопису усередину, що призводить до його руйнування. У 1928 р. портрет на валу був переданий у Харківський художній музей, і в тому ж 1928 картина передається

в Москву на реставрацію художнику-реставратору Д. Ф. Богословському.

Під час Другої світової війни будинок губернських дворянських зборів було зруйновано. Після цього у різних виданнях зустрічається вказівка, що портрет Олександра III із сім'єю загинув під час війни разом із цією будівлею.

Виникає кілька питань.

Перше. Якщо портрет повернувся до Харкова після реставрації, чому він повернувся не до музею, а до будівлі колишніх дворянських зборів, яка в цей час вже була навіть не будинком ВУЦВК, а першим у Радянському Союзі Палацом піонерів, і загинув там під бомбами?

Друге. Чи повернувся портрет до музею? Якби портрет повернувся після реставрації до музею, то принаймні у музейних документах це якось було б зафіксовано. І тоді музейні працівники не повторювали б версію, що портрет загинув разом із будинком дворянських зборів.

Третє. Яка доля цього портрета після 1928 р.? У списку творів В. О. Серова, який І. Е. Грабар аж до останніх днів уточнював та вдосконалював, немає жодного слова про якесь повернення роботи до Харкова. І немає жодного слова про те, що робота загинула у Харкові під час війни.

Таким чином, сьогодні ми маємо право говорити, що цей твір не втрачений, а загублений, що місцезнаходження його невідоме.

Є велика спокуса сподіватися на його виявлення.

На жаль, ми можемо судити про цю роботу лише за чорно-білим відтворенням. Але навіть воно дає можливість бачити, як тонко моделює Серов тональність. Про його живопис ми можемо судити з підготовчих робіт, які збереглися і перебувають у збірках Російського музею, музею-заповідника «Царське Село» та приватних колекціях. Завдяки їм ми можемо уявити собі колористичне рішення цього портрета.

Для Серова це була перша настільки серйозна «проба пера», після якої він не тільки фактично став, а й був визнаний як один із найбільших портретистів Росії. Харківська робота була трампліном у блискучу майбутність Серова-портретиста.

Підсумовуючи сказане, я все-таки зберігаю надію, що портрет Олександра III з сім'єю, цей, безумовно, масштабний, безумовно, важливий – етапний для творчості Серова – твір рано чи пізно буде знайдено.

ЕТНОЛОГІЯ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Ігор Іванович Білоножко,

провідний науковий співробітник КЗ «Лебединський міський краєзнавчий музей» виконавчого комітету Лебединської міської ради

«Коло життя»

**ХУДОЖНИКА, ФІЛОСОФА, ПИСЬМЕННИКА ТА ВИКЛАДАЧА
ВАЛЕРІЯ ПАВЛОВИЧА ЛАМАХА**

Валерій Ламах – одна з найяскравіших постатей київського художньо-інтелектуального життя другої половини ХХ століття. Художник, філософ, письменник, викладач, офіційно визнаний діяч радянського монументального мистецтва і витончений авангардист, предтеча «сучасного мистецтва» – у цій людині суміщалися різноманітні, на перший погляд, навіть протилежні обдарування. За радянських часів про нього в мистецькому середовищі ходили справжні легенди. Після передчасної смерті Валерія Павловича Києвом ширилися чутки про його талановиті й часто незрозумілі тексти, «Книги схем», написанню яких він присвятив останні два десятиліття свого життя.

Теоретична спадщина Валерія Ламаха – це глибокі роздуми про сутність мистецтва і людської культури, якими могла би пишатися будь-яка європейська країна.

Підлітковий інтерес Валерія Ламаха до філософії знайшов своє продовження у юнацькому віці під час перебування на примусових роботах у Німеччині, де він опинився під час війни. Знання німецької та французької мови дозволяло читати книги мовою оригіналу. Фактично перебуваючи в умовах ув'язнення, він знайомиться з філософією Шопенгауера, німецькою класичною філософією Канта та Гегеля, з давньоіндійською філософією. Вже у той важкий час починає формуватися його оригінальний погляд на світобудову, культуру та мистецтво.

Валерій Ламах – справді інтелектуал європейського рівня. Його «Книги схем» багато в чому перегукуються з актуальними філософськими концепціями сучасників Валерія Павловича – французьких структуралістів, світових культурологів і філософів 2-ї половини ХХ століття. Але ця ана-

логія не була наслідком запозичення – адже не варто забувати, що за радянських часів вітчизняні інтелектуали перебували у свого роду гетто й були позбавлені повноцінного доступу до останніх надбань своїх закордонних колег. Ламах розвивався своїм власним, самобутнім шляхом. Просто масштаб фігури митця був таким, що він гостро відчував актуальні проблеми доби, у якій жив, і описував свої висновки властивою лише йому поетико-філософською мовою. На жаль, творчий доробок Валерія Ламаха досі до кінця не осмислено, окремі тексти його п'яти книг публікувалися в різноманітних часописах, але повноцінної публікації досі не здійснено.

ЛАРИСА ГРИГОРІВНА ВИСОЦЬКА,

старший науковий співробітник картинної галереї Кам'янського державного історико-культурного заповідника

**ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЇ ТВОРІВ
ЗАСЛУЖЕНОГО МАЙСТРА НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ
МАКАРА МУХИ В КАРТИННІЙ ГАЛЕРЕЇ КАМ'ЯНСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА**

Одним із яскравих представників мистецької Кам'янщини є Макар Муха, один із основоположників станкового живопису, заслужений майстер народної творчості. Народився майбутній митець 29 березня 1906 року у селі Пруси (нині село Михайлівка на Черкащині). З дитинства, навчившись самостійно виготовляти фарби, Макар розписував стіни, комини, віконниці сільських хат у рідному селі. Кожну вільну хвилину хлопець малював, займався різьбленням, ліпив із глини, вишивав. Творча виставкова діяльність Макара Мухи розпочалася у 1926 році з виставки у с. Жаботині, де він вперше експонував портрети, виготовлені з насіння різних рослин. Вже за 10 років потому, у 1936 р., на міжрайонній виставці народних митців Макар Корнійович представив 200 своїх робіт і отримав диплом першого ступеня. Талант М. Мухи помітили мистецтвознавці та запросили до Київської школи майстрів народної творчості. Там він працював і навчався разом із провідними майстрами народного декоративно-прикладного мистецтва України П. Власенко, М. Медяник, П. Глущенко, В. Вовком та ін.

У 1947 р. майстер заснував у рідній Михайлівці школу народного декоративно-прикладного мистецтва, працював у ній викладачем і художнім керівником. У 1961 р. ім'я художника було занесене до Золотої книги

пошани Черкаської області, а 1967 році Макарові Корнійовичу було присвоєно звання заслуженого майстра народної творчості України.

Муха М. створив більше 5000 робіт, серед яких твори станкового декоративного розпису, ілюстрації до художніх творів, панно до ювілейних дат, інкрустації, аплікації, дерев'яні скульптури, вироби з дерева, вишивка, витинанка, скульптурно-керамічні вироби. Твори майстра неодноразово експонувалися на всесоюзних, республіканських, міжнародних виставках у Польщі, Болгарії, Франції, США, Канаді та відзначені численними грамотами, дипломами і подяками. Проте, не дивлячись на талант і визнання, свої останні роки життя Макар Корнійович провів у Черкаському будинку-інтернаті для ветеранів. Помер художник 26 квітня 1990 року та похований, за заповітом, на батьківщині у Михайлівці.

Ще за життя М. Мухи його роботи стали окрасою приватних та багатьох музейних колекцій в Україні. Завдяки декільком поколінням музейних працівників Кам'янки була сформована колекція творів майстра і на його батьківщині. Перші роботи Макара Мухи в колекції Кам'янського літературно-меморіального музею О. Пушкіна і П. Чайковського (єдиної музейної установи на той час на території Кам'янського району) з'явилися у 1962 році завдяки тодішньому директорові музею М. Шкаліберді. Наступне поповнення колекції майстра відбулось у 1970 році. Саме тоді до фондів музею надійшла одна з найкращих робіт усієї кам'янської колекції – декоративне панно «Жар-птиця». Остання, найчисельніша добірка творів М. Мухи з'явилась у фондах літературно-меморіального музею О. Пушкіна і П. Чайковського у 1983 році завдяки директору В. Бабенку. Дякуючи наполегливості та рішучості Валерія Володимировича, якому довелося долати значні бюрократичні перепони, пережити численні перевірки, Кам'янка має повноцінну колекцію – 40 творів заслуженого майстра народної творчості М. Мухи. Сьогодні вона є окрасою постійної експозиції картинної галереї Кам'янського державного історико-культурного заповідника (далі КДІКЗ), створеного на базі літературно-меморіального музею О. Пушкіна і П. Чайковського – закладу, який першим зумів захистити і зберегти роботи нашого земляка, одного із основоположників станкового декоративного розпису Макара Мухи. У 2019 році фонди КДІКЗ поповнилися новими експонатами – сорочкою, вишитою власноруч Макаром Корнійовичем та картиною майстра «Птаха у квітах». Унікальні речі подаровані заповідникові Тетяною Новохацькою, яка свого часу була багаторічною доглядальницею майстра в Черкаському будинку ветеранів.

Формування колекції творів, а також робота з наукового вивчення творчого спадку заслуженого майстра народної творчості М. Мухи у КДІКЗ продовжується. На сьогодні це дуже важливо, адже твори майстра допома-

гають прилучитись до загальнолюдських цінностей та дають можливість створювати власний духовний світ за законами краси і гармонії.

Тетяна Володимирівна Джулай,

науковий співробітник відділу фондів Кам'янського державного історико-культурного заповідника

ФАНТАСТИЧНИЙ СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ІГРАШКИ

Наш край багатий на талановитих людей. В експозиції картинної галереї КДІКЗ представлена велика кількість художніх робіт, які представляють творчість наших земляків. Кожен автор – це унікальна особистість, однак особливої уваги заслуговують роботи заслуженого майстра народної творчості О. М. Отнякіної-Бердник. Свою творчу працю майстриня присвячує іграшці, причому іграшці рукотворній, національній.

Найбільш масовою народною іграшкою, яка виготовлялася в умовах промислів, є іграшка з глини.

Серед іграшок з глини найбільш поширеними, масовими є свищики (свистунці, свистала, свистілки), серед яких найчастіше зустрічаємо фігурки птахів. Вони мають найпростішу архаїчну форму, для якої характерна відсутність зайвої деталізації, підкреслення об'ємності та схематичності тулубів й узагальнено-типізоване вирішення голів. Народження та розвиток глиняної іграшки відбувалося у селянському середовищі, а її еволюція невід'ємно пов'язана з творчо-індивідуальною діяльністю майстрів, з їх відношенням до матеріалу та форми.

Народні майстри – люди особливі. Вони несуть в собі вміння володіти формою, виходячи з категорій етнічного, національного мислення, водночас орієнтуючись на місцеві смаки і традиції. До цього слід додати й індивідуальні фактори, що привносяться кожним майстром та доповнюють художньо-образну структуру будь-якого виробу. Серед таких майстрів слід назвати і О. М. Отнякіну-Бердник.

Народилася Ольга Миколаївна 23 березня 1962 року в м. Кам'янка Черкаської області. Закінчила Київський державний інститут культури. Працювала головним бібліотекарем науково-методичного відділу обласної наукової бібліотеки ім. Т. Шевченка. А поштовхом до творчості стало знайомство з роботами самодіяльної української художниці Марії Приймаченко. Сміливі, різноманітні образи втілилися у іграшках-свистунцях

Ольги Отнякіної, а талант від Бога і прагнення творити – визначили майбутнє.

Ольга Миколаївна – активний учасник міжнародних, всеукраїнських, обласних фольклорних ярмарок, фестивалів народної творчості. Вона проводить численні майстер-класи з виготовлення та розпису керамічної іграшки в багатьох містах України та за кордоном. Роботи майстрині знаходяться в музеях Києва, Запоріжжя, Черкас, Кам'янки, вони є в колекціях багатьох шанувальників народного мистецтва як в нашій державі, так і за кордоном. Творчість Ольги Миколаївни цікава не лише юним глядачам, її іграшки зачаровують кожну душу, яка відкрита до прекрасного.

У 2008 році О. Отнякіна-Бердник стала учасницею Днів культури України в Польщі й Німеччині, де гідно представляла українське народне мистецтво, зокрема мистецтво виготовлення і розпису народної іграшки.

У 2009 році майстрині було присвоєне почесне звання «Заслужений майстер народної творчості України».

Ольга Миколаївна має більше 30 років творчої та викладацької праці, вона відома як одна із перших майстринь народної керамічної іграшки в Україні, а кількість створених нею образів можна рахувати на тисячі, і кожного разу – це щось нове, неповторне.

Мала скульптурна пластика О. Отнякіної має декілька видів: розписана кераміка, теракота, використовується кольорова полива. Яскраві, соковиті кольори декоративного розпису, що вкривають фігурки скульптур, акцентуючи форму, посилюють виразність образу.

У фондах Кам'янського державного історико-культурного заповідника знаходяться 18 теракотових скульптур майстрині.

О. Отнякіна-Бердник зуміла створити власну іграшку, яка має відмінність не тільки зовнішню, а й внутрішню – образну. Ользі Миколаївні вдалося зберегти колористичну виразність, самобутність, що притаманні і творам Приймаченко, в них також відчувається перевага декоративно-живописних ознак. Але якщо у Приймаченко форма – це основа для розміщення різноманітного, яскравого, багатого розпису, який в межах формату все ж є активним, домінуючим, то у О. Отнякіної – це два повноцінних начала. У формі – компактність, гармонійна співмірність об'ємів, близькість до природних форм, а в розписі – співучість, мальовничість, яка є окрасою кожного образу. Хоч традиційна українська іграшка розписувалася ангобами, поливами, Ольга Отнякіна використовує технологію розпису темперними фарбами, а матова поверхня іграшок підкреслює теплоту та природність фактури. Завдяки плавним, витким лініям, оригінальному розміщенню декору, який визначає форму і одночасно прикрашає, іграшки набувають неабиякого позитиву, сповненого ліризму та чарівності.

Творчий доробок майстрині не обмежується виготовленням лише керамічної іграшки. Її композиції втілюються в мальовках, що тиражуються в якості принтів для одягу, фурнітури та ін.

Сама мисткиня не відділяє творчість і життя, це і є її кредо: «Знаєте, був такий філософ – Григорій Сковорода. В нього є концепція "сродної праці" – коли людина повністю віддає себе і отримує віддачу від праці. Майстер так само: коли особистість знаходить себе і починає займатися мистецтвом, вона дуже швидко реалізує себе. Якщо людина знайшла цю "сродну працю", в неї буде все – і матеріальний стан, і душевний спокій, і в родині все буде добре, і суспільство навколо неї буде гармонійним. А від цього буде розвиватись держава...»

Людмила Олександрівна ЄФРЕМОВА,

доктор мистецтвознавства, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу музикознавства Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського

НОВЕ ВИДАННЯ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ СУМЩИНИ

Сумська область розташована у північно-східній частині України і належить до тих історичних земель, які стояли на форпості захисту українських земель, що зберегли самобутню культуру східного Полісся та Слобідщини. Сумщина є непересічним осередком формування та розвитку визначної регіональної народної співочої традиції. З Сумщиною пов'язане народження, життя і діяльність багатьох митців, науковців та громадських діячів минулого та сьогодення: композиторів М. С. Березовського та Д. С. Бортнянського, художника М. І. Мурашка, акторки А. М. Роговцевої, співака Б. Р. Гмирі, фізика А. Ф. Іоффе, педагога А. С. Макаренка, кобзаря Є. Х. Мовчана, письменника М. Хвильового, президента В. А. Юценка та ін.

Пісенній культурі краю присвячені розвідки родини фольклористів Дубравіних у випусках хрестоматії та збірках «Пісні однієї родини», «Пісні Сумщини», «Обрядові пісні Слобожанщини», автора цих рядків у книзі «Обрядові пісні Середнього та Східного Полісся», у роботах харківських та сумських фольклористів. Пісенні багатства краю збирали та публікували В. П. Ступницький, О. І. Стебляно, О. А. Балака, З. І. Василенко, Л. І. Яценко, С. Копил, М. Вертюк, автор цих рядків та ін. Записи народних пісень краю можна знайти на тематичних фольклорних компакт-дисках

та електронних ресурсах (зокрема, «Традиційна музична культура України», «Цифровий архів Слобожанщини та Полтавщини», матеріали В. М. Осадчої та Д. О. Лебединського, проект М. Бота «Поліфонія»), тощо. Вже на початку XXI ст. активізували збирацьку діяльність фольклористи О. В. Гончаренко, В. В. Гавриленко, Є. В. Єфремов, М. І. Пилипчак, І. Фетисов та ін.

Водночас, досі бракувало новітньої ґрунтовної узагальнюючої збірки народних пісень з території сучасної Сумської області. Цю прогалину покликана заповнити щойно опублікована збірка «Народні пісні Сумщини» (740 сторінок, номерів 1001 з мелодичними варіантами) серії «3 колекцій збирачів фольклору», у якій представлено опубліковані та архівні (збережені в рукописному та фонографічному вигляді) записи різних років, а також наявна спроба теоретичного осмислення основних жанрів пісенного фольклору, що подекуди й дотепер побутують у краї, про що свідчать експедиційні виїзди останніх років. У додатку збірки подано записи сумського обласного будинку народної творчості у транскрипції упорядника.

Матеріали збірки подано за основними фольклорними жанрами: дитячий фольклор, календарно-обрядові та родинно-обрядові пісні, балади, необрядова лірика, соціально-побутові та історичні пісні, жартівливі і танцювальні співи, романси та пізні фольклорні твори. У межах жанрових груп пісні розташовано за тематикою, а варіанти – переважно у хронологічному порядку записів. До пісень після назви за першим рядком поетичного тексту подано код за частотним каталогом українського пісенного фольклору. Кожен зразок має мелодію, при наявності з варіантами мелодій, текст та паспортизацію. За наявності подано коментарі записувачів, виконавців або транскрипторів. Основні характеристики жанрів пісенного фольклору розглянуто упорядником у вступних статтях до розділів.

У вербальних текстах пісень упорядник намагався повністю зберегти мовні особливості, відтворені у рукописах (діалектні та місцеві риси усного мовлення), вказано на розбіжності у текстах та підтекстівках мелодій. За сади точного відтворення мовних (діалектних) та музичних особливостей за можливості дотримано й під час транскрибування фонозаписів.

Подекуди було запроваджено перетактування мелодій за будовою словесного тексту або задля спрощення сприйняття, про що повідомлено у примітках. За необхідності, було здійснено строфічний поділ поетичного тексту та пронумеровано строфи. Застарілі географічні назви перейменованих або зниклих населених пунктів узгоджено із сучасними назвами сіл, районів та областей за адміністративним поділом України 1979 та 2012 рр.

ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСІЙОВИЧ КУХАРЕНКО,
кандидат філологічних наук, здобувач Інституту народознавства НАН
України

УКРАЇНСЬКІ РОДИННІ ОБРЯДИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ФЕНОМЕНА РОДЮЧОСТІ

У результаті структурно-функціональних досліджень було побудовано структури трьох циклів родинних обрядів – весільного, поховального та родильного. Виникла необхідність узгодити їх з існуючою науковою концепцією про поділ ритуальних часу й простору на окремі періоди, пов'язані з виготовленням сакральних предметів, їхнім функціонуванням і знищенням.

У пролозі родильного циклу відгородження постелі вагітної є створенням атрибуту (1), епізод народження немовляти – функціонуванням (2), а відрізання й закопування пуповини – знищенням (3). У наступному обряді ім'янаречення: 1 – повитуха пеленає дитину та збирає її в дорогу, 2 – повитуха несе новонародженого до священика, 3 – кропіння колиски свяченою водою, окурювання зіллям і покладення до неї немовляти може розглядатися як знищення атрибуту, оскільки в першому епізоді повитуха пеленала й одягала немовля, а в останньому воно роздягається й перепеленується.

В обряді родин сакральним атрибутом є святковий стіл: готуються страви й сервірується стіл – 1, гостей запрошують і вони здійснюють трапезу – 2, під час застілля страви й напої вживаються й перестають існувати – відбувається знищення атрибуту – 3.

Хрестини: 1 – повитуха купає немовля, загортає в сорочку, передає майбутньому хрещеному, 2 – запрошені за кумів односельці з немовлям ідуть до церкви, 3 – після повернення додому повитуха сповиває дитину й кладе до колиски.

В обряді похрестин сакральним предметом або обрядовим атрибутом є складчина: її збирають – 1, везуть до корчми – 2, пригощаються горілкою (знищують складчину) – 3.

Наведемо по-одному прикладу тріади з сакральним атрибутом також із поховального й весільного циклів. У похованні на кладовищі: 1 – односельці приносять домовину з мерцем (сакральний атрибут), 2 – домовину забивають і спускають у яму, 3 – копачі засипають яму й вершать могилу.

Приїзд молодої й комора: 1 – молода приїздить до садиби молодого,

2 – подружжя ведуть до комори, 3 – акт дефлорації й пред'явлення доказу цнотливості. У цьому випадку два обряди становлять єдине ціле, а обрядовим атрибутом у них є молода та її цнота, бо під час дефлорації знищується те й інше: ліквідується цнота й молода стає жінкою.

У дослідженні була виявлена антиномія родючість – смерть, яка вказує на те, що, як смерть може завадити родючості, так і родючість єдина здатна протистояти смерті. Чи не тому в усіх розглянутих обрядах переважають дії, що або провокують родючість, або запобігають розповсюдженню смерті. Таким чином, як сакралізація неможлива без родючості, її елементів чи символів, так і перемога родючості над смертю може відбуватися лише завдяки сакралізації родючості: тільки сакралізована родючість здатна перемогти смерть і запустити процес відродження. Сакралізація, в свою чергу, відбувається виключно в рамках обрядової дії під час проведення відповідних ритуалів. Тут виявляється ще одна значна деталь: смерть і сакралізація є породженнями потойбіччя, енергією іншого світу. Що сто-сується їхнього зіткнення, як протистояння антиномій, як основу конфлікту для рушійної сили обрядової дії, то таке зіткнення може відбуватися при взаємодії потойбіччя з реальним світом, зокрема в обрядах родинного циклу.

Родючість у весільних обрядах реалізується як заохочення й провокація до запліднення, в поховальних – залучення до культу предків і відродження життя після смерті, в родильних – імітацією й повторенням акту творення.

Наведені приклади дали підстави наочно переконатися, що процес сакралізації та його розгортання відбувається одночасно з появою й насиченням обрядової дії елементами родючості. Це означає не що інше, як найтісніший взаємозв'язок між сакралізацією й родючістю, більш того, будь-яка сакралізація, принаймні в обрядах родинного циклу, обов'язково є сакралізацією родючості.

НАТАЛІЯ ОЛЕГІВНА ПУГАЧ,

старший науковий співробітник історичного музею Кам'янського державного історико-культурного заповідника (КДІКЗ)

Т. Ф. ОНОПА ТА ЙОГО ВНЕСОК У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ХХ СТ.

Тимофій Федорович Онопа, науковець і митець, дослідник української усної народної творчості в 30-х–50-х роках ХХ століття, зробив великий внесок в історію рідного краю та в розвиток української культури, зокрема фольклористики. Народні пісні, записані ним під час фольклорних експедицій не лише на Черкащині, а й в інших регіонах України, увійшли до збірки «Українське багатоголосся», виданої Академією наук СРСР у 1963 р.

Народився Т. Ф. Онопа 21 січня 1902 р. Закінчив церковнопарафіяльну та Вищу початкову школи. Мав великий потяг до мистецтва, особливо до музики й до малярства. У 1918 році вступив до Київської художньої школи, а 1922-го став студентом Київської Академії мистецтв. Матеріальна скрута не дозволила продовжити навчання, довелося повернутись додому. У цей час він співпрацював із самодіяльним театром, організованим М. Ф Салабаєм при Кам'янській «Просвіті». Разом з учителем малювання Ю. Котенком виготовляв декорації для вистав.

1923 року Т. Онопа пішов на службу в армію, після демобілізації у 1926 р. вступив на хорове відділення диригентського факультету Київського музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка. Успішно закінчивши навчання, одержав кваліфікацію хормейстера опери й капели та педагога.

Ще студентом працював у Кабінеті музичної етнографії при АН УСРР та кафедрі української етнографії над упорядкуванням музичних матеріалів та над записуванням народних мелодій. Закінчивши інститут, отримав завдання зібрати фольклорні й етнографічні матеріали по шевченківських місцях. Привіз з експедиції багатий матеріал.

Деякий час Онопа проживав у Киргизії, у м. Фрунзе (нині Бішкек), де керував українським вокальним ансамблем. Після повернення в Україну в 1933 р. брав активну участь у періодичних наукових експедиціях, зібрав велику кількість фольклорних скарбів. Згодом його запросили в Інститут фольклору й етнографії АН УРСР під керівництвом М. Рильського.

В середині 30-х рр. Т. Ф. Онопа створив у Кам'янці жіночий фольклорний

ансамбль. Старовинні обрядові пісні у виконанні колективу були записані на грампластинку у Києві.

Після участі у Першій Олімпіаді художньої самодіяльності Кам'янський фольклорний ансамбль неодноразово виступав на обласних і республіканських оглядах. У 1935 році учасниці ансамблю брали участь в озвученні кількох кінофільмів на Одеській кіностудії.

У 1929 р. Т. Онопа захворів на епілепсію, що з часом призвело до інвалідності. Його було знято з військового обліку, і в роки німецько-радянської війни 1941 – 1945 років він не був мобілізований.

Після закінчення війни працював педагогом Кам'янської музичної школи ім. П. І. Чайковського. Періодично брав участь в експедиціях Інституту мистецтвознавства фольклору й етнографії АН.

У серпні 1948 р. Т. Онопа був зарахований на посаду молодшого наукового співробітника відділу музичного фольклору Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, де займався описом фонограм і розшифруванням фольклорних записів із фонографічних валків, розшифровував зібрані власноруч матеріали. Їздив у експедиції Дніпропетровською, Хмельницькою, Чернігівською областями, записував зразки сучасної народної творчості.

Фольклорний ансамбль під керівництвом Т. Онопи став ініціатором першого свята пісні й танцю в Україні, яке відбулося в Кам'янці у червні 1949 р. У ньому взяло участь 25 хорових і танцювальних колективів.

Погіршення стану здоров'я і відсутність житла у Києві не дозволили Т. Онопі продовжувати наукову роботу. Повернувся до Кам'янки, знову працював викладачем музичної школи. У 1955 р. вийшов на пенсію через інвалідність.

Щира дружба єднала Т. Онопу з багатьма відомими українськими діячами культури: М. Рильським, П. Тичиною, П. Журою та ін.

Помер Т. Ф. Онопа 1971 р., похований у Кам'янці. У фондах КДІКЗ зберігаються матеріали з архіву фольклориста та його особисті речі. Ці експонати дозволяють глибше вивчити життєвий і творчий шлях нашого видатного земляка.

ГАННА ПЕТРІВНА СТОЛЯРОВА,
почесний член Національної спілки краєзнавців України та Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка, лауреат творчої премії імені Дмитра Багалія у галузі краєзнавства (2004)

ГЕТЬМАН УКРАЇНИ ПИЛИП ОРЛИК – ЗНАВЕЦЬ АНТИЧНОСТІ

У час відродження із темряви віків проступають величні тіні наших забутих предків. Один із них – гетьман в еміграції, палкий патріот і борець за незалежну Україну, політичний гравець великого масштабу Пилип Степанович Орлик.

Походив гетьман з давнього баронського чеського роду, одна з гілок якого переселилась в Білорусію, з неї й походив майбутній гетьман. Народився він 21 жовтня (ст. ст.) 1672 р. у селі Косуті на Віленщині. Наприкінці 80-х рр. XVII ст. родина Орликів переїхала в Україну, де молодий шляхтич вступив до Києво-Могилянської Академії. Гетьман Іван Мазепа помічас талановиту людину і в 1702 р. призначає його генеральним писарем. Пилип Орлик слідував теорії природного права – права на повноцінне життя, свободу слова та віри. Саме тому взяв участь в національно-визвольній боротьбі, яку очолив гетьман Іван Мазепа. Після поразки повстання Пилип Орлик їде за гетьманом на еміграцію в Бендери на підвладну турецькому султанові територію Молдавського князівства. Після смерті Мазепи на спеціально скликаній раді його було обрано наступним гетьманом Української держави. На урочистому засіданні Пилип Орлик дав клятву: «Я, Пилип Орлик, гетьман Війська Запорозького, присягаю до решти бути відданим і вірним Вітчизні і ревно дбатиму про суспільне благо і соборність Матері – Малоросії».

Він був автором «Конституції прав і свобод Запорозького війська», яка підтвердила існування Української Незалежної Республіки. Відразу після обрання гетьманом Пилип Орлик розпочав широку дипломатичну діяльність з метою визволення України з-під московської зверхності. Московську небезпеку Пилип Орлик відчував глибоко і в загальноєвропейськiм масштабі. Існування сильної, з'єднаної України потрібне для європейської рівноваги. За певних обставин ціла Європа буде стояти під загрозою московської експансії. В 1712 р. Пилип Орлик звернувся з Маніфестом до Англії та Генеральних Штатів Голландії, в якому доводив, що утвердження

Української держави сприятиме встановленню європейської рівноваги. Гетьман звернувся до урядів держав Європи, написавши знамениту «Дедукцію», в якій довів і обґрунтував право українців на існування власної держави. Ці три документи – «Конституція» (перша в Європі), «Маніфест», «Дедукція» – посіли важливе місце в історії суспільно-політичної думки України як пам'ятники боротьби українського народу за свободу. Він тридцять років тримав українську справу в Європі в активному стані.

Пилип Орлик був високоосвіченою людиною, володів багатьма іноземними мовами, з Божої ласки був наділений мистецьким талантом. Ще в стінах Академії проявив себе як поет. Його творчість до останнього залишалася малознана з політичних причин, а вона заслуговує особливої уваги. На урочистому зібранні новообраний гетьман Пилип Орлик у стилі давньоримських ораторів виголосив промову латиною, яка засвідчила його твердий намір продовжувати справу, розпочату Іваном Мазепою: «Чи мені, недосвідченому аргонавтові для такої великої і могутньої влади, в наш жорстокий вік направити розхитаний вихрями і бурями український корабель на благословенні острови? Чи мені, подібно Тезею, блукаючи по кручених шляхах вивести з лабіринту страшеного рабства гарну Аріадну – нашу Отчизну, яку стереже московський дракон і повернути їй колишню волю?». Його твори насичені античними героями і подіями. Гетьман порівнює військові походи козаків з давньогрецькими війнами. Поема «Алцід український» присвячена Іванові Мазепі і описує «Водний похід» козацького війська проти таких турецько-татарських фортець на Дніпрі, як Казикермен, Тавань та Аслам в 1695 році. В поемі Івана Мазепу уподібнено до Геракла: «Ще немовлям переміг зміїв». У післямові поет перераховує благодійні праці героя поеми: «...виливає на вашу честь позолочена баня Печерського храму, лаврами завітчану лавру печерську обвів мурами, місто прихистку Марії повинно тішитися цьому укріпленню, і цій щедрості... Бо ж чернігівські, мгарські, батуринські, руднівські, глухівські та інші святі церкви вибудував і відбудував золотою рукою. Заграйте, труби, на честь переможця, тому що щедрістю досяг більше, ніж зброєю: «Бо славніше прямувати до Капітолію захопленими душами, ніж стягати головами». На початку еміграції Пилип Орлик почав писати знаменитий «Діарій подорожній». Твір набуває літописного дійства, записувався хронологічно. Він обіймає п'ять томів, в яких поєднано щоденникові записи з поетикою прози пілігримської, мандрівної. Нам відома поїздка його з Польщі до Туреччини. Шлях такий – із Варшави, найбільші міста: Ярослав, що над Сяном, Яворів, Городок, Ходорів, Слобода, Хотин. А між ними двадцять менших. Дві переправи через ріки, перша через Дністер до Галича, друга переправа до волоської землі через Черемош. Це була рання весна, на шляху і дощ,

і мороз, сльота. Поїздки в дипломатичних справах завжди були дуже тяжкими. За ним полювали московські шпигуни. Турецький паша турбувався про безпеку Пилипа Орлика, наказав охоронцю, щоб «коли захочу до церкви їхати, давав людей своєї команди для безпеки, щоб супроводжували мене до монастиря і там хоч цілу ніч були при мені й назад до господи супроводжували». 24 травня (ст. ст.) 1742 р. гетьман-емігрант Пилип Орлик помер на чужині в Яссах (Молдова) на самоті і в злиднях. Але його справи і політичні, і поетичні принесли славу Україні.

Княгиня оповідань з народних уст

**ПРО ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ПИСЬМЕННИЦІ ГАННИ БАРВІНОК**

Українську письменницю Ганну Барвінок княгинєю назвав Тарас Шевченко, буди старшим боярином на її весіллі з Пантелеймоном Кулішем. Разом з нареченою вони переспівали багато пісень, а найбільше улюблену поета пісню «Ой зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя». Шевченко подарував нареченій свої живописні роботи. На звороті картини «Ростовщик» Тарас Григорович червоним олівцем дарчий напис залишив: «Моїй любій княгині Олександрі Михайлівні Куліш від старшого боярина Т. Шевченка на пам'ять».

Народилась Олександра Михайлівна Білозерська – в літературі Ганна Барвінок – 23 квітня (ст. ст.) 1828 р. на хуторі Мотронівці на Чернігівщині в заможній козацькій родині, яка славилась демократичними поглядами. В родині було шестеро братів і три сестри. Це родове гніздо створило на Чернігівщині справжнє культурне вогнище і внесло досить помітний вклад у розвиток української історії, культури, літератури, громадської думки. Зустрічі з Шевченком, одруження з відомим письменником Пантелеймоном Кулішем, поїздка в Варшаву, де були заарештовані чоловік і брат Василь, суд над кирило-мефодіївцями – події, що відбулися в стисненому часі і в надзвичайній перенарузі фізичних і моральних сил, стали для Олександри Куліш-Білозерської порою важких випробувань в подальшому житті, а з ними і розбудженням письменницького таланту. Ганна Барвінок створила тридцять оповідань з народних уст, чотирнадцять мініатюр, п'ять оповідань для дітей, дві драми, писала «Щоденник», робила переклади з французької та англійської мов. Твори письменниці користувалися попитом, їх любили читати і люди прості, і освічені. Її талант природний. Вона знала, що художня література виростає з народу, мову якого письменники

беруть як засіб вислову своїх думок, геній народний править голосом письменника. Вона вміла вибирати з-посеред людей «красномовну просту людину» і вміла відбирати від народу істинне народне, вміла виїняти з уст живе слово в неписьменного люду. Її твори – це найнадійніший сховок народних скарбів для люду прийдешнього – історія життя, традиції, звичаї, характер, поведінка людей, народна мова. Кожне її оповідання має фрагменти народних пісень, приказки, порівняння, яскраві слова. Творчість Ганни Барвінок – справжня поема української душі. Вона перший творець світлого, народолюбного, етнографічного реалізму. Ганна Барвінок писала не тільки про тяжке життя українського народу. Наведемо уривок з оповідання «Домонтар» (домосід), де йдеться про людину, яка отримує велику насолоду від праці: «...Був він собі чоловік такої вдачі, що у всьому кохався. Клепання кіс йому піснею здавалось, а важка трава, лягаючи покосами, шептала йому якусь предивну казку, мов дитині. Сполохнуть косарі перепелицю – і те його тішить, забавляє; почервоніє коса від половниць – він і тим веселиться, дякуючи в серці Богу святому за його благодать. Є такі душі на Україні! Не вся вона сумом огорнена, не все їй попсовано ворожим духом нелюдським! Не до всього він добравсь, та й не добереться вовіки». В оповіданні «Квітки з сльозами, сльози з квітками» Ганна Барвінок з великим пієтетом описує працю і дозвілля українських жінок і дівчат: «Повиходили ми на уздвір'я. Берег Ворскли устлано полотнами. Дівчата всю весну білять полотна, там і сидять, і доглядають, і вишивають. Полотно частенько вмочають, співають пісень одну за однією, – мов річка плететься пісня за піснею, то з того, то з другого кінця. Тут же і сорочки шийють та вишивають. Удень берег Ворскли так біліє полотнами, мов снігом спорошений, а дівчачі співи луною по всьому селу розлягаються:

*Ой давно, давно в батеньки була;
А вже тая доріженька терном заросла,
Терном заросла, пилом припала,
Червоною калиною позависала.
А я той теренок ножем виріжу,
Червону калиноньку в припіль виламаю,
До батеньки до рідного в гості полину.*

В оповіданні «Різдво на хуторі» письменниця приводить найпоширенішу щедрівку:

*Божа мати сина породила,
Прилетіло з неба два янголі,
Стали думать – гадать, яке ім'я дать.
Дали йому ім'я Ісуса Христа.*

*Божа мати сес ізлюбила,
Свічі поставила, святих обдарила.*

Коли б Ганна Барвінок не залишила нам нічого, окрім вкладених зусиль у видання Біблії українською мовою, то й це мало б забезпечити їй місце серед найвидатніших діячів української культури. Саме вона зорганізувала Івана Пулюя і Івана Нечуй-Левицького доперекласти ті частини Біблії, які не встиг перекласти Куліш. Вона продала хутір Мотронівку на видання 20-томного зібрання творів талановитого письменника, поета, філософа, автора українського правопису, видавця творів українських літераторів (журнал «Основа») Пантелеймона Олександровича Куліша. А сама останній рік прожила в чужій селянській хаті на соломі. Відійшла у вічність 23 липня (ст. ст.) 1911 року. Тепер хутір Мотронівка – частина села Оленівки на Чернігівщині. Там існує музей – заповідник «Ганнина пустинь», працює садиба-музей із хатою і господарськими спорудами. Княгиня і старший боярин засяяли яскравими зірками на небозводі української літератури.

НАТАЛІЯ ПЕТРІВНА ХОМЕНКО,

учитель української мови і літератури, спеціаліст вищої категорії Комунального закладу «Харківська загальноосвітня школа I-III ступенів № 175 "Кулиничівська" Харківської міської ради Харківської області»

**ДИВОСВІТ ПІСЕННОЇ ТВОРЧОСТІ
ВОКАЛЬНОГО АНСАМБЛЮ «УКРАЇНОЧКА»
МІКРОРАЙОНУ КУЛИНИЧІ МІСТА ХАРКОВА**

Народна творчість, що зародилася в далекій давнині – історична основа усієї світової художньої культури, джерело національних художніх традицій, виразник народної самосвідомості.

У Харкові та Харківській області серед постійно діючих художніх колективів, які сприяють збереженню самобутності українського пісенного фольклору, пропаганді та широкому розповсюдженню серед народу через виконання на масових заходах є вокальний ансамбль «Україночка», заснований у квітні 2006 року. Першим керівником колективу поціновувачів народної пісні був артист естради, музикант Беліков Сергій Петрович, який керував колективом тільки перший рік від його створення. З 2007 року по 2018 рік посаду музичного керівника гурту обіймав Співак Олександр

Васильович, викладач по класу баяна та акордеона, відмінник народної освіти України. З 2018 й по сьогоднішній день колектив очолює Солошко Галина Олександрівна.

Творчим кредо зазначеного самодіяльного фольклорного колективу є удосконалення особистої внутрішньої культури, вивчення та примноження культурних надбань українського народу, утвердження в сучасних умовах загальнонаціональних цінностей фольклорної традиції Слобожанщини.

Хочеться підкреслити, що любов до співу об'єднала людей різних професій. У колективі «Україночка» натхненно співають колишні інженери, педагоги, техніки, які зараз перебувають на заслуженому відпочинку.

Спочатку до складу гурту входило дев'ять жінок та один чоловік – соліст Ченчик Анатолій Іванович. Склад колективу за цей період суттєво не змінювався. Найбільш почесним членом хору на даний момент є Сичова Тетяна Сергіївна, яка співає на сцені з 1952 року. Нагороджена чотирма медалями як відмінник праці, почесний ветеран мікрорайону Кулиничі. Колектив пишається ще однією солісткою. Це Стреляна Марія Михайлівна. З 1959 по 1962 рік жінка була керівником хору в Закарпатській області, потім працювала учителем музики у школі, керувала дитячим хором. У пісенному гурті Марія Михайлівна – єдина жінка з фаховою музичною освітою.

Репертуар ансамблю налічує близько 70 творів і складається з календарно-обрядових, ліричних, жартівливих, танцювальних, козацьких, патріотичних пісень. Ансамбль «Україночка» дарує радість слухачам під час своїх виступів на пісенних конкурсах, під час офіційних і народних свят.

За активну працю колектив нагороджений різними нагородами: грамотою за I місце у районному огляді-конкурсі аматорських творчих колективів (2005 рік), дипломом за участь у районному фестивалі «Пісня буде поміж нас» (2009 рік), дипломом за участь в конкурсі «Перлини землі Слобожанської» (2016 рік). У скарбниці колективу два диплома учасників фестивалю «Червона калина» (2007, 2013 роки). Серед нагород – подяка Харківської міської ради організації ветеранів України (2015 рік). «Україночка» – лауреат XVI міського фестивалю-конкурсу ветеранських творчих колективів (2019 рік).

З 2018 року вокальний ансамбль «Україночка» входить до складу творчих колективів Муніципального центру культурних ініціатив міста Харкова.

Своєрідністю і самобутністю у творчості колективу є наявність власного стилю виконання, професійність, поетичність, глибока продуманість пісенного репертуару.

«Україночка» з дня створення і по сьогоднішній день має багато прихильників, у своїй творчості постійно прагне до високого рівня виконавської майстерності, є прикладом для молодших поколінь вокалістів.

МАРИНА ЮРІВНА ЧИРКОВА,

магістр державного управління, методист кафедри філософії і економіки освіти Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського (ПАНУ)

Л. О. СМОРЖ ЯК ДОСЛІДНИК ТА КОЛЕКЦІОНЕР ТВОРІВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА

З раннього дитинства Леонід Опанасович Сморж – вчений-філософ, педагог, митець, колекціонер – долучився до пізнання таїни гончарства, адже семирічним потрапив у гончарське село Міські Млини, що неподалік Опішного, куди родина переїхала у 1934 р. Про гончарство йому постійно нагадувало численне череп'я в грядках, де колись була гончарня; глиняний посуд у побуті; знайомі, що працювали в гончарних артілях, а згодом на заводі. Проте предметом спеціальної уваги цей народний промисел і гончарі стали вже після закінчення ним історико-філософського факультету Київського державного університету ім. Тараса Шевченка. Почалося все з випадкового відвідування заводу «Художній керамік», невимушених розмов з гончарями та малювальницями. Багаторічне спілкування з ними переконали Леоніда Сморжа, що деякі з них за своїм культурним рівнем і життєвою позицією, системою цінностей вищі за тих, хто більше освічений або має науковий ступінь. Йому було значно цікавіше з цими простими людьми, ніж в інституті, у колі своїх учених колег. Адже такі гончарі та малювальниці, як Гаврило та Явдоха Пошивайло, Олександра Селюченко, Василь Омеляненко та інші, створювали неповторні керамічні вироби, твори мистецтва. Мистецтво – один із найбільш ефективних засобів допомоги людині побачити ті паростки чистоти і людяності, які вбиває утилітарно-прагматична дійсність і безрадінна сіра повсякденність. А творчість – це головне, що відрізняє людину від тварини, показник її цивілізованості та гуманності, активності і прогресу, її родова сутність і атрибутивна власність.

Аналізуючи стан опішнянського гончарства в статті «Завтрашній день опішнянської кераміки» (1968), філософ і керамолог Леонід Сморж уперше

обґрунтував необхідність створення в Опішному заповідника народної творчості, адже «намагання перетворити народне, традиційне, кустарне на промислове, конвейєрне, уніфіковане зі згубною невідворотністю прирікало опішненський гончарний промисел на згасання й загибель». В інших статтях цього періоду вчений, хвилюючись за майбутнє гончарства, пропагував розвиток народних художніх промислів, закликав владу підтримати гончарів, створити при опішненському заводі «Художній керамік» творчу лабораторію для відомих майстрів, гончарне училище для молоді. Для втілення цієї ідеї довелося чекати майже 20 років, задля чого Л. Смерж доклав чимало зусиль, адже не тільки писав наукові праці, а й оббивав пороги різних державних установ з метою створення Національного центру збереження й вивчення гончарної спадщини українців. Зокрема, Леонід Опанасович згадував, як у 1985 – 1986 рр. удвох з Олесем Пошивайлом зверталися до товаришів Л. Смержа по навчання в університеті Бориса Олійника та Бориса Іваненка (завідувача відділу культури ЦК КПУ на той час), з приводу створення Музею гончарства в Опішному. Музей заснували 11 березня 1986 р., а Леонід Смерж став членом його методичної ради. З листопада 1989 р. на базі Музею гончарства в Опішному було сформовано Державний музей-заповідник українського гончарства, який 29 березня 2001 р. отримав статус національного, а професор Л. О. Смерж став членом його Наглядової ради.

Наукова діяльність Леоніда Смержа була направлена на вивчення творчої особистості в сучасному суспільстві, яке починає відчувати на собі наслідки кризи обраного техногенного шляху розвитку. Вчений протестував проти занепаду народного мистецтва та деградації культури загалом, доводив, що мистецтво відіграє неабияку роль у формуванні гармонійно розвинутої особистості. Недаремно обидві його дисертації – на здобуття кандидата і доктора філософських наук – були захищені за спеціальністю «Естетика», адже це наука про прекрасне, у тому числі мистецтво.

З середини 1960-х і майже до останнього дня свого життя професор Леонід Смерж займався збиральницькою діяльністю, як він писав: «став одержимий колекціонуванням опішненської кераміки». Вже на початку 1970-х його зібрання викликало значний інтерес й приносило власнику велике естетично-художнє задоволення. Кераміка як носій етнічних художніх традицій, чутливий індикатор етносоціальних і художньо-естетичних процесів в українському суспільстві, важливий інструмент задоволення природної потреби людей у творчому розвитку, спілкуванні з прекрасним і здобуття особистої свободи виконує важливу ідентифікуючу функцію.

Основою унікальної колекції Леоніда Смержа стали твори відомих гончарів: заслужених майстрів народної творчості України, лауреатів

Державної премії України імені Тараса Шевченка Івана Білика, Василя Омеляненка, Михайла Китриша, заслуженого майстра народної творчості України Олександри Селюченко, Гаврила Пошивайла, Григорія Тягуна, Трохима Демченка. З-поміж розмаїття опішненської кераміки є й твори самого власника збірки, які розкривають тему української демонології, зокрема, гоголівські «Вій», «Хома», «Пацюк», «Солоха й Чорт».

Мистецьке зібрання налічує півтори тисячі експонатів, з яких – близько 700 унікальних авторських глиняних творів опішненської кераміки. Більшість з них існують лише в одному екземплярі, оскільки були виготовлені на замовлення колекціонера. Окрім кераміки, до збірки увійшло чимало вишитих українських чоловічих і жіночих сорочок, рушників і скатертин, вишитих хрестиком, гладдю, тамбурним швом й оздоблених мережкою; також близько 100 писанок, які вражають яскравою кольоровою гамою й багатою символікою; старовинні ікони, датовані серединою XIX – початком XX століття; живописні полотна, написані власником колекції, які є копіями картин відомих художників; близько 3000 книг з приватної бібліотеки вченого, серед яких є й рідкісні видання.

У травні – червні 2009 р., незадовго до відходу у вічність 22 липня, учений подарував свою колекцію Національному музею-заповіднику українського гончарства в Опішному. Так у його структурі з'явився Меморіальний музей-садиба філософа й колекціонера опішненської кераміки Леоніда Сморжа, який радо приймає відвідувачів з 1 липня 2010 р., поширює знання про опішненських майстрів за допомогою сайту та фейсбуку.

Тетяна Михайлівна Шульженко,

молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу охорони пам'яток Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» (НІКЗ «Чигирин»)

Символіка шлюбу в народнопісенній традиції українців на прикладі пісень Чигиринщини (за матеріалами польових досліджень)

Слово «символ» у сучасному світі асоціюється не тільки з рядом абстрактних понять чи конкретних уявлень, а й викликає відчуття чогось магічного, таємничого, загадкового. Деякими символами ми користуємося свідомо, деякими – не свідомо, є ще й такі, перед якими сьогодні ми безпорадні,

бо для нас вони вже втратили своє значення. Це стосується і української народної пісні, символічне відображення світу в якій формувалося тисячоліттями і деякі образи розкривають не тільки народні думки, настрої та почуття, а й міфологічні уявлення, що належать до найдревнішої стадії розвитку людства.

Мета даної роботи розглянути деякі характерні образи-символи шлюбу в українських народних піснях, що збереглися та побутують на Чигиринщині до наших днів і були записані у 2022 р. З'ясування символічних значень пісенної традиції в окремо взятому регіоні дозволить повніше розкрити феномен усної народнопоетичної творчості в цілому, та народної пісні зокрема.

Існує гарне народне прислів'я, яке чудово розкриває увесь народний побут та почуття, пов'язані з ним: «Людина тричі дивна буває: коли народиться, жениться і вмирає». Одруження – важлива зміна соціального статусу жінки і одна з провідних тем народної пісні.

В народнопісенних традиціях Чигиринщини збереглися найбільш ранні символюобрази, серед яких переважають небесні світила та явища – Сонце і Місяць, небо, вогонь, уявлення про світ живих і мертвих. Місяць і Сонце – уособлюють нареченого з нареченою або ж їх небесних покровителів. Небо в народній уяві асоціюється з мостом, тож мотив «мостіння мостів – своєрідний символ межі, яку повинна перейти дівчина, вступаючи в шлюб. Саме тому нещасна в заміжжі жінка доганяє свої молоді літа на мості, та ще й кам'яним: «Та й нагнали літа мої на кам'янім мості». Кам'яний міст у тексті – символ незворотності буття.

Цікавим є мотив, в якому дівочтво і заміжжя порівнюється із уявленнями про «той» і «цей» світ, які розділяє ріка. Виходячи заміж, дівчина робить крок із затишного і знайомого їй життя (цей світ) у тривожну невідомість (той світ): «Прощай же, світе білесенький. Прощай, родимая ти мать. Прощай, коса моя дівочая. Вже більш не буду заплітать». Ріка, вода – символізує межу а також кохання. Садити, сіяти щось біля води – означає любити: «Ой посію огірочки близько над водою. Буду ходити поливати дрібною сльозою. Ростіть, ростіть огірочки, чотири листочки. Нема мого миленького чотири годочки».

Одухотворена природа як співучасниця людського побуту домінує в усіх піснях та обрядах. В пісенних мотивах Чигиринщини зустрічаються традиційні рослинні жіночі образи: калина, верба, береза, тополя – символи дівочої чистоти, краси, невинності. Дуб – символізує нареченого, сухе дерево – старого чоловіка: «Ой на горі та сухий дуб, ще й біла береза». Із групи птахів найпопулярніші символи нареченої: лебідка, качечка (вутчка), голубка, нареченого: сокіл, орел, голуб. Їх часто зображають в парі:

«Ой там на горі, високій, крутій. Ой там сиділа пара голубів. Сиділи вони вуркоталися. Сиділи крильми обіймалися.

Записані на території Чигиринщини пісенні мотиви зберігають у своєму змісті найдавніші символи, традиційні для усіх регіонів України, передають давні світотворчі уявлення, міфологічні мотиви, взаємозв'язок образів з внутрішнім світом людини і є невід'ємним компонентом для вивчення української духовної культури – генетичної пам'яті народу.

ЦЕРКОВНЕ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

СВІТЛАНА ОЛЕКСІВНА БРАЖНІЧЕНКО,

старший науковий співробітник КЗ «Лебединський міський краєзнавчий музей» виконавчого комітету Лебединської міської ради

ВТРАЧЕНІ СВЯТИНИ: ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІСТОРІЇ

НА ПРИКЛАДІ ТРЬОХСВЯТСЬКОЇ ЦЕРКВИ М. ЛЕБЕДИН

Сучасне національно-культурне відродження в Україні, у процесі якого відбувається переосмислення суспільної ролі релігії і церкви, змушує до перегляду і переоцінки пов'язаних з ними культурних надбань. Упереджене ставлення до релігії у радянські часи не давало можливості по-справжньому оцінити культові мистецькі здобутки, в результаті чого вони були надовго штучно вилучені із загальнонаціональної культурної скарбниці. Нині в Україні створюються необхідні передумови для об'єктивного з'ясування та висвітлення питань щодо справжнього внеску церкви у розвиток національної культури. Адже добре відомо, що переважна більшість національно-культурних цінностей українського народу творилася з участю церкви талановитими вітчизняними і зарубіжними митцями, церковними діячами і рядовими віруючими, концентрувалася у храмах і монастирях. Архітектура і живопис, музика і спів, прикладне мистецтво мають на собі сліди релігійного впливу.

У зв'язку з цим, закономірно постає питання про необхідність відродження і подальшої розробки такої галузі вітчизняної історії та національної культурології, як пам'яткознавство взагалі і церковне зокрема. Адже належна оцінка, охорона та збереження багатой історико-культурної спадщини українського народу вимагає перш за все глибокого наукового її осмислення.

Сучасне відродження українського церковного пам'яткознавства потребує уточнення його об'єкта крізь призму нинішнього розуміння значення, ролі і місця культової архітектури та мистецтва у становленні і розвитку вітчизняної культури, потреб та можливостей держави і суспільства у їх охороні та збереженні. Одне із основних його завдань, на мій погляд, полягає

у комплексній розробці методологічних і теоретичних засад вивчення, збереження, відновлення та використання тієї частини національно-культурної спадщини, яка з'явилась в українських землях під безпосереднім чи опосередкованим впливом релігії і церкви. Як відомо, кожне покоління у залежності від політичних, ідеологічних, культурних та релігійних впливів, від загального рівня культури та освіти по-своєму сприймає, оцінює і ставиться до пам'яток минулого.

Отже, досліджуючи церковні пам'ятки, не слід забувати, що Україна є багатоетнічною за складом населення, а значить, і багатоконфесійною за характером релігійних вірувань країною. Дана робота присвячена питанням збереження культурно-релігійного спадку України, де розглядається низка ключових проблем у пам'яткоохоронній царині. На сьогодні є всі підстави стверджувати, що національна культурна спадщина, у тому числі сакральна, виступає своєрідною візитною карткою Української держави у світі. Водночас, необхідно констатувати, що умови, в яких знаходиться увесь комплекс духовно-релігійних цінностей, створених впродовж багатьох століть, є серйозним викликом для їхнього подальшого існування, збереження і вивчення.

Людмила Іванівна Водолаженко,

директор районного КЗ «Краснопавлівський краєзнавчий музей» Лозівського району (15.01.2001 – 31.12.2021), громадський діяч з охорони культурної спадщини Харківської області

КРАСНОПАВЛІВСЬКА СВЯТО-ВОЗНЕСЕНСЬКА ЦЕРКВА

«Православна віра в житті українського народу у стародавні часи була великою силою, по-перше, через те, що український народ був взагалі тоді релігійним, а по-друге і через те, що йому довелося захищати і боронити свою віру від утисків католицтва та унії. Боротьба за віру злилася тоді з боротьбою за волю, за українську національність і велася не тільки мечем, а й словом» – писав видатний історик Дмитро Багалій. І саме в наш час тема релігії є найактуальнішою, бо духовність нашого народу низько впала.

Великий Ґете писав: «Єдиною і найглибшою темою історії світу і людини, котрій підвладні всі душі, залишається боротьба поміж невірою і вірою. Всі епохи, в яких владує віра – блискучі, величественні, плодотиві для сучасників і майбутнього покоління. Людина нікуди не може піти

від Бога. Вона може назвати себе атеїстом, але не в силах заперечувати в собі томління за Богом, яке не дає спокою його душі ...»

Тож прислухаємось до слів великих людей. Історія духовного життя нашого краю починається з його масового заселення у XVIII ст. Наш край входив у межі Запорізької Січі, а за адміністративним поділом – до складу Орільської паланки. Дослідник історії запорізьких козаків Д. І. Яворницький у своїй праці наголошував, що всі козаки були ревними захисниками православної віри.

Перша церква існувала у запорізьких козаків близько 1576 року. А до моменту падіння Січі, за далеко не повними даними, всіх церков у межах вольностей запорізьких козаків налічувалось 47, часовень – 13, скитів – 2, чудотворна ікона – 1 в 53-х поселеннях і урочищах. Але якби до нас дійшов весь січовий архів, їх кількість була б значно більшою, ніж відомо досі.

Історична доля Запорізької Січі уже була вирішена. Після російсько-турецької війни 1768 – 1774 рр. Росія одержала вихід у Чорне і Азовське моря, позбулася загрози вторгнення на свої землі з півдня. Запорізька Січ у зв'язку з цим утратила своє колишнє значення як прикордонний форпост. З цього часу царський уряд почав освоєння величезних степових просторів.

На лівому березі річки Орілька (ліва притока Орелі) виникає поселення, яке назвали Краснопавлівка. В 1808 році полковий есаул, власник села Краснопавлівка Павлоградського повіту (Василь Дементев) будує Вознесенську церкву, цегляну.

В 1868 – 1869 роках розпочинається будівництво Курсько – Харково – Азовської залізниці. Залізниця пролягла на відстані 1,5 км від Краснопавлівки. Біля залізниці виникає новий населений пункт, який теж назвали Краснопавлівка.

В 30-ті роки XX століття Краснопавлівська Вознесенська церква, яка знаходилась на території сучасного села Нижня Краснопавлівка, була зруйнована.

В 1944 році у Краснопавлівці був придбаний будинок, який перебудували під Свято-Вознесенську церкву. Діяти вона почала в 1945 році. В цьому році Пасху освячували в храмі. Ікони із зруйнованої церкви, збережені простими людьми, знову зайняли своє місце в храмі. Поетапно добудували алтарну частину та дзвіницю. В середині купол розписав місцевий художник В. Мелешко. Біля церкви збудовано будинок під трапезну. Приміщення церкви невелике, затишне, прикрашене іконами у красивих кіотах, вишитими рушниками, квітами. Парафіяни продовжують дарувати храму ікони.

В жовтні 2007 року в селищі міського типу Краснопавлівка (з ініціативи

протоіерея Ярослава Олексійовича Сушняка) закладено камінь і освячено місце під будівництво нового храму за благословінням Високопреосвященнішого митрополита Никодима. В фундамент заклали камінь з Серафимо-Дивєєвської пустелі. Божу літургію і освячення місця здійснив протоіерей Микола Терновецький. Це було всенародне будівництво.

В квітні 2022 року Краснопавлівський Свято-Вознесенський храм гостинно відчинив свої двері в центрі селища на площі Миру.

Проводи юнаків до лав Збройних Сил завжди були і є хвилюючою подією. Хвилюються майбутні воїни – в який колектив вони потраплять, чи надійні будуть поруч друзі. Хвилюються і батьки – чи добре буде їхнім синам, які йдуть з рідної хати. Останнім часом «гарячі» події в нашій країні ще більше загострили напруженість навколо цієї теми. Може саме тому і відбуваються урочисті проводи юнаків дещо нетрадиційно. Хлібом – сіллю зустріли їх цього разу біля Свято-Вознесенського храму в селищі Краснопавлівка.

З давніх-давен під час проводів воїнів на війну чи на службу благословляли їх на добрий шлях, просили Господа, щоб зберіг від ран і дарував силу тілу і духу.

Разом з іншими речами візьмуть у дорогу невеликий хрестик, подарований у храмі. І не раз, одержуючи листи від подруг, згадуватимуть вони слова: «А ще чекаємо Вас, щоб після служби Ви повинчалися у нашому храмі».

І нехай здійсняться слова протоіерея Ярослава: «Хай править на Землі любов. Саме вона в змозі змусити замовкнути гармати. Поки ж житиме ненависть – вони будуть стріляти».

Гаяне Рафіківна Грицай,

*виконуюча обов'язки директора КЗ «Богодухівський краєзнавчий музей»
Богодухівської міської ради*

«Якщо гонять, то знай, що це – справа Бога»...

Історія виникнення

Богодухівського Свято-Троїцького монастиря

«Якщо гонять, то знай, що це – справа Бога», – так казав отець Стефан (в миру Василь Підгірний), засновник Богодухівського Свято-Троїцького жіночого монастиря.

У 1877 році 45-річний син тростянецького кріпака вирішив стати монахом та з цією метою поїхав на гору Святий Афон, де через 5-ть років навчання та служіння в аскезі був направлений своїм настоятелем Хаджі-Георгієм назад для створення монастиря на Харківщині.

Складність у виконанні доручення полягала у тому, що у Російській імперії афонський постриг не визнавався. Тому почалися деякі поневіряння, доки Василь Підгірний не придбав за власні кошти маєток поміщиці Жуковської у Богодухові, на горі, що височіє над старовинним містом.

Почалася розбудова, але ніхто не поспішав надавати дозвіл на будівництво монастиря невідомому чоловіку. Тому спочатку виникла богодільня, потім школа, і лише потім, при клопотанні перед Синодом сенаторів з Петербургу, жіночий монастир.

Отець Стефан був харизматичним проповідником, мав чудодійні властивості, лікував одержимих бісами. Прихильники вважали його живим святим; слава його росла, а разом з нею росла і слава Богодухівського монастиря, потік хворих та сірих тільки зростав. Благодійники теж поспішали на допомогу, привозили будівельний матеріал, провізію, допомагали грошима. Від покупки землі до відкриття монастиря пройшло 7 років. Отже, 1 серпня 1889 року Харківський архієрей Амвросій освятив Свято-Троїцький монастир та призначив його настоятельницею монахиню Рафаїлу з Хорошівського монастиря.

Але більшість єпископів були невдоволені тим, як проводились богослужіння, вважали їх не канонічними; заздрили, що були благодійники; вважали, що путь до Бога у о. Стефана був занадто легким. Особливу увагу звертали на залучення молодих жінок у життя монастиря. Тут і з'явилися звинувачення батьків дівчат у сексуальних домаганнях.

Архієрей Харківської єпархії Амвросій наказує провести церковне розслідування. Після трьох місяців розслідування, до кінця 1892 року шістьдесятирічного Підгірного звинувачують у з'валтуванні двох сотень своїх послідовниць, і наступні 10 років він проведе у в'язниці суздальського монастиря.

Але тюремне ув'язнення не спромоглося повністю ізолювати Підгірного від його прихильників. Послідовники вважали його мучеником і поїхали у Суздаль, як на прощу. Після цього його перемістили до одиночної камери у марній спробі придушити його вплив на своїх послідовників та на богодухівський монастир, який він створив.

Рух «стефанівців» продовжував розростатися в Катеринославській, Курській, Полтавській та Харківській губерніях. Після кончини старця 1914 року, цей рух продовжили його дві доньки Параскева та Варвара. В роки становлення Радянської влади онук о. Василь (Підгірний) впроваджував

ідеї «істинного православ'я», був висвячений єпископом та благочинним 20-ти «стефанівських» парафій. На початку радянської епохи та в часи Сталіна ці общини чинили опір жорстоким антирелігійним кампаніям, колективізації та боролися за збереження православ'я.

Був короткий розквіт цих общин під час нацистської окупації, за що опісля «стефановці» були піддані ще більшим репресіям. Під час хрущовської «відлиги» із застінків вийшли на свободу декілька немолодих, видсидівших 25 років таборів, керівників, які одразу отримали ореол мучеників.

До 1959 року проіснували «стефанівські» общини на Харківщині, Сумщині, Донбасі. Є повідомлення про те, що у Харкові і досі існує культ самого отця Стефана, що його почитають як святого.

В. Д Бонч-Бруєвич, доктор історичних наук, відомий працями з атеїзму та етнографії, спеціально приїздив у Богодухів у 1913 році, потім у Суздаль до Підгірного, спілкувався з його послідовниками. Про це він писав у своїх статтях в харківській газеті «Утро» у 1913 та 1914 роках. Він ставив о. Стефана поряд з такими харизматичними християнськими діячами, як Іоанн Кронштадтський та афонський ієромонах Антоній, тому що вони проголошували свій досвід прямого контакту з божественним та слугували яскравим прикладом духовності, яку впроваджували у своє життя. Навіть сьогодні, через 100 років після смерті Підгірного, продовжуються диспути про нього. Чи був він церковним функціонером, чи небезпечним шарлатаном? Для деяких він був благочестивим, істинна віра якого спонукала його на створення монастиря, проповіді Євангелія, практику аскетизму, заклики до пастви вести святе та моральне життя. Для інших він був сектантом, єретиком, сексуальним збоченцем, який проповідував «альтернативне православ'я», та тим, хто захолював непокору церковній владі.

Василь Максимович Іванов,

викладач Харківської духовної семінарії ім. св. апостола і євангеліста Іоанна Богослова (ХДС), аспірант кафедри українознавства, культурології та історії науки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ»), секретар Харківського міського центру захисту історико-культурної спадщини ГО «УТОПІК»

Цвинтарний храм свв. Кирила та Мефодія м. Харкова

Ділянка за межами міста з 1772 року належала Цвинтарю Святого Духа – одному з найбільших цвинтарів ХІХ століття. За рішенням Святішого

Синоду він був закритий 1854 року. Проте, 1874 року на його місці створили новий цвинтар, і 1885 року заново відкрили під назвою Кирило-Мефодіївський. На його території у 1885 – 1887 роках було збудовано Кирило-Мефодіївську церкву.

У газеті «Харківські губернські відомості» від 29 липня 1895 року опубліковано таке: «На свята різного роду майстровий люд у нетверезому вигляді цілими натовпами вирушає туди і робить там неподобства: галас, гвалт і лайка п'яних майстрових оголошують цей цвинтар. Крім того, тут нерідко відбуваються запеклі бійки. При цьому п'яні псують, а іноді й знищують надгробні пам'ятники. На цьому цвинтарі живе один доглядач, який не в змозі запобігти подібному неподобству».

А 25 березня 1906 року Федір Сергєєв (Артем), на честь якого буде названий цей парк, влаштував тут «сходку» більшовиків, у зв'язку з чим і потрапив до поліцейських протоколів.

Згодом відбулася революція і до влади прийшов пролетаріат. Але це зовсім не призвело до спокою у тутешніх місцях. Харківська кримінальна хроніка рясніла повідомленнями про п'яні витівки, бійки і навіть вбивства на Кирило-Мефодіївському цвинтарі.

Влада не змогла, або просто не захотіла боротися з тим, що відбувалося на цвинтарі. Знайшовся інший вихід – узаконити цю справу. Хочуть люди там відпочивати – хай відпочивають! Потрібно їм у цьому не чинити перешкод, а допомогти. Знищити цвинтар, а на його місці розбити великий парк культури та відпочинку! Ось таку ідею висунув секретар Харківського обкому партії Микола Демченко. Тим більше це рішення було дуже зручним, аби скоріше «замести сліди», адже 1933 року на формально закритому цвинтарі ховали людей, які померли від голоду.

1934 року на території цвинтаря почалися активні роботи. Розташована тут церква була знищена. Її розібрали, і частина цегли пішла на прокладку алей, частина – на паркан, частина закладена в фундамент «музичної раковини».

Проектувальники хотіли створити такий парк, який радував би відвідувачів квітами з початку весни та до кінця осені. Планувалося висадити 400 тисяч дерев та 200 різновидів кущів. Біля головного входу до парку гостей повинні були зустрічати клумби, які переходили у чагарники, а потім у низькі дерева. За ними стояли високі сосни та пірамідальні тополі. Центральні алеї було вирішено оформити пірамідальними туями, квітами і навіть пальмами. Посеред парку планувалося побудувати ставок в оточенні плакучих верб.

Восени 1934 року було висаджено 30-річні ялинки, а восени 1936 року у центрі парку створили кільцеву алею зі ста дерев липи кримської, при-

везеної з унікального садового парку у Шарівці. Проект не втілювався таким, як планувався, замість ставка розбили клумбу. Парк площею 100 гектарів був урочисто відкритий 12 серпня 1935 року і став зразком благоустрою та покращення екології великого промислового міста.

Що ж до ініціатора ідеї «парку на кістках» товариша Миколи Демченка, то він став однією з численних жертв сталінських репресій, і його розстріляли 1937 року за участь в антирадянському змовницькому центрі. Голову міськради Володимира Богуцького, який урочисто виступав на відкритті парку, того ж року було заарештовано органами НКВС і розстріляно. Бачити в цьому містику чи ні – кожен вирішує сам, але в жодному разі «танці на кістках» не можна вітати.

Але змінити щось ми вже не в змозі. Парк живе вже багато років, але чи не криється його занепад і гнітюча атмосфера в тому, що він побудований на такому місці?

У 1987 році під час копання котловану в парку знайшли авіабомбу часів Другої світової війни. У зв'язку з тим, що знешкодити її не вдалося, було вирішено підривати на місці. Людей вигнали на вулицю з усіх довколишніх будинків селища Артема, бо боялися обвалення старих будівель від ударної хвилі. Внаслідок вибуху в будинках навколо парку побилися шибки.

Від великих, красивих і здорових кленів, які радували відвідувачів парку своїми пишними кронами, залишилися потворні обрубки. Це не кронування, це знущення з дерев. Здорові дерева не тільки по-звірячому обрубали, а й від деяких залишилися одні пеньки. Хоча сухі дерева стоять, і ніхто їх не чіпає. Кілька років тому у парку було вирубано 936 здорових дерев, не зважаючи на протести мешканців селища Артема та екологів.

Парк потребує тотальної реконструкції та вкладення значних коштів. Чи стане міська влада облагороджувати і упорядковувати його, не відомо. Але те, що молоді він не байдужий, вселяє віру та оптимізм. Можливо, за допомогою молодих ініціативних груп та організацій вдасться перемогти занепад та несприятливу ауру цього місця та створити живий, красивий, зелений куточок, який радуватиме мешканців нашого міста.

Павло Олексійович Черномаз,

канд. геогр. наук, доцент, інженер Державного підприємства «Харківський науково-виробничий центр стандартизації, метрології та сертифікації» (ДП «Харківстандартметрологія»)

ЗНАЧЕННЯ ХАРКІВСЬКОГО ПЕРІОДУ ЖИТТЯ В ДУХОВНОМУ СТАНОВЛЕННІ СВЯТИТЕЛЯ ІОАННА ШАНХАЙСЬКОГО І САН-ФРАНЦИСЬКОГО (МАКСИМОВИЧА)

Молоді роки одного із найбільших подвижників православ'я ХХ століття архієпископа Іоанна Шанхайського та Сан-Франциського (Михайла Борисовича Максимовича) тісно пов'язані зі Слобожанщиною. Народився він 4 червня 1896 р. у селі Адамівка Ізюмського повіту Харківської губернії. Тут, у маєтку своїх батьків, Бориса Івановича та Глафіри Михайлівни Максимович (уродженої Стефанович-Севастьянович), він провів дитячі роки. Саме на Слобожанщині Михайло Максимович уперше доторкнувся до духовних святинь православ'я і зустрівся з людьми, які вплинули на вибір його життєвого шляху.

Період життя майбутнього святителя Іоанна з 1914 по 1919 роки був пов'язаний із Харковом, де після закінчення Полтавського кадетського корпусу він на вимогу батьків навчався у Харківському Імператорському університеті на юридичному факультеті. Це підтверджує присутність Михайла Борисовича Максимовича у списку слухачів Харківського Імператорського університету на 1914 – 1915 академічний рік.

У Харкові Михайло разом із сім'єю проживав у власному будинку по вул. Старо-Московській, 22. Його свого часу в 1873 р. придбав дідусь святителя за лінією матері – дійсний статський радник, губернський лікарський інспектор Михайло Михайлович Стефанович-Севастьянович. Потім будинок перейшов у власність батька святителя – Ізюмського повітового предводителя дворянства Бориса Івановича Максимовича. На жаль, будинок не зберігся і зараз на його місці знаходиться житлова будівля середини ХХ ст.

У Харкові відбулася доленосна зустріч Михайла Максимовича із його майбутнім духовним наставником. Переїзд із Полтави до Харкова дивним чином співпав із призначенням у травні 1914 р. на Харківську та Охтирську кафедру тоді архієпископа, а згодом митрополита та очільника РПЦЗ Антонія (Храповицького). Владика Антоній звернув увагу на юнака Михайла Максимовича, що цікавився духовним життям, наблизив до

себе, а пізніше, вже в Сербії, постриг у ченці та звів у сан єпископа Шанхайського.

Будівля юридичного факультету університету, де навчався Михайло Максимович, знаходилася на Університетській вулиці поруч зі Свято-Антоніївською університетською церквою, Успенським кафедральним собором та Покровським монастирем – місцем перебування архієпископа. Тому навчання майбутнього святителя органічно доповнювалося молитвою.

Ще однією важливою подією в духовному житті Михайла в Харкові стало знайомство зі священником-місіонером, настоятелем церкви святого Феодора Стратилата при Олександрівській лікарні протоієреєм Миколаєм Загоровським – славетним харківським проповідником передреволюційних років. Згодом він пройшов через заслання та табори і став ієромонахом Серафимом, канонізованим як РПЦЗ, так і Українською Православною Церквою в Соборі новомучеників і сповідників Слобідського краю. Отець Миколай з початку 1910-х років став організовувати для парафіян паломництва святими місцями Харківської єпархії (до Курязького та Охтирського монастирів), а також до сусіднього Белгорода, де спочивали мощі прославленого в 1911 р. святителя Йоасафа (Горленка). Духовна дочка о. Миколая, яка останні роки життя провела в Леснинському монастирі, черниця Магдалина (Іуліанія Ноздріна) розповідала, що одного разу, коли Михайло «підійшов за благословенням, о. Миколай сказав йому: «Та ти будеш святим!» Юнак, опутивши очі, відповів: «Ні, отче, Ви станете святим!». І обидва виявилися праві.

У Харкові Михайла застали революційні події і громадянська війна, що послідувала за ними. Є спогади, що в цей час він двічі зазнав арешту, але був відпущений. Після навчання в університеті Михайло встиг півтора роки попрацювати в Харківському окружному суді – від 19 червня 1918 р. і до кінця 1919 р., коли з Харкова відійшла Добровольча армія. Він з батьками залишив Харків і в листопаді 1920 р. емігрував до Константинополя, а потім – до Сербії.

Як скаже згодом сам святитель Іоанн у Слові при нареченні в єпископа Шанхайського про харківський період життя: «Вивчаючи світські науки, я все більше заглиблювався у вивчення науки наук, вивчення духовного життя. Монастир, де мешкав архіпастир, і церква приваблювали мене більше, ніж місце, де я навчався вищих світських наук. Злам державної міці нашої Вітчизни, що відбувся, переконав мене остаточно в неміцності всього земного і слабкості людських сил і здібностей, і я вирішив зректися суєти земного світу, присвятивши себе єдино служінню Богу». Вибір, який визначив подальший шлях служіння Михайла Максимовича, було зроблено саме на харківській землі.

ОЛЕГ ЯРОСЛАВОВИЧ ЯСЕНИЦЬКИЙ,

старший науковий співробітник КЗ «Запорізький обласний центр охорони культурної спадщини» (ЗОР)

**РЕЛІГІЙНІ ГОНІННЯ У ДОБУ ХРУЩОВСЬКОЇ «ВІДЛИГИ»
НА ПРИКЛАДІ ДОЛІ ХРАМУ ВОЛОДИМИРІВСЬКОЇ ІКОНИ БОЖОЇ МАТЕРІ
У С. НОВОВАСИЛІВКА БЕРДЯНСЬКОГО РАЙОНУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ**

У 1895 р. у с. Нововасилівка Бердянського повіту Таврійської губернії (тепер Бердянський район Запорізької області) за сприяння Таврійського губернського управління зведено православний храм, освячений на честь Володимирської ікони Божої Матері.

Храм збудовано у стилі руського православного класицизму. Всього на будівництво храму витрачено 54 тис. руб.

У 1906 р. службу в храмі правив ієрей Віктор Кіранов, якого пізніше було двічі репресовано органами ОДПУ-НКВС та розстріляно у 1938 р. У 2000 р. приєднаний до лику святих мучеників Української православної церкви.

У 1929 р. церковна громада храму вимушена була самоліквідуватись, а священника храму Віктора Гневишева наступного року було репресовано. Судова трійка при колегії ДПУ винесла вирок священнослужителю у вигляді 5 років позбавлення волі у таборах ГУЛАГу.

До 1934 р. приміщення храму використовувалось під зерновий склад, з 1934 по 1941 рр. у церковній будівлі функціонував сільський клуб. Тоді ж, у 1930-і роки демонтовано дзвони храму.

У роки Другої світової війни, під час нацистської окупації Нововасилівки у будівлі храму відновлено богослужіння. Після звільнення села церква залишається у віданні релігійної громади, приміщення церковно-приходської школи передано для квартир священнослужителів.

У 1958 р. виконком Нововасилівської сільської ради звернувся до Запорізького облвиконкому із клопотанням про закриття храму у с. Нововасилівці та повернення будівлі храму на баланс сільради з наступним формулюванням: «Церква знаходиться в оточенні громадських приміщень – лікарні, контори правління колгоспу «Труд Ілліча», сільської ради, а головне школи та інтернату. На нас це відображається, а особливо на школярів, церква здійснює шкідливий вплив, особливо в період проведення різноманітних релігійних обрядів, свят і т. д. Церкву відвідують особи

похилого віку, причому незначний відсоток. Для того щоб не порушувати закони про свободу совісті та не викликати обурення у віруючих, виконком сільської ради має змогу надати спеціальне приміщення для відправлення релігійного культу, яке за своїми розмірами може забезпечити місцем віруючих та буде знаходитись у селі».

На підставі вищевикладеного виконком сільської ради за проханням депутатів сільської ради просить задовольнити законні вимоги про закриття церкви».

У 1961 р. виконком Нововасилівської сільської ради у листі до уповноваженого у справах Руської православної церкви по Запорізькій області Є. Сидоренка зазначив, що будівлю храму можна використовувати під спортивну залу загальноосвітньої школи.

14 лютого 1962 р. виконком Бердянської районної ради звернувся до виконкому Запорізької обласної ради із проханням передати церковну будівлю храму Володимирівської ікони Божої Матері на баланс Нововасилівської сільської ради.

12 березня 1962 р. Запорізький облвиконком прийняв рішення передати приміщення храму на баланс Нововасилівської сільської ради. Крім цього, облвиконком звернувся до Ради у справах Руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР з проханням погодити дане рішення.

У березні 1962 р. Рада у справах Руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР погодила рішення Запорізького облвиконкому про передачу храму на баланс Нововасилівської сільської ради.

Церковне майно було описано та передано сільській раді на відповідальне зберігання. Релігійній громаді запропоновано знайти альтернативне приміщення для відправлення церковних обрядів.

У жовтні 1962 р. Бердянський райвиконком звернувся до Запорізького облвиконкому з проханням зняти з реєстрації релігійну громаду села Нововасилівки як таку, що не має постійного приміщення та не проводить церковних служб.

Запорізький облвиконком звернувся у свою чергу до Ради у справах Руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР з пропозицією зняти з реєстрації релігійну громаду села Нововасилівки. Рада надала позитивну відповідь.

У листопаді 1962 р. будівля храму Володимирівської ікони Божої Матері остаточно перейшла на баланс Нововасилівської сільської ради, релігійну громаду села Нововасилівка ліквідовано, а церковне майно частково знищено, про що складено акт від 17 листопада 1962 р. Усього знищено більш ніж 220 предметів церковного обігу. Інша частина церковного майна реалізована на загальну суму 397 руб. 80 коп.

Тривалий час будівля храму використовувалась у господарських потребах, зокрема у 1980-і рр. тут розміщувалась майстерня по виготовленню надгробних пам'ятників.

Богослужіння у храмі поновлено у 1990 році.

Таким чином, ми можемо побачити, що релігійні гоніння та обмеження свободи совісті громадян мали місце протягом майже всього часу існування радянської влади, навіть у часи т. зв. хрущовської «відлиги».

З М І С Т

ТЕЗ ДОПОВІДЕЙ УЧАСНИКІВ
XXVII Міжнародної наукової конференції
«Слобожанські читання»

КРАСИКОВ М. М.

Валерій Романовський –
пам'яткознавець, пам'яткоохоронець, захисник України

5

ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ, ЗРУЙНОВАНА СПАДЩИНА

ДВОРНИКОВ В. С.

Обстеження пошкоджених об'єктів
архітектурної спадщини в Харківській області та м. Харків
внаслідок повномасштабного вторгнення РФ
на територію України під час військових дій

7

ПЕРЕСЬОЛКОВА Я. Г.

Проблеми фіксації стану збереження пам'яток
під час повномасштабного вторгнення

9

ЧЕРНИКОВА І. В.

Використання досвіду пам'яткоохоронців Харківщини
1920-х рр. в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну

11

Ряполов В. М.

Прибутковий будинок І. П. Гладкого (нині
Національний університет мистецтв ім. І. П. Котляревського)
на пл. Конституції, 11 в Харкові: історія, архітектура, мистецтво-
знавчий аналіз та перспективи ліквідації наслідків бомбардування

14

ХЕСІН В. О.

Харківська товарна біржа (нині консерваторія
Національного університету мистецтв ім. І. П. Котляревського)
на пл. Конституції, 13: історія, архітектура, мистецтвознавчий
аналіз та перспективи ліквідації наслідків бомбардування

16

ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ТА МУЗЕЙНА СПРАВА

БАХТИНА С. А.

Наукова збірка «Культурна спадщина Слобожанщини».
До 20-ліття від початку видання «КСС»

19

Бєлякова Т. В.	
Колекція дисертацій – книжкових пам'яток у фонді НБ ХНМУ	21
Валігура Г. Г.	
Пам'ятник Героям Варшавського гетто	23
Колєсникова Л. М.	
Підготовка матеріалів до харківського тому «Звід пам'яток історії та культури України» в умовах воєнного стану 2022 – 2023 рр.	26
Боженко А. О., Чаговець О. В.	
Виявлення цінності архітектури сталінського періоду в умовах процесів декомунізації	28
Вітченко Д. М.	
Будинок Василя Кричевського на вул. Котляревській, 13 у Харкові: дослідження, шляхи збереження та реставрації	30
Лопатько В. М., Пересада Д. Д.	
Концепція розвитку Національного літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди у с. Сковородинівка Харківської області	32
Черкасова К. Т.	
Про створення музею Г. М. Хоткевича в селищі Високому Харківської області	34
 ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО	
Будюкова В. Г.	
«Я в світ вернусь! Я буду жити!» Реабілітація О. Ю. Коржа	37
Глибицька С. Б.	
Вихованець Харківського університету Віктор Русинов: життя, обірване на льоту	39
Дєдов В. М.	
Григорій Сковорода та святогірський ігумен Лаврентій Кордет. До 300-річчя від дня народження Г. С. Сковороди	41
Крахмальова Г. С.	
Харків – Львів. 2022 – 2023. З щоденника внутрішньо переміщеної особи	43
Мєлхов В. Г.	
Перший «млинець» за німецьким рецептом. До 211-ої річниці заснування першої в Східній Україні газети	47
Милославський Д. К., Грідасова Л. М., Кулєшова О. М.	
Лікар, вчений, педагог і людина з великої літери. До 20-ої річниці від дня смерті академіка Любові Трохимівни Малої	49
Мушта О. А.	
Адміністративно-територіальний устрій Кам'янських земель у XVII – XVIII ст.	51

Саяний М. І.	
Дворянські роди Друцьких-Соколінських, Зенбулатових та Бедряг. Гортаючи сторінки метричних книг Змієва	53
Трипутіна Н. П.	
З історії національного шкільництва в Україні: професійний журнал українських освітян «Трудова освіта»	57
Труш В. О.	
Дослідження українського національно-визвольного руху на Харківщині в ХХ столітті	59
Уткина Ю. О.	
Створення та використання онлайн-вікторин з краєзнавства. Із досвіду Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка	60
Шпорт Г. М.	
До витоків вітчизняного раціонального бджільництва: освіта Володимира Ломакіна	62
Шуйський І. В.	
Діти – жертви Голодомору: від трагедії до морально-правової оцінки	64
 МОНУМЕНТАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО	
Абраменко Л. М.	
Галина Фісан – художник театру	66
Безрукова Т. М.	
Харків у творчості будянського кераміста Галини Чернової	68
Денисенко О. Й.	
Сковорода на портреті і в житті	70
Найденко В. О., Соколюк Л. Д.	
Слобожанські пейзажі Віктора Гонтаріва	72
Несвідоміна Н. В., Капустіна І. М.	
Сакральна спадщина доби козаччини	73
Павлова О. Г.	
Специфіка сприйняття міського простору художниками Харкова	75
Полякова Ю. Ю.	
Панорама «Голгофа»: створення та побутування в Харкові	77
Путятін В. Д.	
Громадські вітражі Харкова	79
Флатова М. І.	
Голландська оригінальна графіка XVII – XIX ст. з колекції Харківського художнього музею	82

Хомутов І. В.

Досвід реставрації ікон Дванадесятих свят XIX ст.
у практиці кафедри РЕТМ ХДАДМ 84

Шило О. В.

Шедевр, який ми втратили.
Про «Портрет Олександра III з сім'єю» роботи В. О. Серова,
що знаходився у збірці Харківського художнього музею 86

ЕТНОЛОГІЯ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Білоножка І. І.

«Коло життя» художника, філософа, письменника
та викладача Валерія Павловича Ламаха 88

Висоцька Л. Г.

Етапи формування колекції творів заслуженого майстра
народної творчості Макара Мухи в картинній галереї
Кам'янського державного історико-культурного заповідника 89

Джулай Т. В.

Фантастичний світ української іграшки 91

Єфремова Л. О.

Нове видання народних пісень Сумщини 93

Кухаренко О. О.

Українські родинні обряди через призму феномена родючості 95

Пугач Н. О.

Т. Ф. Онопа та його внесок у розвиток української фольклористики XX ст. 97

Столярова Г. П.

Гетьман України Пилип Орлик – знавець античності 99

Княгиня оповідань з народних уст.
Про життя і творчість української письменниці Ганни Барвінок 101

Хоменко Н. П.

Дивосвіт пісенної творчості вокального ансамблю
«Україночка» мікрорайону Кулиничі міста Харкова 103

Чиркова М. Ю.

Л. О. Смерж як дослідник та колекціонер
творів українського народного мистецтва 105

Шульженко Т. М.

Символіка шлюбу в народнопісенній традиції українців
на прикладі пісень Чигиринщини
(за матеріалами польових досліджень) 107

ЦЕРКОВНЕ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

БРАЖНІЧЕНКО С. О.

Втрачені святині: через призму історії.
На прикладі Трьохсвятської церкви м. Лебедин 110

Водолаженко Л. І.

Краснопавлівська Свято-Вознесенська церква 111

Грицай Г. Р.

«Якщо гонять, то знай, що це – справа Божа»...
Історія виникнення Богодухівського Свято-Троїцького монастиря 113

Іванов В. М.

Цвинтарний храм свв. Кирила та Мефодія м. Харкова 115

Черномаз П. О.

Значення харківського періоду життя в духовному становленні
святителя Іоанна Шанхайського і Сан-Франциського (Максимовича) 118

Ясеницький О. Я.

Релігійні гоніння у добу хрущовської «відлиги»
на прикладі долі храму Володимирівської ікони Божої Матері
у с. Нововасилівка Бердянського району Запорізької області 120

Електронне видання

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ УЧАСНИКІВ
XXVII МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«СЛОБОЖАНСЬКІ ЧИТАННЯ»

Редакційна колегія: *Л. М. Абраменко,
С. А. Бахтіна,
М. М. Красиков,
С. М. Куделко,
О. Г. Павлова,
Ю. Ю. Полякова,
О. В. Шило
О. М. Янкул*

Комп'ютерна верстка *Ю. О. Шевченко*

Тексти подано в авторській редакції

Видання українською мовою

Адреса оргкомітету

Харківський науково-методичний центр охорони
культурної спадщини, м. Харків, 61022, майдан Свободи, 5,
Держпром, 1-й під'їзд, 4-й поверх, к. 70.
Контактний телефон: (095) 498-03-34 (Світлана Бахтіна)
svetlanabahtina2017@gmail.com

Видавництво «Курсор»
Україна, 61057, м. Харків, вул. Дмитрівська, 5, кв. 3,
(098) 441-02-70

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серія ДК №21 від 24.03.2000 р.
kursor@i.ua